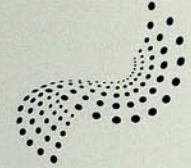

QƏRİB MƏZARLAR

HEYDƏR ƏLİYEV
FONDU

BAKU MEDIA
CENTER

Müsəllim Həsənov

Qərib Məzarlar

Fransa

Müsəllim Həsənov

Qərib məzarlar (Fransa), 2016. - 120 s.

Bu kitab-albomda Paris Sülh Konfransında iştirak etmək üçün 1919-cu ildə Fransanın paytaxtına ezam olunan Azərbaycan nümayəndə heyətinin fəaliyyətindən və mühacirətdə keçən keşməkeşli taleyindən bəhs olunur.

Eyni zamanda, burada müxtəlif səbəblərdən Fransada mühacir həyatı yaşamağa məhkum olunan digər soydaşlarımızın da qısa həyat hekayəti verilir, onların qərib məzarlarının qorunması üçün Azərbaycan dövlətinin gördüyü işlərdən söhbət açılır.

ISBN: 978 - 9952 - 499 - 24 - 7

© Heydər Əliyev Fondu. 2016

© Bakı Media Mərkəzi. 2016

105-191

Bakı-2016

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Ön söz

"...Qohum-əqrəbamdan xaricdə yaşayarı yoxdur".

Bu standart cümlə sovet dövründə yazılan bütün tərcümeyi-halların və anket məlumatlarının vacib elementi idi. Bu cümləni hamıya yazdırırdılar. Hətta xaricdə qohumları yaşayanlara da...

Sovet dövləti öz vətəndaşlarını beləcə xarici aləmdən hər vasitə ilə ayırır, onları hətta öz yaxın qohumlarından imtinaya məcbur edirdi. Xaricdə qohum-əqrəbası olanların ölkə hüduqlarından kənara çıxması yasaq idi...

Amma istisnalar da var idi. Məsələn, məşhur Hacıbəylilər nəslindən olan dirijor, maestro Niyazi tez-tez xarici ölkələrə qastrol səfərlərinə gedirdi. Baxmayaraq ki, əmisi Ceyhun bəyin 1920-ci illərdən Parisdə yaşadığı sovet xüsusi xidmət orqanlarına bəlli idi.

Niyazi Parisə, ilk qastrol səfərinə 1961-ci ildə, sonralar "Mariya teatri" adlanan Leningrad Opera və Balet Teatri ilə getmişdi. Amma onda əmisi Ceyhun bəylə görüşməyə cürət etməmişdi...

Yəqin həm də ona görə ki, həmin 1961-ci ildə Leningrad Opera və Balet Teatrının solisti olmuş Rudolf Nureev Parisə qastrol səfəri zamanı Fransa hökumətindən siyasi sığınacaq istəyərk SSRİ-yə qayıtmamışdı...

Lakin Niyazi Parisə sonrakı qastrol səfəri zamanı - 1968-ci ildə əmisi oğlu Timuçin bəylə görüşə bilmişdi. Onda artıq Ceyhun bəy dünyadan köçmüşdü...

1960-70-ci illərdə tanınmış filoloq-alim, professor Abbas Zamanov Fransada elmi ezamiyyətdə olarkən bir neçə mühacir soydaşımızla əlaqə yarada bilmiş, onlarla görüşmüşdü.

1971-ci ildə BMT sistemində - UNESCO-da işləmək üçün Parisə göndərilən ilk azərbaycanlı diplomat Ramiz Abutalıbov isə elə həmin Niyazinin

və Abbas Zamanovun nişan verdiyi mühacir soydaşlarımızla bir az da yaxın əlaqə qurmağa imkan tapmış, onlarla səmimi ünsiyyət yarada bilmişdi. Düzdür, onda artıq bu "qoca mühacirlər"i sovet hökuməti elə də təhlükəli saymır, xüsusi xidmət orqanları onlarla belə görüş və əlaqələrə əvvəlki kimi mane olmurdur. Onda vaxtilə istiqlal mücadiləsi aparanaqların və sovet hakimiyyətinin qatı əleyhdarı kimi tanınanların əksəriyyəti dünyadan köçmüşdü. Və Ramiz Abutalıbov onların Fransadakı qərib məzarlarını soraqlamağa olmuş... və xeyli qəbir də tapmışdı.

Bu kitab Fransada çətin və keşməkeşli mühacir həyatı yaşamış, ömrünü Vətən həsrətilə başa vuraraq burada torpağa tapşırılmış soydaşlarımızın qərib məzarları barədə ilk məlumat toplusudur. Burada hazırda mövcud olan məzarlar barədə söhbət açılır. Hələ yeri aşkarlanmayan, yaxud tarixin və taleyin hökmü ilə itib-batan məzarların olması da istisna edilmir. Çünki müxtəlif illərdə Fransaya üz tutan və oranı daimi yaşayış yeri seçən soydaşlarımız bu kitabda haqqında söhbət açılanlardan daha çox olub...

Qərib məzarların əbədi sakinləri arasında ötən əsrin 20-ci illərindən başlayaraq ömürlərinin sonuna qədər Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda Fransada istiqlal mücadiləsi aparanaqlarla yanaşı, elə həmin dövrdə bolşevik hakimiyyətinin təqib və təzyiqlərindən qaçıb Avropada sığınacaq tapanaqlar, hətta İkinci Dünya müharibəsindən sonra Vətənə qayıda bilməyənlər də var.

Amma onların hamısı eyni tale yaşayıblar - yad ölkə, nisgilli ömür, qərib məzar... Ünvan Fransa kimi cəlbədicə ölkə, Paris kimi gözəl şəhər olsa belə...

Handwritten text in Arabic script, likely a signature or note.

Handwritten text in Arabic script, likely a signature or note.

RACHIP
TOP-10
19

1977

1977

73(2A)7-8,014

Handwritten text in Arabic script, likely a signature or note.

APXIV

Niyə Fransa?

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Cümhuriyyəti yaradıldıqdan sonra bu yeni dövlətin dünya birliyi ilə rəsmi əlaqələrinin qurulması zərurəti yaranmışdı. Bu elə bir dövr idi ki, bir yanda Birinci Dünya müharibəsinin hələ bitməyən döyüşləri gedir, bir yanda da onun nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi, yeni dünya düzeninin formalaşdırılması uğrunda mübarizə başlayırdı.

Müharibə 1918-ci ilin noyabrında başa çatdı. Qalib dövlətlər müharibənin yekununa dair sülh müqavilələrinin işlənməsi və imzalanması üçün Parisdə sülh konfransı keçirmək təşəbbüsü irəli sürdülər. Bu həm də yeni dünya düzeninin yaradılması, daha doğrusu, dünyanın yenidən bölünməsi üçün çağırılan bir konfrans idi. Azərbaycan Cümhuriyyəti də müstəqilliyinin beynəlxalq aləmdə tanınmasına nail olmaq, yaradılması nəzərdə tutulan Millətlər Liqasına Azərbaycanın adını yazdırmaq üçün bu beynəlxalq tədbirə nü-

mayəndə heyəti göndərməyi qərara aldı. Xalqımızın və dövlətimizin sonrakı taleyi bu qərarın düzgünlüyünü və tarixi əhəmiyyətini illər keçəndən sonra təsdiqləyəcəkdi... Amma 1919-cu ildə Paris Sülh Konfransına ezam edilən nümayəndə heyətinin üzvləri bu səfərin bir ömür boyu sürəcəyini heç ağıllarına da gətirməyəcəkdilər...

Tarixin və taleyin hökmü isə çox ağır oldu. Onların geriyə - Vətənə yolları bağlandı! Əksəriyyəti həmişəlik Parisdə qalmağa, burada yaşamağa və... ölməyə məhkum oldular!

Düzdür, onlar öz missiyalarını qismən yerinə yetirə bildilər: 1920-ci ilin yanvarında Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi Avropada de-fakto tanındı. Amma həmin ilin 28 aprelində bolşevik Rusiyasının müdaxiləsi ilə baş verən çevriliş min bir əziyyətlə qazanılan bu nailiyyətin üstündən xətt çəkdi, Azərbaycanın müstəqillik arzusunun yeni-dən əlçatmaz etdi.

*Ulu öndər Heydər Əliyev
Sen-Klu məzarlığında
Əlimərdan bəy Topçubaşının
və Ceyhun bəy Hacıbəylinin
qəbirlərini ziyarət edərkən.
Dekabr, 1993-cü il.
(Foto: R. Bağırov)*

Və Paris Sülh Konfransındakı nümayəndələr müstəqilliyin bərpa olunacağını uzun müddət ümidlə gözlədilər, bunun üçün əllərindən gələni etdilər, mübarizə apardılar, məhrumiyyətlərə dözdülər...

Avropanın paytaxt şəhərlərində söz savaşına çıxdılar, qapılar döyüldü, soyuq münasibət, laqeydlilik, xəyanət gördülər. Amma Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa olunduğu günü görmədilər...

Paris Sülh Konfransında Azərbaycanı təmsil edən heyətin sonuncu üzvü 1982-ci ildə dünyadan köçdü...

Azərbaycan bundan cəmi 9 il sonra dövlət müstəqilliyini bərpa etdi...

Və Azərbaycan dövləti bərpa-quruculuq işləri aparılan həmin keçid dövründə də bu dövlətin müstəqilliyi uğrunda həyatını qurban verənlərin xidmətlərini unutmadı.

1993-cü ilin dekabrında ümummillə lider Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi Fransaya ilk rəsmi səfəri zamanı Paris yaxınlığındakı Sen-Klu qəbiristanlığına gedərək burada uyuyan azadlıq mücahidlərinin - Paris Sülh Konfransının iştirakçısı olmuş Əlimərdan bəy Topçubaşının və Ceyhun bəy Hacıbəylinin qərib məzarlarını ziyarət etdi.

Bundan sonra Azərbaycan Respublikası Fransadakı istiqlal mücahidlərinin qərib məzarlarına sahib çıxdı. Heydər Əliyev Fondu illərdən bəri baxımsız qalan, itib-batmaqda olan bu qəbirlərin icarə haqqını ödəməklə onların ləğv olunmasının, yerlə-yeksan edilməsinin qarşısını aldı. Qərib məzarlar səliqəyə salındı, yeni qəbirüstü abidələr ucaldıldı.

Burada əbədi uyuyan fədakar insanların, azadlıq aşıqlarının nigaran ruhu bəlkə də yalnız bundan sonra rahatlıq tapdı...

Mühacirlərlə görüşlər və... “KGB” xofu

Sovet hakimiyyəti illərində Fransada mühacir həyatı yaşayan soydaşlarımızın taleyi ilə maraqlanmaq təhlükəli iş olduğundan çox nadir adamlar belə axtarılsa cəhd göstərirdi. Çünki onda axtaranlar da qorxurdu, axtarılanlar da...

Uzun illər Fransada mühacir həyatı yaşamış və bu kitabda taleyindən söhbət açılacaq soydaşımız mərhum Qədir Süleymanovun sonralar danışdığı bir xatirə o illərin “KGB” xofu barədə aydın təsəvvür yaradır: “1960-cı illərin ortaları idi. O vaxt mən Parisdə aşpaz işləyirdim. Axşam işdən qayıdanda gördüm ki, dostum Məmməd bizdədi, yanında da bir qadınla bir kişi. Azərbaycanlı gəlmişdilər. Kişinin yaxasındakı deputat nişanını – sovet bayrağını görəndə rəngim ağardı, dilim tutuldu... Dostum Məmməd də, yanındakı kişiyə qadın da bunu görüb məni sakitləşdirməyə başladılar. Məlum oldu ki, qonağım maestro Niyazi və həyat yoldaşı Həcər xanımdı.

Niyazi öz əmisi – Parisdə mühacir həyatı yaşamış və 1961-ci ildə vəfat etmiş Ceyhun Hacıbəyli haqqında ətraflı məlumat almaq istəyirdi...”

Parisdə diplomat kimi fəaliyyətə başlayan Azərbaycan mühacirləri ilə əlaqə yaratmaq, görüşmək olan Ramiz Abutalıbov isə o illəri belə xatırlayır: “Bakıdan çıxanda maestro Niyazi mənə bir telefon nömrəsi vermişdi. Demişdi ki, əmim Ceyhun bəy Hacıbəylinin oğlu Timuçin bəy Parisdə yaşayır, ona zəng vurarsan. Professor Abbas Zamanov isə mənə Məmməd Məhərrəmovun telefon nömrəsini vermişdi. Demişdi ki, imkan olsa, əlaqə saxla.

O vaxt sovet diplomatının antisovet fəaliyyətə məşğul olmuş adamlarla görüşməsi təhlükəli idi. Buna görə də, sözün düzü, bir müddət kiməsə zəng vurmağa cürət eləmədim. Amma vaxtilə Paris Sülh Konfransına gedib qayıtma-

yan həmvətənlərimizin taleyi məni həmişə düşündürürdü. 1973-cü il martın 14-də nümayəndə heyətinin yeganə sağ qalan üzvü ilə – Məmməd Məhərrəmovla görüşdüm...

Sonralar dostlaşdıq, aramızda səmimi münasibət yarandı. İlk dəfə onunla görüşməyə gələndə, açıq, bir az çəkinirdim ki, məni izləyərlər. Sən demə, Məmməd Məhərrəmov da ehtiyat edirmiş. Sonralar danışmış ki, həmin görüşdə hər ehtimala qarşı stolun siyirməsinə tapança qoymuşdum...

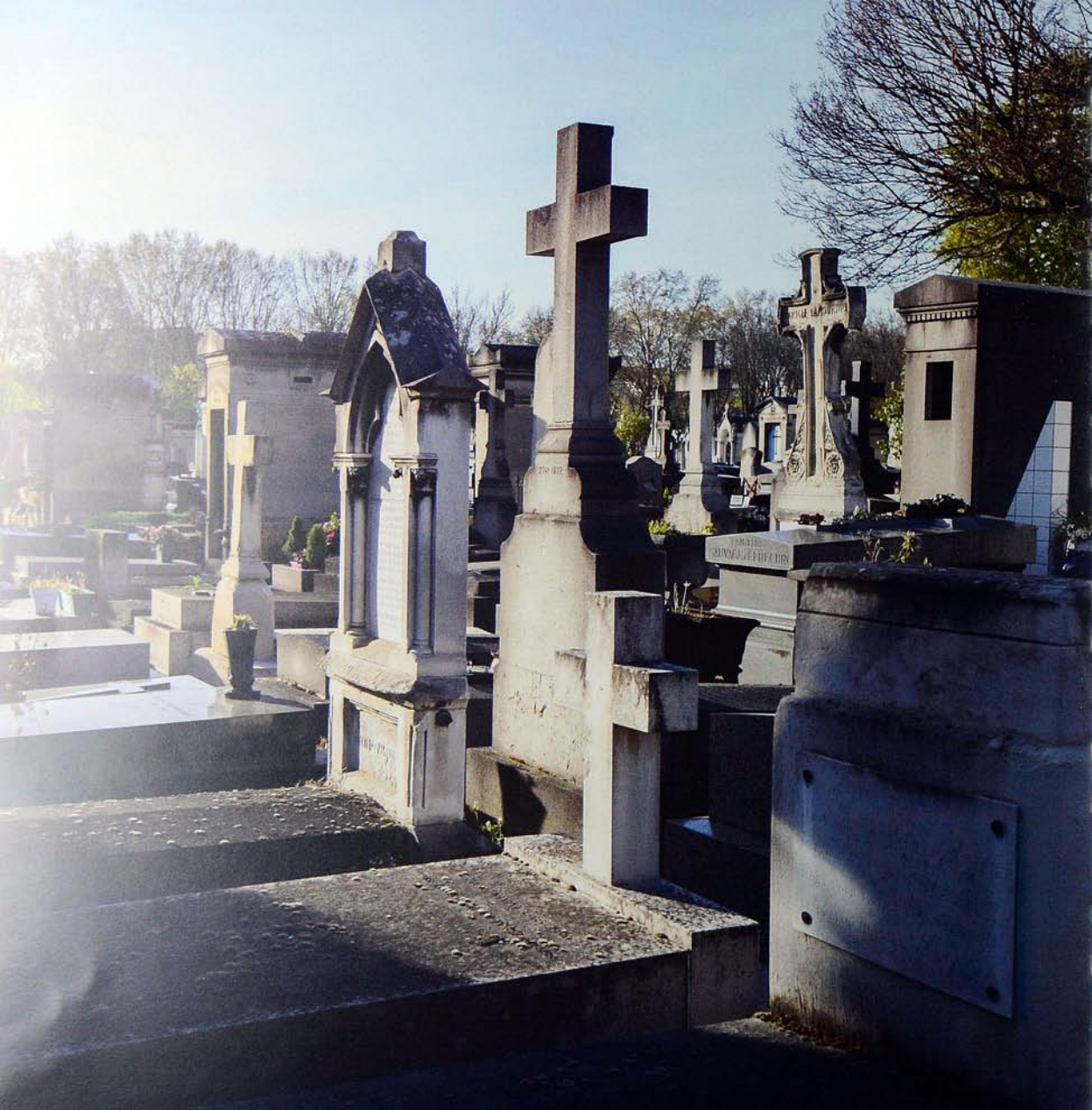
Parisdə Əlimərdan bəy Topçubaşının oğlu Ələkbər bəylə də 1973-cü ildə tanış oldum.

O, məni Əlimərdan bəyin dəfn olunduğu qəbiristanlığa apardı və ilk dəfə bu böyük insanın qərib məzarını ziyarət etdim...”

...Bakıya növbəti məzuniyyətə gələndə Ramiz Abutalıbov Parisdəki mühacir soydaşlarımızla görüşdüyünü atasına bildirir və ondan məsləhət istəyir. Atası da ona həmin vaxt Azərbaycan Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində işləyən İsmayıl İbrahimovla görüşməyi tövsiyə edir və deyir: “Görünür, bu məsələlər barədə Heydər Əliyevə məlumat vermək lazım gələcək”.

Həqiqətən belə olur: İsmayıl İbrahimov Ramiz Abutalıbovu qəbul edib dirləkdən sonra

Paris, Monparnas qəbiristanlığı.

ona dərhal respublikanın rəhbəri Heydər Əliyevə təqdim etmək üçün qısa arayış yazmağı tapşırır. Aradan iki gün keçməmiş Ulu Öndər onu qəbul edir və Paris görüşlərinin təfərrüatları barədə çoxlu suallar verəndən sonra bu xeyirxah işi davam etdirməyin vacibliyini bildirir, öz tövsiyələrini verir. Ramiz Abutalıbov deyir: “Sanki üstümdən ağır bir yük götürüldü. Başa düşdüm ki, mən doğru yoldayam və arxamda dövlətim dayanır...”

Söhbət əsnasında Ramiz Abutalıbov Əlimərdan bəyin oğlu Ələkbər bəyin Azərbaycanca gəlmək istəyini də Heydər Əliyevə çatdırır. Respublika rəhbərinin göstərişi ilə Ələkbər bəy Topçubaşının tarixi Vətəninə dəvət edilməsi barədə rəsmi məktub hazırlanır. Lakin bu rəsmi dəvəti aldığı 1975-ci ildə ağır xəstəlikdən əziyyət çəkən Ələkbər bəyin Azərbaycana gəlmək arzusu reallaşmır. İki il sonra isə o, dünyasını dəyişir və Ramiz Abutalıbov onun dəfn mərasimində iştirak etməli olur...

Elə həmin illərdə Fransa kommunistlərinə məxsus “Humanite” qəzetinin yubiley tədbirlərinə Azərbaycandan da nümayəndə heyəti göndərilir. Heydər Əliyev heyətə başçılıq edən Həsən Həsənova Parisdəki mühacir soydaşlarımızla bağlı xüsusi tapşırıq da verir: “Mənə şəxsən Həsən bəy Zərdabinin nəvələri ilə görüşmək tapşırığı verilmişdi... Hətta sözarası onların o vaxtlar “tanınmış burjuva ideoloqu” kimi qələmə verilən Əlimərdan bəy Topçubaşovun övladları olduğuna ehyam da vurulmuşdu”.

Bu bir sovet reallığı idi: siyasi hakimiyyətin qəbul və təbliğ etdiyi maarifpərvər Həsən bəy Zərdabinin kapitalist ölkəsində yaşayan nəvələri ilə (Əlimərdan bəy Zərdabinin qızı Pəri xanım

ailə qurmuşdu) görüşmək olardı. Onların atasının “burjuva ideoloqu” olmasına göz yummaqla... Amma Həsən Həsənovun bu görüşü baş tutmur. Məlum olur ki, Fransadakı sovet səfirliyi ilə razılaşma əldə edilsə də, bu məsələ SSRİ Xarici İşlər Nazirliyi səviyyəsində razılaşdırılmayıb...

Beləcə illər keçir... və Fransadakı mühacir soydaşlarımızla əlaqələr davam edir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra isə bu əlaqələr daha da dərinləşir, xüsusən Paris Sülh Konfransında iştirak edən Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri barədə tədqiqatlar aparılır, kitablar yazılır.

Araşdırmalar nəticəsində dəqiqləşdirilir ki, Paris Sülh Konfransında Azərbaycanı təmsil etmiş yeddi nəfərlik heyətdən ən tez həyatla vidalaşanı Məmməd Həsən Hacınskidir... O, 1931-ci ildə sovet həbsxana divarları arasında intihar etməli olub...

Miryaqub Mirmehdiyev sonralar Türkiyəyə, Abbas bəy Atamalıbəyov isə Çiliyə köçüb...

Nümayəndə heyətinin qalan dörd üzvü – Əlimərdan bəy Topçubaşov, Ceyhun bəy Hacıbəyov, Əkbər ağa Şeyxülislamov və Məmməd Məhərrəmov isə ömürlərinin sonuna qədər Fransada yaşayıblar və burada torpağa tapşırılıblar...

Bu insanların, eləcə də digər soydaşlarımızın mühacir həyatı və Fransada dəfn edildiyi qərib məzarlar barədə bir qədər sonra ətraflı söhbət açılacaq. Bundan əvvəl isə Azərbaycanın müstəqillik və milli dövlətçilik tarixində xüsusi rolu olmuş nümayəndə heyətinin Parisdəki fəaliyyəti və keşməkeşli taleyi barədə yığcam məlumat təqdim etməyi zəruri sayırıq.

Paris Sülh Konfransı və Azərbaycan

...Paris Sülh Konfransı 1919-cu il yanvarın 18-dən 1920-ci il yanvarın 21-nə qədər fasilələrlə davam edib, konfransın nəticəsi kimi Versal sülh müqaviləsi (28 iyun 1919-cu il), Sen-Jermen müqaviləsi (10 sentyabr 1919-cu il), Neyi müqaviləsi (27 noyabr 1919-cu il), Trianon müqaviləsi (4 iyun 1920-ci il) və Sevr müqaviləsi (10 avqust 1920-ci il) imzalanıb.

Konfransda 27 dövlətin nümayəndələri iştirak etsə də, dünyanın müharibədən sonrakı taleyini əsasən "böyük dördlük" – ABŞ prezidenti V. Vilson, Britaniyanın baş naziri L.Corc, Fransanın baş naziri J.Klemanso və İtaliyanın baş naziri V.Orlando həll edib.

Lakin sonralar qalib dövlətlər arasında yaranan fikir ayrılıqları və ziddiyyətlər səbəbindən Paris Sülh Konfransının qəbul etdiyi sənədlər, konfransın nəticəsi kimi imzalanan müqavilələr

uzunömürlü olmayıb. Gələcəkdə bir daha belə müharibələrə yol verilməməsi üçün çağırılmış konfransdan heç 20 il keçməmiş İkinci Dünya müharibəsi alovlanıb...

Bununla belə, Paris Sülh Konfransı Birinci Dünya müharibəsindən sonra Rusiya, Avstriya-Macarıstan və Osmanlı imperiyalarının dağılmasını rəsmiləşdirib, Millətlər Liqasının əsasını qoyub, bir çox yeni müstəqil dövlətlərin yaranması ilə dünyanın siyasi xəritəsində dəyişikliklər edib. Təəssüf ki, yeni yaranan dövlətlər arasında 1918-ci ilin mayında müstəqilliyini elan edən və dünya birliyi tərəfindən tanınması üçün Parisə nümayəndə heyəti göndərən Azərbaycan Cümhuriyyəti olmayıb...

Fransa paytaxtına gəlməzdən əvvəl ABŞ prezidenti Vudro Vilsonun elan etdiyi və sonralar tarixə "Vilsonun 14 bəndi" kimi düşən məşhur sülh

1057

1057

*Qoymuş imzasını miləl övraqi-həyata
Yox millətimin xətti bu imzalar içində!*

O dövrdə Azərbaycanın siyasi müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə böyük dövlətlərin təminat verməsinə ciddi ehtiyac var idi. Sülh konfransına nümayəndə heyəti məhz bu təminat üçün göndərilmişdi.

Azərbaycan hökuməti Paris Sülh Konfransına gedəcək nümayəndə heyətini hələ 1918-ci ilin sonunda formalaşdırmağa başlamışdı. Həmin ilin dekabrında Əlimərdan bəy Topçubaşovu nümayəndə heyətinin rəhbəri təyin etmişdi.

Nümayəndə heyətinə səlahiyyət verən rəsmi mandat isə 1919-cu il yanvarın 7-də imzalanmışdı.

*Paris Sülh Konfransı.
1919-cu il.*

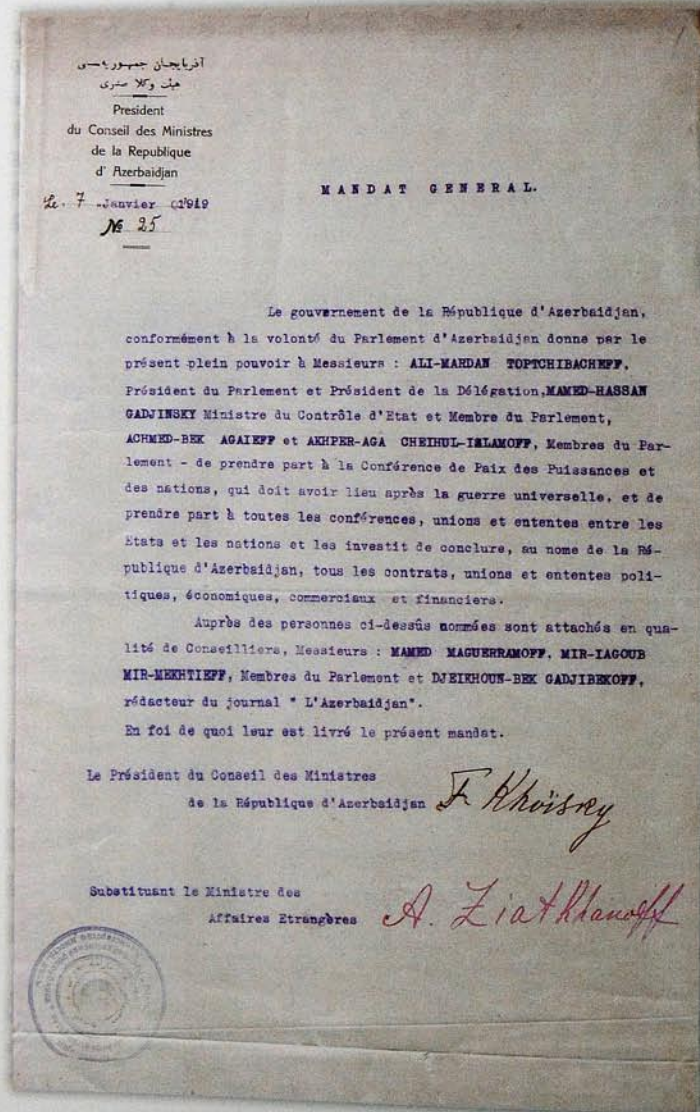
*"Böyük dörlük":
V.Orlando, L.Corc,
J.Klemanso və
V.Vilson. 1919-cu il.*

prinsipləri təzəcə müstəqillik qazanan kiçik xalqların azadlıq və müstəqillik eşqini coşdurmuşdu.

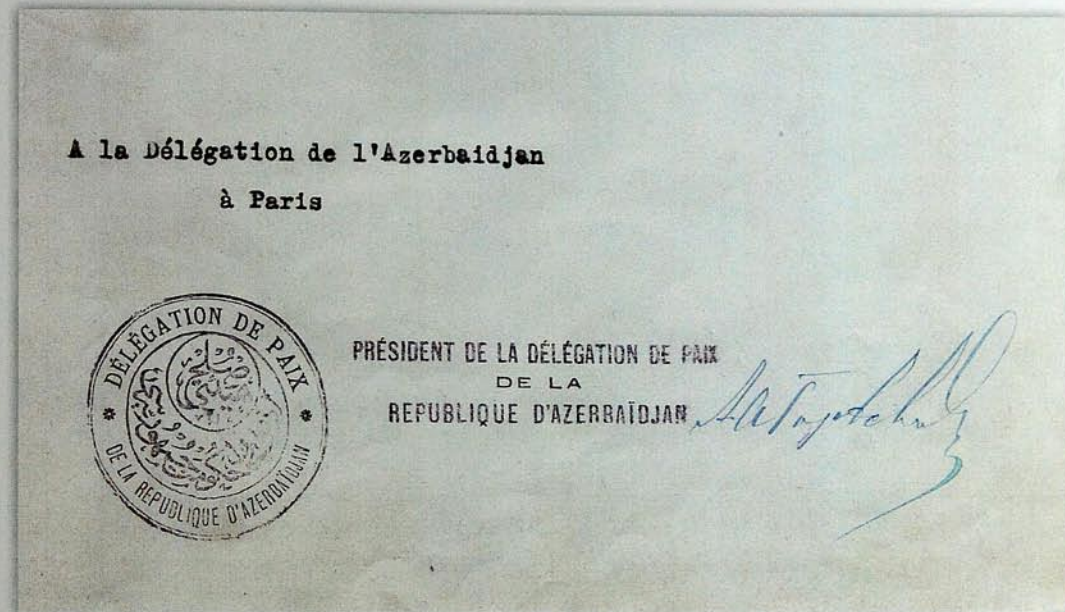
Azərbaycanı Paris Sülh Konfransında iştirak etməyə Vilson prinsiplərinin sonuncu - 14-cü bəndi ruhlandırırmışdı. Həmin bəndin təxmini məzmunu beləydi: istər böyük, istərsə də kiçik

dövlətlərin siyasi müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşılıqlı təminat vermək məqsədilə Millətlər Liqası yaradılmalıdır...

Azərbaycan da öz imzasını burda - Millətlər Liqasında görmək istəyirdi. Çünki Məhəmməd Hədinin təbirincə desək, o dövrdə reallıq başqaçdı:

Azərbaycan nümayəndə
 heyətinə səlahiyyət verən
 mandat.

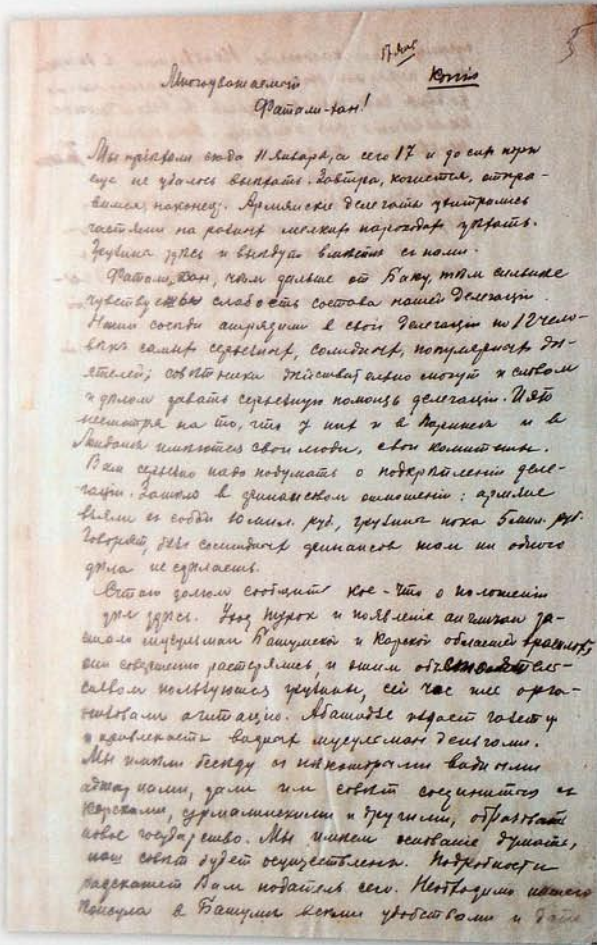
Həmin mandatda sədr Ə.Topçubaşovdan başqa daha 6 nəfərin adı göstərilirdi:

Məmmədhasən Hacınski
Əhməd bəy Ağayev
Məmməd Məhərrəmov
Əkbər ağa Şeyxülislamov
Miryaqub Mirmehdiyev
Ceyhun bəy Hacıbəyov

Daha üç tərəfçü və sədrin köməkçisi kimi Rəşid bəy Topçubaşov da Parisə göndərilir. Bir neçə ay sonra Parisə ezam olunan Abbas bəy

Atamalibəyov da nümayəndə heyətinin tərkibində katib funksiyasını yerinə yetirməyə başlayır. 1920-ci ilin avqustunda Parisə gələn Ələkbər bəy Topçubaşov isə heyətə texniki işlərdə yardımçı olur.

Əlimərdan bəy Topçubaşov sülh konfransına təqdim edilən bütün sənədləri "Azərbaycan Respublikası sülh nümayəndə heyətinin prezidenti" ("President de la delegation de paix de la République d'Azerbaïdjan") kimi imzalayır.

Əlimərdan bəy Topçubaşovun Fətəli xan Xoyskiyə məktubu. Yanvar, 1919-cu il.

Konstantinopolda uzun ləngimə

Azərbaycan nümayəndə heyəti, eləcə də Rusiya imperiyasında yaşayan digər kiçik xalqların nümayəndələri Avropaya Konstantinopoldan - indiki İstanbuldan, özü də qalib ölkələrin nümayəndələrinin razılığı ilə getməli idilər. Amma fəvqəldövlətlərin zəruri viza - razılıq verməsi çox uzun çəkib və Azərbaycan nümayəndə heyəti uzun müddət Konstantinopolda qalmalı olub. Bununla bağlı yaranan çətinliyi təsəvvür etmək üçün Bakıya göndərilən iki məktubdan parçalara baxmaq kifayətdir:

17yanvar 1919-cu il.

Topçubaşov - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Şurasının sədri cənab Fətəli xan Xoyskiyə:

...Bu gün yanvarın 17-dir və biz hələ də Parisə gəda bilməmişik.

...Fətəli xan, Bakıdan uzaqlaşdıqca bizim Nümayəndə Heyətinin zəif olduğunu daha çox hiss edirsən. Bizim qonşuların hər biri nümayəndə heyətlərinə 12 nəfərlik ən ciddi, sanballı və populyar xadimləri daxil ediblər. ...Hələ üstəlik, onların Parisdə və Londonda da öz adamları və komitələri var. Siz

nümayəndə heyətinin möhkəmləndirilməsi barədə ciddi düşünməlisiniz. Bizim maliyyə məsələmiz də yaxşı deyil: Ermənilər 10 milyon rubl götürüblər, gürcülər hələlik 5 milyon... Deyələngə görə, sanballı maliyyə olmadan orada iş görmək mümkün deyil..."

27yanvar 1919-cu il

Məmmədhasən Hacınski - Fətəli xan Xoyskiyə: Hörmətli Fətəli xan!

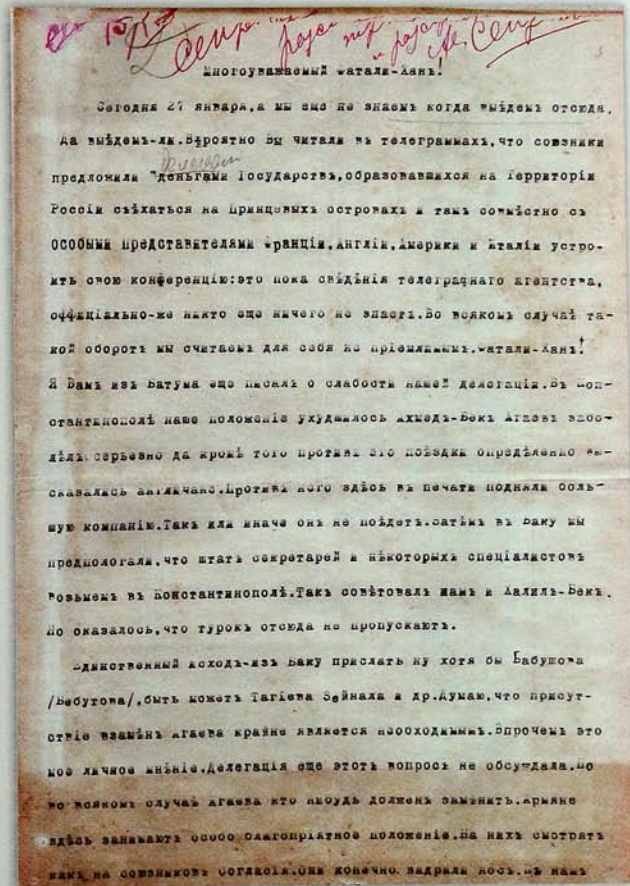
Bu gün yanvarın 27-dir, biz hələ bilmirik buradan nə vaxt çıxacağıq, çıxacağıqımı?

...Xahiş edirəm, nümayəndə heyətinin gücləndirilməsi barədə bir daha düşünəsiniz. Bütün xalqlar çoxlu, ən güclü adamlarını ora göndərir. Axı orda böyük mübarizə gözlənilir".

Bu problemi aradan qaldırmaq üçün nümayəndə heyətinin rəhbəri Əlimərdan bəy Topçubaşov az qala hər gün Antanta dövlətlərinin İstanbuldakı nümayəndələri ilə görüşlər keçirir, Parisə getməyə icazə almaq üçün çoxsaylı danışıqlar aparır. Lakin bu danışıqlar nəticəsiz qalır. Ona söz verir, vəd edirlər ki, Parisdən müvafiq cavab gözlənilir və s. və i.a.

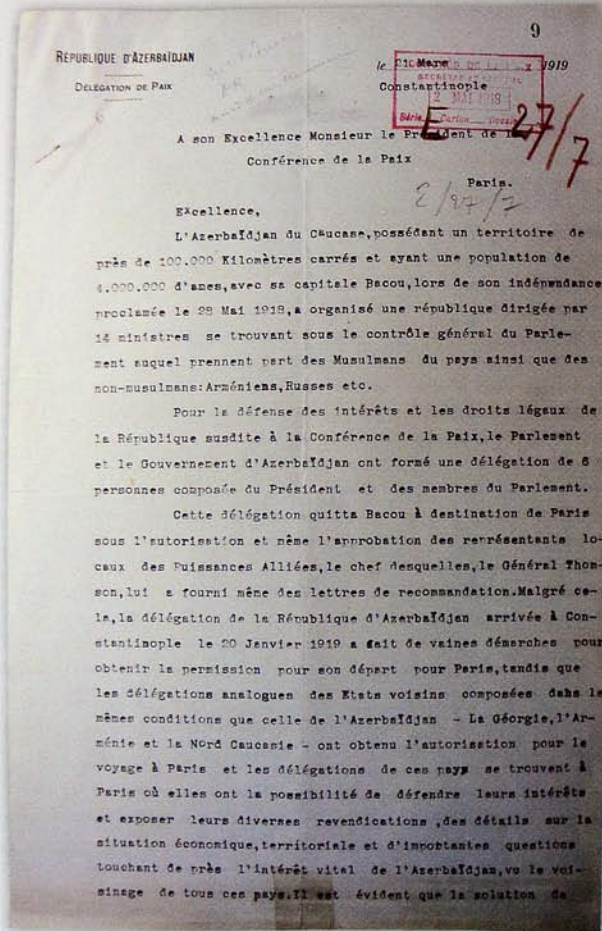
Uzun illər Parisdəki "Topçubaşov arxivi"ndə araşdırmalar aparmış gürcü tarixçisi Giorgi Quramoviç Mamulia Konstantinopoldan kiçik xalqların nümayəndələrinin Parisə buraxılmasının səbəbini belə izah edir:

"Xüsusən, azərbaycanlılar çətin vəziyyətə düşmüşdülər. Çünki onları Türkiyəyə - keçmiş Osmanlı imperiyasına yaxın xalq hesab edirdilər. Müttəfiqlər, daha doğrusu, Antanta dövlətlərinin nümayəndələri Türkiyəyə düşmən kimi, Birinci Dünya müharibəsində məğlub olan ölkə kimi baxırdılar. Əlbəttə, bir məsələ də var idi: Antanta ölkələri özlərinə müttəfiq hesab etdikləri ermənilərə

Qafqazın digər xalqlarından daha çox rəğbət bəsləyirdilər. Buna görə də erməni nümayəndə heyəti Parisə hamıdan tez - 1919-cu ilin yanvarında gedib çatmışdı. Və təbii ki, onlar Azərbaycan nümayəndə heyətinin Konstantinopolda qalması və Parisə gəda bilməməsi üçün illərindən gələn etmişdilər".

Məmmədhasən Hacınskinin Fətəli xan Xoyskiyə məktubu. Yanvar, 1919-cu il.

Əlimərdan bəy
Topçubaşovun Paris Sülh
Konfransının sədrinə
məktubu. Mart, 1919-cu il.

...Ermənilər Azərbaycan nümayəndə heyətinin Parisə buraxılmaması üçün Türkiyənin özündə də hər cür bədxahlığa əl atır, xüsusən Əlimərdan bəy Topçubaşovun əleyhinə təbliğat aparırdılar.

Türkiyə parlamentinin üzvü olmuş Əhməd bəy Ağayevin parlamentdə və mətbuatda Antanta əleyhinə çıxışlar etdiyi barədə fransızdilli "Renessans" erməni qəzetində ciddi kampaniya gedirdi...

Nəticədə Əhməd bəy Ağayev nəinki Parisə buraxılmamış, hətta ermənilərin təbliğatı nəticəsində həbs edilmişdi. Onsuz da nümayəndə heyətinin üzvlərinin azlığından geyilənən heyət savadlı və təcrübəli bir üzvünü də Türkiyədə qoy-malı olmuşdu...

...Topçubaşov qalib ölkələrin nümayəndələri ilə görüşlərdən bir həqiqəti də anlıyırdı: onlar hələ Rusiyadan ayrılmaq istəyən kiçik dövlətlərin taleyi barədə yox, vahid və bölünməz Rusiya problemini həll etmək barədə düşünürlər...

Nümayəndə heyətinin Türkiyədə ləngidilməsinin əsas səbəblərindən biri də bu idi. Ona görə də Topçubaşov sülh konfransının rəhbərliyinə Konstantinopoldan müraciət ünvanlamalı olur:

21 mart 1919-cu il.

Konstantinopol

Sülh Konfransının sədrinə

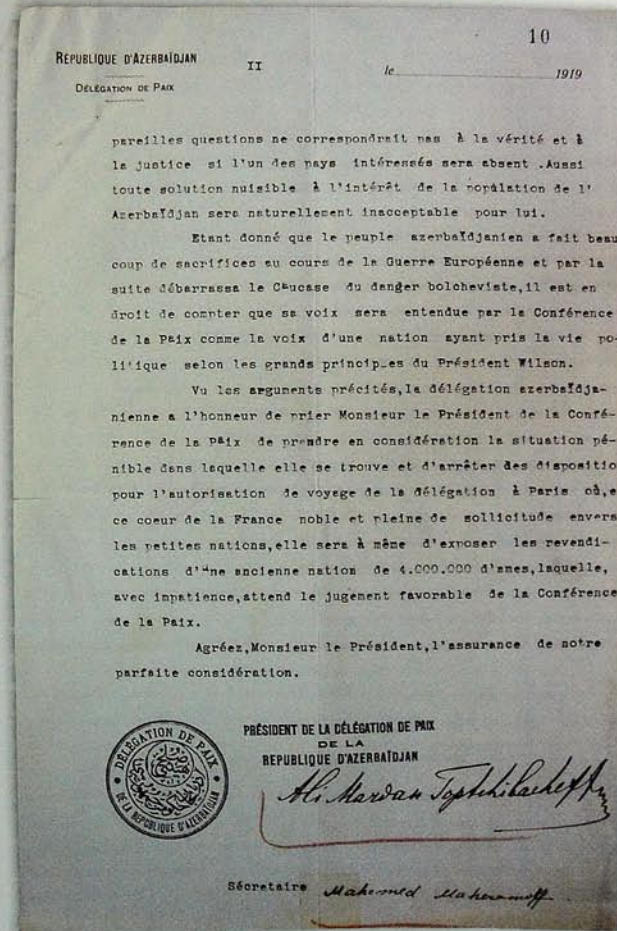
Surəti:

Prezident Vilsona

İngiltərənin baş naziri Lloyd Corca

İtaliyanın baş naziri Orlandoya

Fransanın baş naziri Klemansoya

Əlimərdan bəy
Topçubaşovun Paris Sülh
Konfransının sədrinə
məktubu. Mart, 1919-cu il.

1918-ci il mayın 28-də müstəqilliyini elan edən, əsas şəhəri Bakı, 4 milyon əhalisi və 100 min kvadrat kilometrə yaxın ərazisi olan Qafqaz Azərbaycanı parlamentin ümumi rəhbərliyi ilə 14 nazirdən ibarət hökumətin idarə etdiyi Azərbaycan Cümhuriyyəti yaratmışdır. Parlamentin və hökumətin tərkibində yerli Azərbaycan türkləri ilə yanaşı, rusların, ermənilərin və yəhudilərin nümayəndələri var. Bu Respublikanın tanınması və onun həyati maraqlarının Sülh Konfransında müdafiə edilməsi məqsədilə Azərbaycan Parlamenti və Hökuməti xüsusi nümayəndə heyəti təsis etmişdir. Nümayəndə Heyəti Bakıdan Müttəfiq Qoşunların rəhbəri general Tomsonun razılığı və zəmanət məktubu ilə çıxmışdır. Azərbaycan nümayəndə Heyəti bu il yanvarın 20-dən Konstantinopoldadır və o vaxtdan 2 aydır ki, Parisə getmək üçün icazə gözləyir. Yeri gəlmişkən, Qafqazda Azərbaycanın qonşusu olan Gürcüstan, Ermənistan və Şimali Qafqazın oxşar nümayəndələri artıq icazə alıblar və onların bir hissəsi Parisdə öz ölkələrini təmsil edirlər. Azərbaycan nümayəndə heyətinin də orda olması vacibdir...

...6 ay ərzində bolşeviklərlə gərgin mübarizə aparən azərbaycanlılar da diqqətə və ədalət prinsiplərinə ümid edir. Ümid edir ki, Prezident Vilsonun həyata keçirmək istədiyi böyük prinsiplərə uyğun olaraq bizim xalqın da səs eşidiləcək.

Cənab Sədr, qeyd olunanları nəzərə alaraq Sizdən xahiş etməyi şərafət sayırıq ki, Azərbaycan nümayəndə heyətinin vəziyyətini başa düşərək onların Parisə gətməsinə icazə üçün sərəncam vermək zəhməti çəkəsiniz...

Дело № 260. связка № 19.
Пегениск предсэд. Мирн.
Делегации Азерб. Респ. с главн.
Комиссаром французск. респуб.
в Константинополе о выезде делега-
ции во Францию на конферен-
цию.

65 Копия.

21-го марта 1919.

КОНСТАНТИНОПОЛЬ.

Приказ № 2.

ПАРИЖ.

господину Председателю Мирной Конференции.

Копии:

Президенту Вильсону
Английскому Премьеру Ллойд-Джорджу
Итальянскому Премьеру Орландо
Французскому Премьеру Клемансо.

Декларировавший еще 28-го мая 1918 года свою независимость Кавказский Азербайджан с главным городом Баку, имея четырехмиллионное население и территорию до 100 тысяч квадрат. километр, образовал Азербайджанскую Республику, управляемую своим правительством из 14-ти министров под общим руководством Азербайджанского Парламента, в составе которого, как и правительства, имеются представители, как коренного населения Азербайджанских турок, так и русских армя и евреев. В целях признания означенной республики и всемерного отстояния ее жизненных интересов на мирной конференции Азербайджанский Парламент и Правительство снарядили особую делегацию из шести в составе Председателя и членов Парламента. Означенная делегация выехала из города Баку с полным одобрением шефа, находившихся в Баку союзных войск генерала Томсона, снабдившего членов ее рекомендательными письмами.

Азербайджанская делегация находится в Константинополе с 20-го января сего года, и с тех пор несмотря на все свои démarches, здесь в течение двух месяцев ~~здесь~~ неточно ждет разрешения ехать в Париж.

Между тем такие же делегации образовались по соседству с Азербайджаном на Кавказе Правительство Грузии, Армении и Северного Кавказа получили разрешение и часть их уже находится в Париже, где представляют свои

Музей Революции.

Фонд М.И.Д. Дело № II стр. 74

Британский Главный Штаб

Баку 19-го апреля 1919 г.

Перевод телеграммы, полученной Британским Штабом в Баку, полученная из Константинополя.

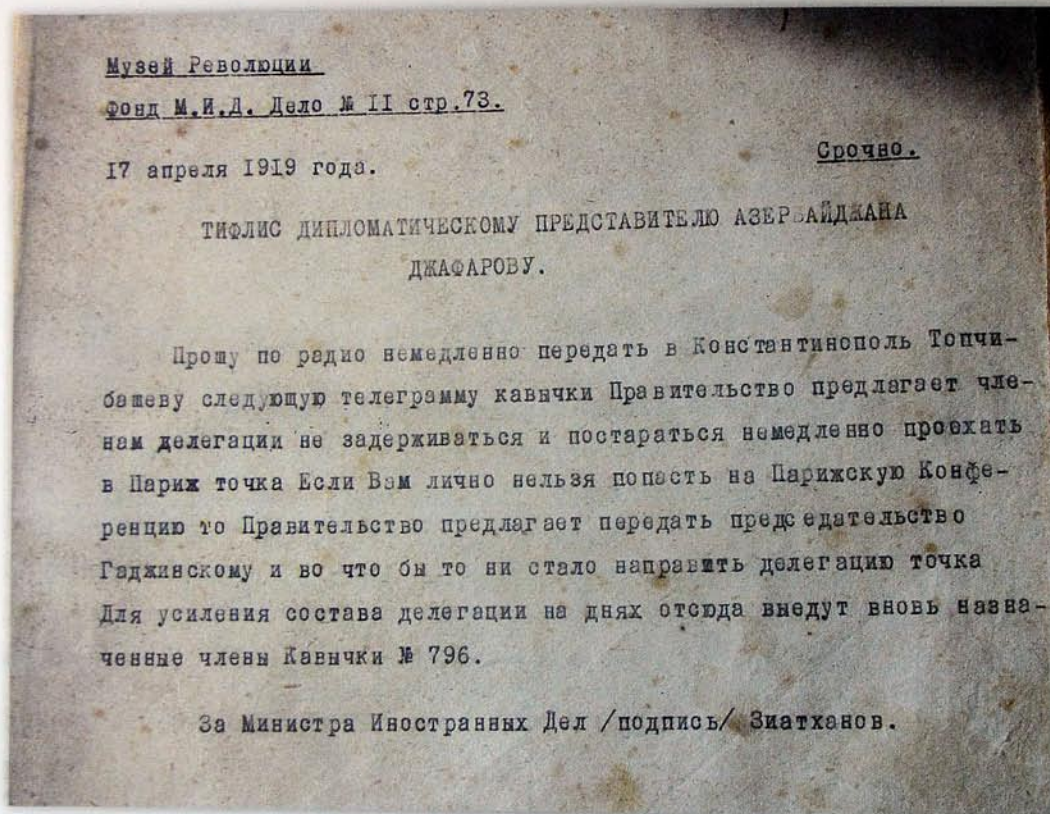
От г. Топчибашева, Председателя Азербайджанской Мирной Делегации в Константинополе, Хойскому, Министру Председателю Азербайджана в Баку. —

"Делегация не может выехать. Выдается разрешение выехать в Париж Гаджи-скому, Мухаремову, Хаджибекову. Я вынужден остаться здесь, остальные члены делегации стараются выехать в Париж. Устройте и обеспечьте их проезд в Баку."

Отправлена 7-го, получена 19-го апреля 1919 года.

Bütün müərciət və yazışmalara baxmayaraq, 1919-cu il aprelin 7-də Parisə getməyə ancaq 3 nəfərə - Hacınskiyə, Məhərrəmovə və Hacıbəyova icazə verildiyi bildirilir.

Ə. Topçubaşovun
F. Xoyskiyə teleqramı.
Aprel, 1919-cu il.

Azərbaycanın Tiflisdəki
 diplomatik nümayəndəsi
 Cəfərova teleqram. Aprel,
 1919-cu il.

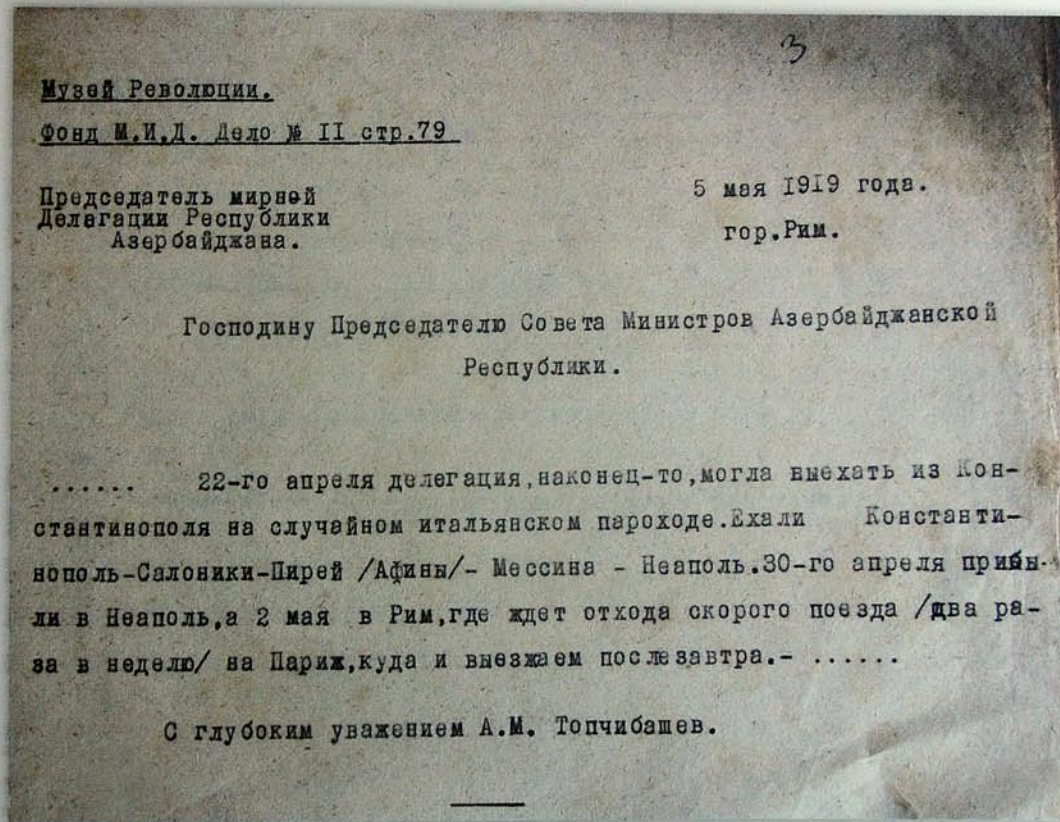
Azərbaycan hökumətini həttə bu variant
 da qane edirdi, təkə konfransda kimsə ölkəni
 təmsil etsin. Bu məlumatı alan kimi xarici iş-
 lər nazirinin müavini Ziyatxanov Tiflisə, Azər-
 baycanın diplomatik nümayəndəsi Cəfərova
 teleqram vurur: "Xahiş edirəm, radio vasitəsilə
 Konstantinopola, Topçubaşova təcili teleqramla

bu xəbəri verəsiniz: "Hökumət nümayəndə heyə-
 tinə təklif edir ki, ləngiməsinlər, dərhal Parisə
 getməyə çalışsınlar. Əgər Siz şəxsən Paris Konf-
 ransına buraxılmırsınızsa, onda Hökumət təklif
 edir ki, sədrliyi Hacınskiyə həvalə edəsiniz və nə-
 yin bahasına olursun nümayəndə heyətini gön-
 dərəsiniz..."

Bu məktub Azərbaycan hökumətinin Paris
 konfransında iştirak etməyə necə böyük əhə-
 miyyət verdiyini göstərir.

Nəhayət, uzun danışıq və yazışmalardan son-
 ra 1919-cu il aprelin 22-də müvafiq icazə sənəd-
 ləri alınır və bütün nümayəndə heyəti təsadüfi
 İtaliya gəmisi ilə Konstantinopoldan çıxır...

Ə.Topçubaşovun
 Azərbaycan Nazirlər
 Şurasının sədrinə
 teleqramı.
 May, 1919-cu il.

Paris görüşləri

Paris Sülh Konfransı öz işinə 1919-cu il yanvarın 18-də Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin "De l'Horloge" ("Saatlar") zalında başlamışdı. Bizimkilər isə Parisə çox gec - mayın 9-da çatmışdılar. Parisin "Klarij" otelində yerləşən nümayəndə heyəti mayın 12-dən rəsmi fəaliyyətə başladı. Konfransda iştirak edən dövlətlərin nümayəndələri ilə görüşlər keçirdi, Azərbaycanın təbliği və tanıdılması istiqamətində xeyli iş gördü.

1919-cu il mayın 28-də prezident Vudro Vilson Əlimərdan bəy Topçubaşovı qəbul edir. Əlimərdan bəy Amerika prezidentinə Azərbaycan haqqında, eləcə də nümayəndə heyəti haqqında ətraflı məlumat verir, ona memorandum təqdim edir.

Memorandumda xüsusi vurğulanır ki, "...bizim ölkənin coğrafi vəziyyətinə baxarkən aydın görmək olar ki, Azərbaycan Qafqaz sıra dağları ilə Rusiyadan tamamilə ayrılıb... Eləcə də etnoqrafik cəhətdən

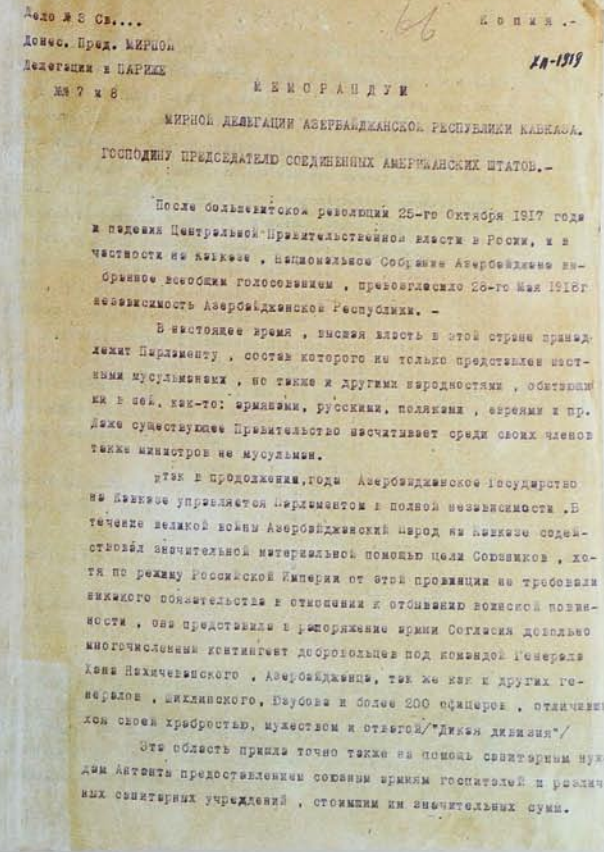

bu xalqın Moskva və Rusiyanın slavyan xalqları ilə ümumi heç nəyi yoxdur".

V. Vilson bildirir ki, müttəfiqlər dünyanı kiçik hissələrə bölmək fikrində deyil. Ona görə də yaxşı olar ki, Qafqaz Konfederasiyası barədə düşünsünüz...

*Paris. Klarij oteli.
2015-ci il.*

1919-cu il iyunun əvvəllərində Rusiyada ağqvardiyaçı admiral Kolçakın hakimiyyətinin müttəfiqlər tərəfindən tanınacağı barədə söz-söhbət yayılmağa başlayır. Şayiələr gəzir ki, Azərbaycan yenidən vahid Rusiyanın tərkibində qalmalı olacaq. Ona görə də iyunun 5-də Sülh

Konfransın sədrinə və müttəfiq dövlətlərin baş nazirlərinə etiraz notası təqdim olunur. Notada deyilir ki, Rusiyada hakimiyyətə kimin gələcəyinə baxmayaraq öz parlamenti və hökuməti olan Azərbaycan Cümhuriyyəti Rusiyanın tərkibinə daxil olmayacaq!

*ABŞ-in Prezidentinə
təqdim olunan
memorandum, May,
1919-cu il.*

Versal sülh müqaviləsi

1919-cu il iyunun 28-də Paris yaxınlığındakı Versal şəhərində, sabiq Fransa krallarının iqamətgahı olmuş sarayda Birinci Dünya müharibəsinin rəsmən başa çatdığını bildirən sülh müqaviləsi imzalandı. Paris Sülh Konfransı Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin binasında keçirilsə də, müqavilənin imzalanması üçün məhz Versal sarayının seçilməsi təsadüfi deyildi.

Versal sarayı XVII əsrin ortalarında kral XIV Lüdovikin rəhbərliyi ilə inşa edilmişdi. 1682-ci ildən 1789-cu ilə qədər Fransa kralının rəsmi iqamətgahı olmuş, 1801-ci ildən muzey kimi fəaliyyət göstərmişdi.

Sonralar Fransada, eləcə də dünyada baş verən bir çox mühüm hadisələr Versalla əlaqəli

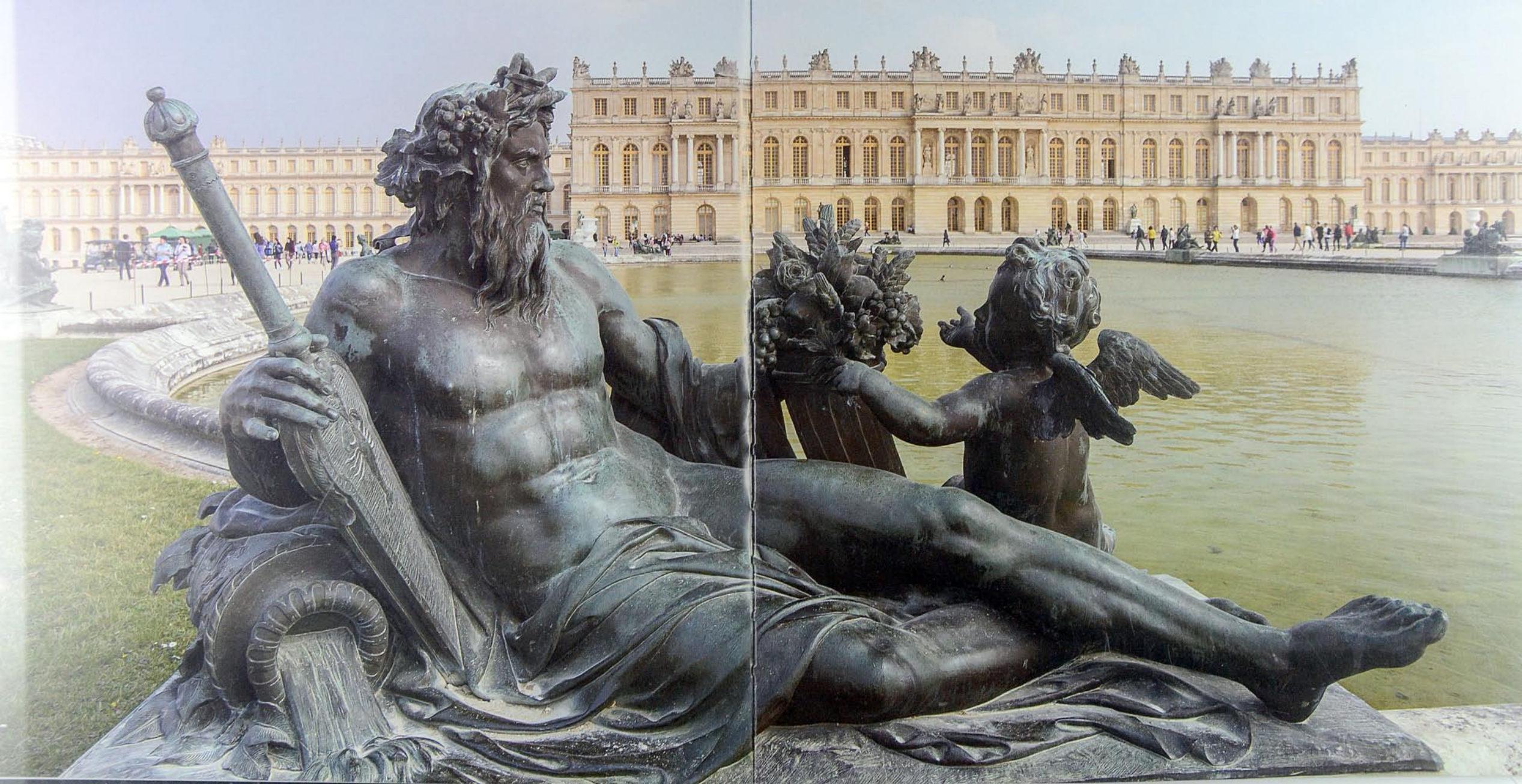
olmuşdur. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarının müstəqillik uğrunda apardığı müharibənin başa çatması barədə müqavilə 1783-cü ildə bu sarayda imzalanmışdı.

Fransa-Prussiya müharibəsində qalib gələn almanlar Versal şəhərini tutaraq Almaniya İmperiyasının yaradıldığını bu sarayda elan etmişdilər.

Fransa hökuməti 1919-cu il iyunun 28-də qalib dövlətlərin məğlub Almaniya ilə sülh müqaviləsini məhz bu sarayda imzalamaqla həm də almanları aşağılamaq niyyəti güdürdü...

Versal sülh müqaviləsi 1920-ci il yanvarın 10-da – Almaniya və dörd əsas müttəfiq dövlət olan Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya və Yaponiya tərəfindən ratifikasiya olunduqdan sonra qüvvəyə mindi.

Versal sülh müqaviləsinin
imzalanması.
İyun, 1919-cu il.

Versal sülh müqaviləsini məğlub dövlətlərdən yalnız biri - Almaniya imzalamışdı. Digər məğlub dövlətlərlə, eləcə də Türkiyə ilə müqavilələr 1923-cü ilə qədər müxtəlif vaxtlarda və müxtəlif şəhərlərdə imzalanacaqdı. Ona görə də 1919-cu ilin yayında Versal sülh müqaviləsi im-

zalanısa da, hələ Paris Sülh Konfransı fasilələrlə öz işini davam etdirirdi...

Amma Versal sülh müqaviləsinin imzalanması hələ Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınmasına heç bir ümid yaratmırdı. Ona görə də Nümayəndə Heyəti fəaliyyətini davam etdirirdi.

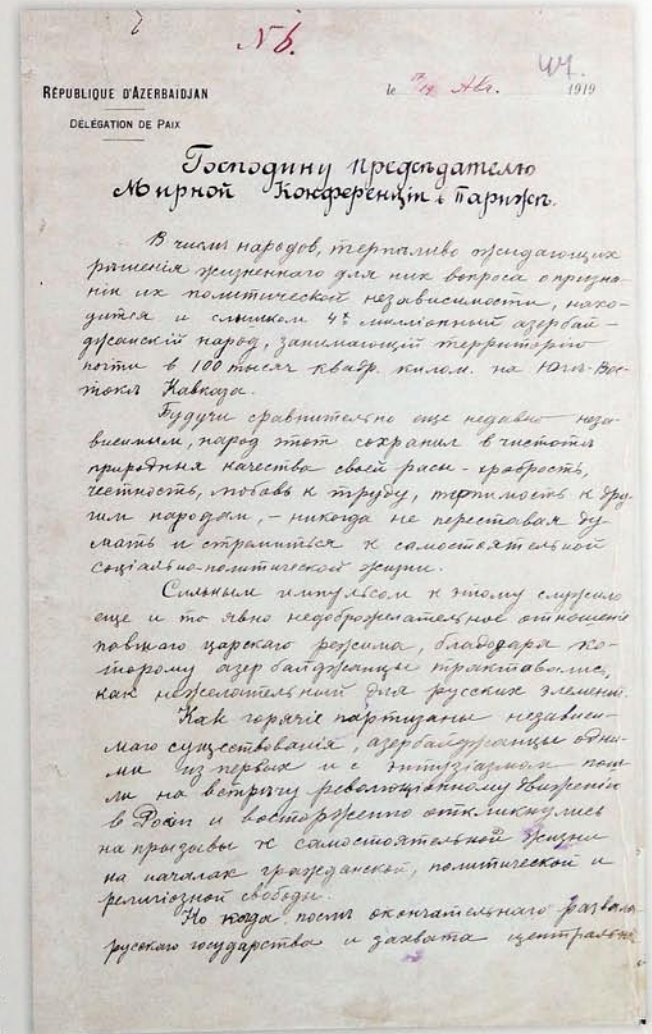
Mücadilə davam edir...

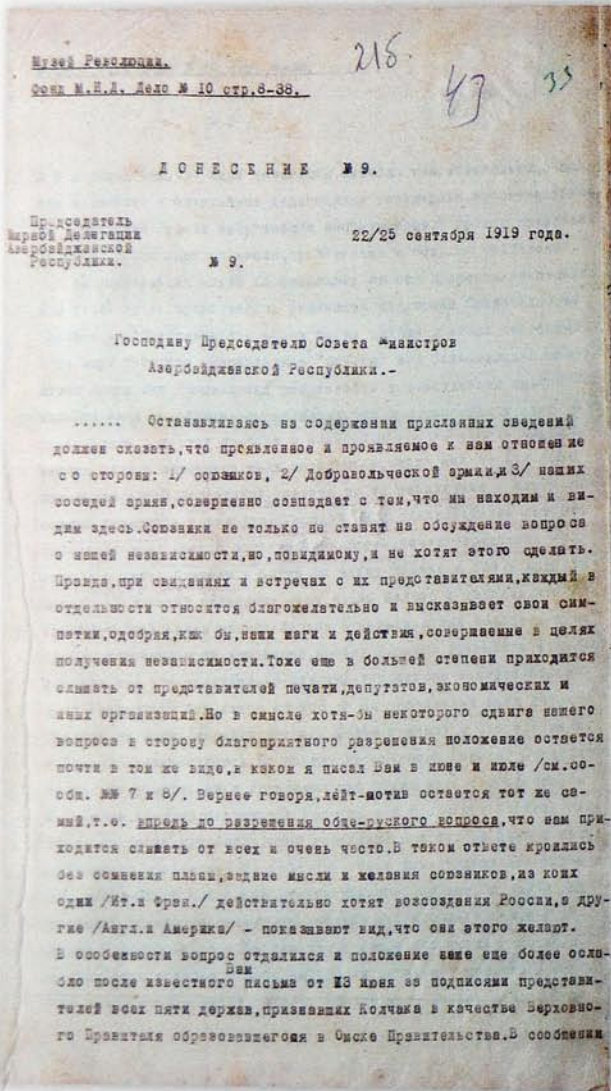
Nümayəndə heyəti bütün imkanlardan yararlanmaqla Parisdə Azərbaycanın haqq səsinin çatdırılmasına çalışırdı. Topçubaşov 1919-cu ilin avqustunda konfransın sədrinə daha bir müraciət ünvanladı:

Müraciətdə deyilirdi: "...Siyasi müstəqillik kimi həyatı əhəmiyyətli məsələnin həllini səbirsizliklə gözləyən xalqlar arasında Qafqazın cənubunda 100 min kvadrat kilometrə yaxın əraziyə malik 4 milyondan çox əhalisi olan Azərbaycan da var".

1919-cu ilin sentyabrına olan vəziyyəti Topçubaşov Azərbaycan hökumətinə göndərdiyi məktubda belə ümumiləşdirirdi: "...müttəfiqlər bizim müstəqillik haqqında məsələni nainki müzakirəyə çıxarmırlar, görünür, heç müzakirəyə çıxarmaq istəmirlər. Düzdür, onların nümayəndələri ilə görüşlərdə, üz-üzə gələndə hər biri ayrı-ayrılıqda xeyirxah münasibət göstərir, müstəqillik uğrunda addımlarımızı dəstəkləyir... amma vəziyyət yenə əvvəlki kimi qalır".

Paris Sülh Konfransının
sədrinə növbəti müraciət.
Avqust, 1919-cu il.

Ə.Topçubaşovun
görülmüş işlər barədə
Azərbaycan Nazirlər
Şurasının sədrinə növbəti
hesabatı. Sentyabr,
1919-cu il.

1919-cu il oktyabrın 8-də Azərbaycan, Gür-
cüstən, Kuban, Latviya, Litva, Şimali Qafqaz
Dağlıları, Ukrayna və Estoniyanın Parisdəki nü-
mayəndələri sülh Konfransının sədri Klemanso-
ya ikinci birgə müraciət ünvanladılar.

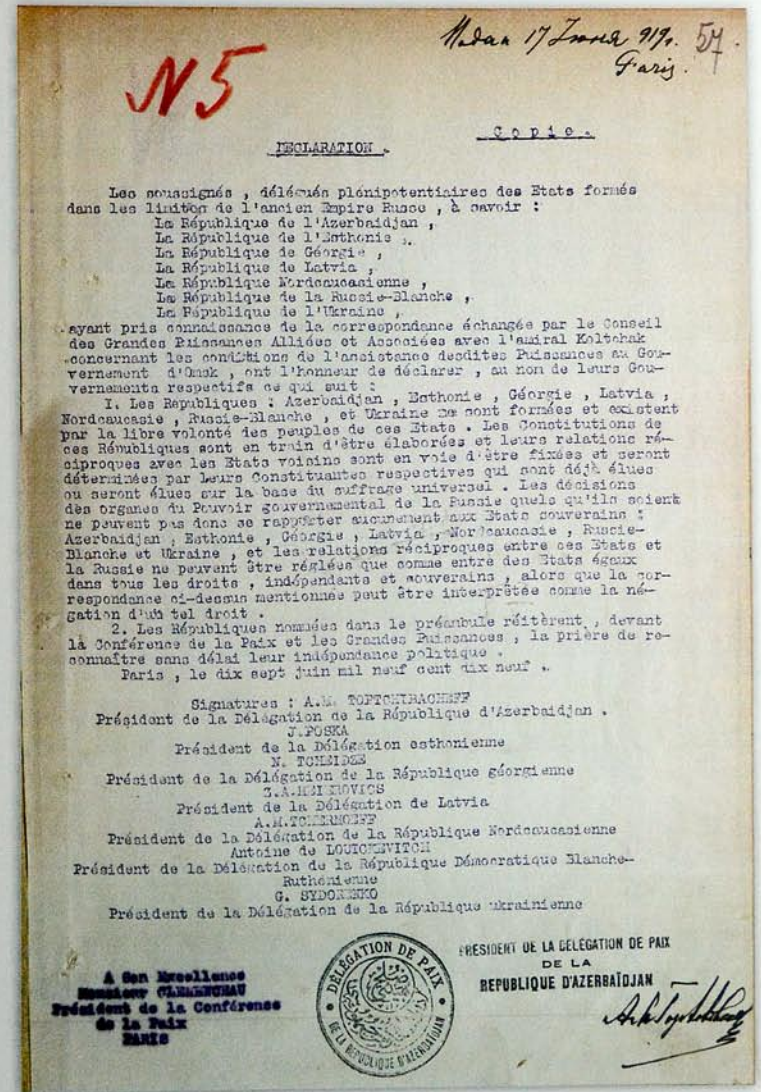
Müraciət bu sözlərlə bitirdi: "...adət, sülh,
mədəniyyət və humanizm prinsiplərini, eləcə də bi-
zim xalqların Millətlər Liqasına buraxılması yolu
ilə azad xalqların beynəlxalq ailəsinə qoşulmaq
cəhdlərini nəzərə alaraq, biz yenidən səsimizi qal-
dırır və cənab Sədr, Sizdən xahiş edirik ki, Konf-
ransın Ali Şurasına bu məsələləri də çatdırasınız:
1) adları çəkilən respublikalar müstəqil dövlətlər
kimi tanınsin; 2) dərhal onların ərazi və maliyyə
problemlərinə baxilsin..."

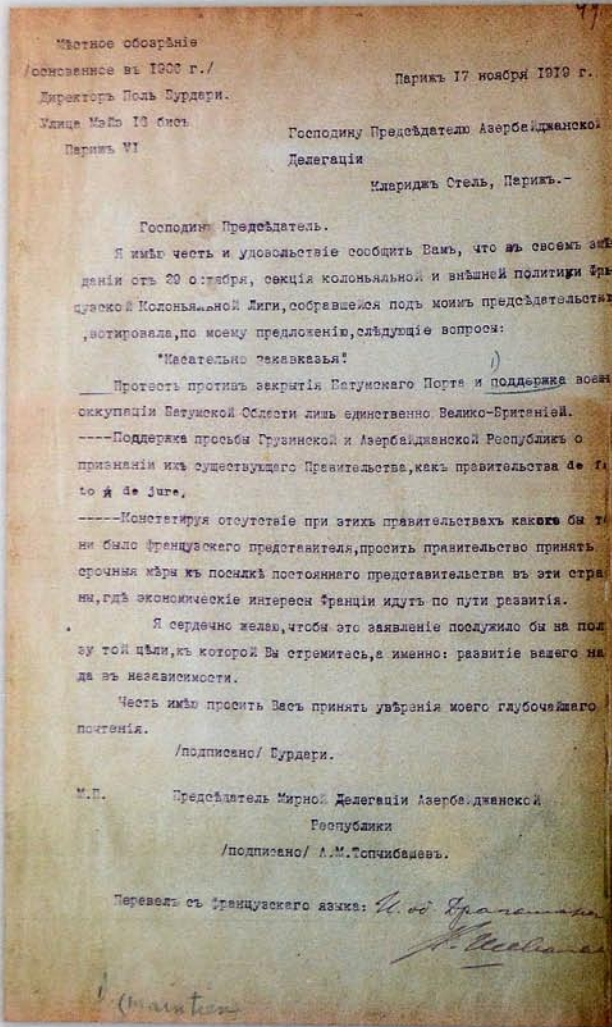
Azsaylı xalqların
Parisdəki nümayəndə
heyətlərinin Paris Sülh
Konfransının sədrinə
birgə müraciəti.
Oktyabr, 1919-cu il.

DELEGATION DE PAIX
REPUBLICUE DE LA
AZERBAÏDJAN

Signature of Ə. Topçubaşov

Bu müraçiatdən təxminən bir ay sonra ilk xoş xəbər alındı.

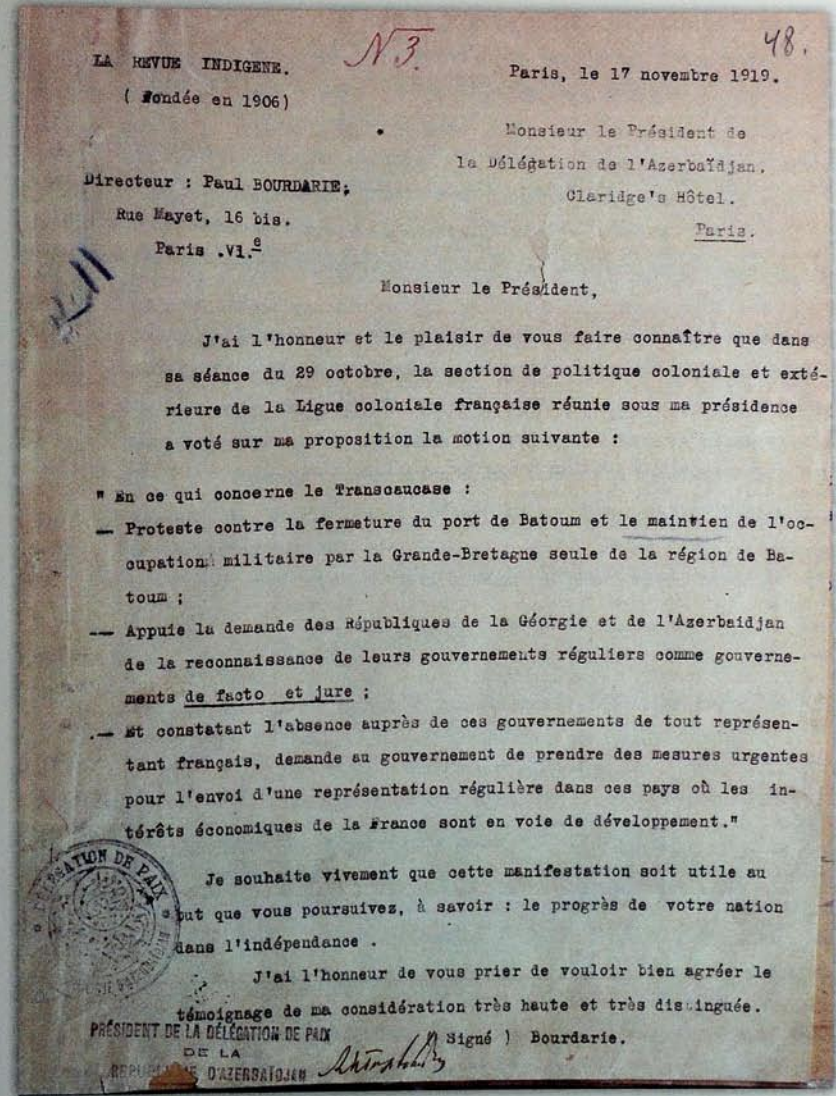
Azərbaycan Nümayəndə Heyətinin sədrinə:
"...Sizə məlumat verməkdən şərəf duyuram ki, Fransə Kolonial Liqası mənim sədrliyimlə oktyabrın 29-da keçirdiyi iclasda qərara alıb ki, ... Gürcüstan və Azərbaycan respublikalarının mövcud hökumətlərinin "de facto" və "de jure" tanınması barədə xahişini müdafiə etsin.

...Mən ürəkdən arzu edərdim ki, bu bəyanat sizin say göstərdiyiniz məqsədə - məhz xalqımızın müstəqillik yolunda inkişafına yardımçı olsun.

İmza Burdari".

Tədqiqatçı Giorgi Mamulianın dediyinə görə, 1919-cu ilin mayından 1920-ci ilin əvvəllərinə qədər müttəfiqlər bolşeviklərlə döyüşən aqşvardiyaçılara, vahid və bölünməz Rusiya tərəfdarlarına - Denikinə, admiral Kolçaka, Yudenicə, digər aqşvardiyaçı generallara dəstək verirdilər. Bununla da onlar ümid edirdilər ki, aqşvardiyaçı generallar bolşevizmə qalib gələ biləcəklər. O dövrdə kiçik xalqların müstəqillik məsələsi ikinci dərəcəli məsələyə çevrilmişdi.

1920-ci ilin əvvəllərində Denikin faktiki olaraq məğlub edilir, onun ordusu Rostov yaxınlığına çəkilir və sual meydana çıxır: nə etməli? Bax, onda tanınmış siyasi xadim, Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri Lord Kerzon təşəbbüs göstərərək bəyan edir ki, biz Qafqazda bolşevik təcavüzünün qarşısını ala biləcək iki əsas dövlət - Azərbaycan və Gürcüstanı tanımalıyıq.

Azərbaycanın müstəqilliyinin de-fakto tanınması

Böyük Britaniyanın təşəbbüsü ilə 1920-ci il yanvarın 10-da Paris Sülh Konfransı Ali Şurasının sessiyası çağırıldı. Sessiyada Cənubi Qafqaz respublikalarında vəziyyət ətrafı müzakirə edildi.

Növbəti gün – yanvarın 11-də Müttəfiqlərin Ali Şurası İngiltərənin xarici işlər naziri Lord Kerzonun təklifinə əsasən, qərar qəbul etdi: "Müttəfiq və birlik ölkələri Azərbaycan və Gürcüstan hökumətlərini de-fakto tanıyırlar..."

Bu, Azərbaycan Nümayəndə Heyətinin təxminən bir ilə yaxın müddətdə apardığı gərgin işin uğurlu sonluğu idi...Yanvarın 12-də Topçubaşov Bakıya – Baş nazir Nəsim bəy Usubbəyova teleqram göndərdi.

Yanvarın 13-də "Azərbaycan" qəzeti bu şad xəbərlə açıqlırdı...

Bu tarixi hadisə ilə əlaqədar yanvarın 14-də Azərbaycan parlamentinin təntənəli iclası təyin olundu...

Qəzetlərdə təbrik teleqramları dərc edildi, 14 yanvar bütün Azərbaycanda qeyri-ış günü elan olundu...

Hökumət yanvarın 14-ə yeni iş qrafiki müəyyən etdi:

- 1) Saat 11-də Təzəpir məscidində ibadət.
- 2) Saat 12-də parlamentin təntənəli iclası.
- 3) Günorta saat 1-də şəhərin Azadlıq meydanında qoşunların paradı...

Tarix elmləri doktoru, professor Solmaz Rüstəmovə-Tohidinin sözlərinə görə, həmin gün bayram şənlikləri Təzəpir məscidində ibadətlə başlayıb. Hökumətin başçısı, nazirlər, parlament üzvləri bu mərasimdə iştirak ediblər. Sonra izdiham oradan parlament binasına doğru hərəkət edib. Çünki günorta parlamentin təntənəli iclası gözlənilirdi. Bu vaxt baş nazir Nəsim bəy Usubbəyovu görən insanlar onu qollarının üstünə alaraq parlament binasına qədər götürüblər. Parlamentin qarşısında kütlə Məmməd Əmini tələb edib. Sonra onu qollarının üstündə parlament binasının ikinci mərtəbəsindəki pəncərəyə qədər aparıblar və Məmməd Əmin Rəsulzadə həmin balkondan alovlu bir nitq söyləyib və məşhur "Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz" şüarını təkrar səsləndirib.

*Azərbaycan
parlamentinin qarşısında
bayram mitinqi.
14 yanvar 1920-ci il.*

"Azərbaycan" qəzeti.
Yanvar, 1920-ci il.

**Къ гражданамъ
Азербайджана!**

28 мая 1918 года Азербайджанъ, согласно воле народа, былъ провозглашенъ независимымъ государствомъ.

Среди жестокихъ бедъ тай родилась Республика.

Кровавой гражданской войной раздрана вся страна.

Съ радой въ священной правде, свободное устройство своей судьбы народъ, пожелалъ ковать, аборхи и заложилъ основы своей государственности.

Какъ ни были тяжелы, весь дальнѣйшій путь, осуществления национальныхъ стремлений, Азербайджанъ, съ честью вышель изъ выпавшихъ на его долю испытаний.

Проявленная народомъ, воля къ самостоятельной жизни и способность его къ самоуправлению правды теперь съ окончательному торжеству идеала, основаннаго на независимости и свободѣ, государственного строя.

Независимость Азербайджана, единогласно признана Верховнымъ Советомъ великихъ европейскихъ наций.

Всугушение Азербайджана многонациональному членомъ въ семью персидскихъ народовъ Запада является счастливъ мимомъ, его историчъ, съ котораго начнется новый расцветъ его духовныхъ силъ.

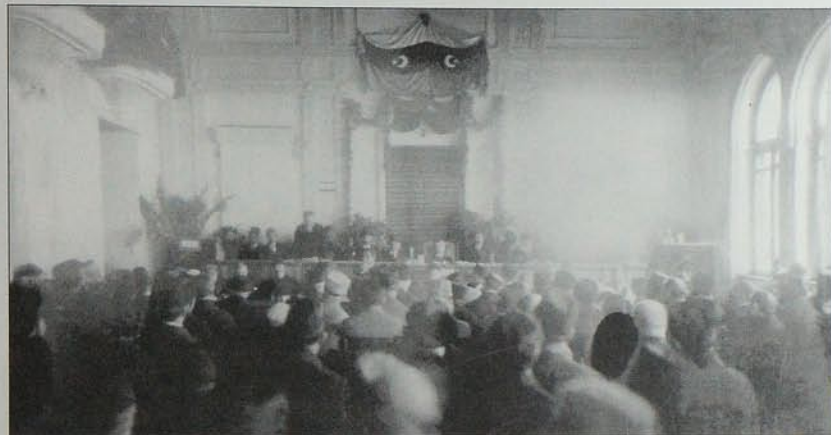
Правительство вѣритъ, что все граждане, какія бы прелятствія и слабости не возманили вновь, объединятся въ стремлении обрести счастье свободой и независимой родиной.

Да здравствуетъ независимый Азербайджанскій народъ!

Председатель совѣта министровъ
Насибъ-бекъ Усуббековъ.
14 января, 1920 г.

Azərbaycanın
müstəqilliyinin
təmması barədə
xəbər və teleqramlar.
Yanvar, 1920-ci il.

Parlamentin
təntənəli iclası.
14 yanvar 1920-ci il.

Təzəpır məscidində
bayram ibadəti.
14 yanvar 1920-ci il.

Bolşevik işğalı

Azərbaycan müstəqilliyin de-facto tanınması sevincini yaşadığı günlərdə - 1920-ci ilin martında Qafqazda vəziyyət yenidən gərginləşmişdi. Aprelin ortalarında bolşeviklərin silahlı dəstələri Dağıstana yeridildi. Qızıl Ordu hissələri Azərbaycanın sərhədlərinə yaxınlaşdılar.

Giorgi Mamulianın dediyinə görə, 1920-ci ilin əvvəllərində Antanta dövlətləri bu məsələni müzakirəyə çıxarırlar: biz nə etməliyik? Bolşeviklərin qarşısını ala, yoxsa Qafqazdan çıxıb gedək? Nəticədə, Lord Kerzonun təşəbbüsü ilə qərara alınır ki, Gürcüstan və Azərbaycan silahla təchiz edilsin. Bu ideyanı o dövrdə Britaniya imperiyasının baş naziri olan Lloyd Corc da müdafiə edirdi.

İngilislərlə müvafiq danışıqlar aparılır. İngilislərin faktiki olaraq, Gürcüstana və Azərbaycana silah verməyə razılaşdığı bir vaxtda ortaya problem çıxır: Qarabağda ermənilər qiyam qaldırır!"

İngiltərə, Fransa və İtaliyanın Qafqazdakı ali komissarlarının "Zaqafqaziya sülhün bərpası" tələbi ilə verdikləri nota da erməniləri sakitləşdirə bilmədi. Azərbaycan hökuməti Qarabağda qayda yaratmaq üçün bu əraziyə qoşun yeritmək məcburiyyətində qaldı.

Giorgi Mamulia yazır ki, bu şəraitdə müttəfiqlər ehtiyat etməyə başlayırlar: Azərbaycana, Gürcüstana, Ermənistana silah verilsin, ya yox? Kim zəmanət verə bilər ki, bu silahı onlar bir-birinə qarşı işlətməyəcək? Ermənilərin düşünülməmiş bu hərəkətindən sonra silah verilməsi barədə qərar ləğv edilir və faktiki olaraq Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən ilhaqına qədər heç kimə - nə Azərbaycana, nə Gürcüstana, nə də Ermənistana silah verilir.

Bolşeviklər yaranmış vəziyyətdən istifadə etdilər. Onlar başa düşdülər ki, Azərbaycanın qoşunları Qarabağa, ermənilərə qarşı döyüşə göndərilib. 1920-ci il aprelin sonlarında bolşeviklər faktiki olaraq Azərbaycana müqavimətsiz daxil oldular. Çünki onda Bakının özündə cəmi üç milli batalyon var idi. Daha doğrusu, bütövlükdə XI Qızıl Ordunun qarşısına cəmi bir neçə min adam çıxmışdı.

XI Qızıl Ordu Bakıya daxil oldu, 1920-ci il aprelin 28-də hakimiyyət bolşeviklərə təhvil verildi.

Parisdə qalan nümayəndə heyəti Azərbaycanı baş verənlər barədə ziddiyyətli xəbərlər alırdılar. Onlar Bakıda nə baş verdiyindən xəbərsiz idilər. Bunun da səbəbi vardı...

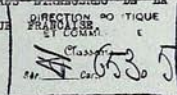
Giorgi Mamulia tədqiqatlar əsasında müəyyən edib ki, 1919-cu ilin mayından başlayaraq

ingilislər bütün nümayəndə heyətlərinin üzvlərinə - gürcülərə, azərbaycanlılara və şimali Qafqaz nümayəndələrinə birbaşa teleqrafla Bakı, Tiflis və ya Teymurxanşura ilə əlaqə saxlamağa qadağa qoymuşdular. Buna görə də onların öz respublikaları ilə birbaşa əlaqələri yox idi, bütün teleqramlar müttəfiqlər vasitəsilə, həmin fransızlar, həmin ingilislər vasitəsilə çatdırılırdı.

Mayın 3-də Topçubaşov Fransa Nazirlər Şurasının sədrinə və xarici işlər nazirinə məktubla müraciət etməli olur: "Artıq iki gündür ki, Paris qəzetlərində Sovet Rusiyası tərəfindən Bakıya qoşun yeridilməsi ilə əlaqədar ziddiyyətli xəbərlər yayılır. Təəssüflər olsun ki, rəhbərlik etdiyim Azərbaycan Respublikasının Parisdəki Nümayəndə heyəti bütün bunlardan xəbərsizdir və bu səbəbdən, nümayəndə heyəti adından Zati-əlilərinizdən xahiş edirəm ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Şurasının sədrinə ünvanladığımız məktubun teleqraf vasitəsilə çatdırılması üçün zəruri addımlar atılmasını təmin edəsiniz".

Onda Bakıda artıq bolşevik qanunları işləyirdi. Cəmi bir neçə ay əvvəl dünyanın ədalətli idarə edilməsi barədə gurultulu bəyanatlar verən böyük dövlətlərin nümayəndələri isə Azərbaycanın işğalına göz yumurdular.

A SON EXCELLENCE
MONSIEUR LE PRÉSIDENT DU CONSEIL DES MINISTRES
ET MINISTRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES DE LA
REPUBLIQUE FRANÇAISE

Monsieur,

Depuis deux jours les journaux de Paris publient des nouvelles contradictoires sur des événements importants qui se seraient passés en AZERBAÏDJAN et particulièrement à BAKOU, nouvelles relatives à un accord avec la Russie soviétiste et à l'entrée des troupes de celle-ci à BAKOU, etc.

Malheureusement, la Délégation de la République d'AZERBAÏDJAN à PARIS, présidée par moi, se trouve dans la plus profonde ignorance touchant ces événements, c'est pourquoi je ne permets au nom de la Délégation, d'adresser à Votre Excellence une prière ardente de faire les démarches nécessaires pour envoyer par radio le télégramme ci-inclus adressé au Président du Conseil des Ministres de la République d'AZERBAÏDJAN.

Nous sommes persuadés que nous recevrons la réponse par radio.

Je prie Votre Excellence, d'agréer l'expression de mon parfait dévouement.

PRÉSIDENT DE LA DÉLÉGATION DE PAIX
DE LA
REPUBLIQUE D'AZERBAÏDJAN

A. Topçubaşov

Ə. Topçubaşovun Fransa
Nazirlər Şurasının
sədrinə məktubu.
3 may 1920-ci il.

Mühacirət məşəqqətləri

Nümayəndə heyəti hələ də ümid edirdi ki, böyük dövlətlər Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa olunmasına kömək edəcək. Az qala bütün Avropa dövlətlərinə müraciətlər ünvanlanırdı. Amma bu müraciətlər cavabsız qaldı və Azərbaycan məsələsi bağlandı...

Azərbaycanın Parisdəki nümayəndə heyətinin üzvləri isə Fransadakı çoxsaylı mühacirlər sırasına qoşulmağa məcbur oldular. Soyadlarının da cüzi dəyişiklik etməklə...

Əlimərdan bəy sənədləri bundan sonra Topçubaşov kimi yox, Topçubaşı kimi imzalamağa başladı...

Şeyxülislamov Şeyxülislamzadəyə çevrildi...

Ceyhun bəy Hacıbəyov məqalələrini Hacıbəyli imzasıyla yazdı...

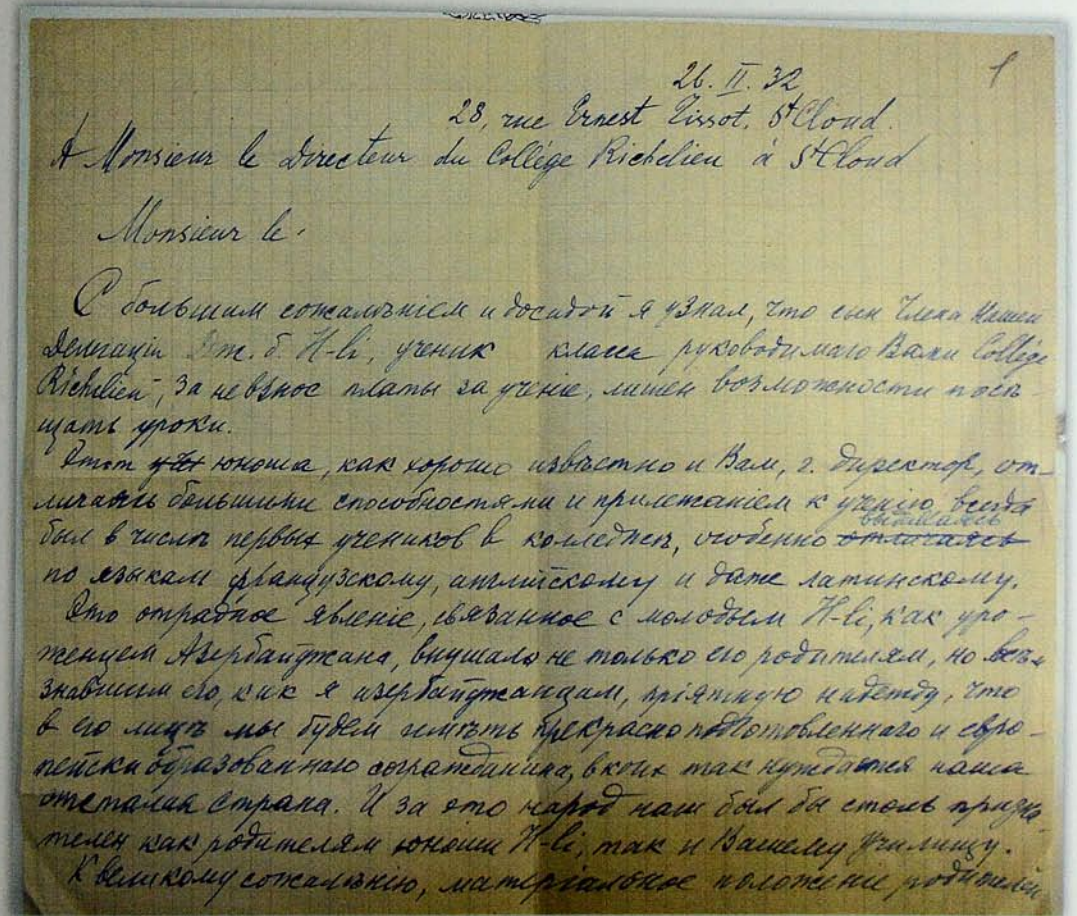
Yeni yaranmış reallığı nəzərə alan Qafqaz xalqlarının Parisdəki nümayəndələri, nəhayət, Əlimərdan bəyin illər əvvəl irəli sürdüyü ideya ətrafında – Qafqaz Konfederasiyası ətrafında birləşmək qərarına gəldilər. Bu məsələ dəfələrlə müzakirə edilsə də, real nəticə alınmamışdı. Nəhayət, 1921-ci il iyunun 10-da Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Dağlı xalqlarının nü-

mayəndələri "Müstəqil Qafqaz Respublikalarının İttifaqı" adlanan bəyanat imzaladılar...

Sonralar Azərbaycan Nümayəndə heyəti haqq-ədalətin bərpası ümidilə Cenevrə, London, Genuya, Lozanna konfranslarına can atır, Avropanın müxtəlif şəhərlərində keçirilən tədbirlərdə Azərbaycan xalqının haqq səsinə çatdırmağa çalışırdı. Lakin artıq onların səsi eşidilmirdi. Çünki Avropanın özündə vəziyyət dəyişir, Versal sülh müqaviləsini tərtib edən və imzalayan dününəki müttəfiqlər arasında ziddiyyətlər dərinləşir, iqtisadi çətinliklər bütün Avropanı bürüyürdü. Belə olan halda kiçik xalqların azadlıq istəyinə dəstək vermək arxa plana keçirdi.

1924-cü ilin fevralında İtaliya, oktyabrında isə Fransa bolşevik Rusiyasını tanıdığını bəyan etdi. Bu, artıq müstəqillik arzusunda olan Qafqaz nümayəndələri üçün tamam yeni bir reallıq demək idi. Daha doğrusu, bütün bunları Qafqaz mühacirlərinə vurulan zərbə hesab etmək olardı.

Ə.Topçubaşının yazdığına görə, bu illərdə artıq nümayəndə heyətinin üzvləri dolanışq üçün özlərinə əlavə iş axtarı, amma heç də hamı arzusuna çata bilmirdi. Məsələn, Əkbər ağa Şeyxülis-

Ceyhun bəyin oğlunun oxuduğu kollecin direktoruna Ə.Topçubaşının məktubu. 26 fevral 1932-ci il.

lamzadə nə Parisdə, nə Berlində iş tapa bilməmişdi və Türkiyəyə köçmüşdü... Miryaqub Mirmehdiyevin səhhətində problemlər yaranmışdı... Təhsil haqqını ödəyə bilmədiyi üçün Ceyhun Hacıbəylinin oğlu dərsə buraxılmırdı...

Topçubaşı isə həm ciddi məişət problemləri ilə üzləşmişdi, həm də xəstəliklərdən əziyyət çəkirdi.

Bütün bunlarla yanaşı, sovet xüsusi xidmət orqanları mühacirləri gözdən salmaq üçün ge-

cə-gündüz fəaliyyət göstərir, onların əleyhinə iş aparırdılar.

1925-ci ilin aprelində sovet təmayüllü "Novaya Qruziya" qəzetində belə bir xəbər dərc olunmuşdu: guya Topçubaşov SSRİ-nin xarici işlər naziri Çiçerinə müraciət edib ki, ona Sovet Azərbaycanına qayıtmağa icazə versinlər.

1926-cı il avqustun 30-da Topçubaşı M.Ə.Rəsulzadəyə yazdığı məktubda bu məsələyə aydınlıq gətirir: "...Qəti şəkildə bəyan edirəm ki, nə

*Qafqaz Konfederasiyası
Paktının imzalanması.
İyul, 1934-cü il.*

şəxsən, nə kiminsə vasitəsilə, nə burada, nə başqa bir yerdə, nə Çiçerinə, nə də bir başqasına heç bir müraciət etməyib və heç vaxt olmayacaq. Ömrünü yalnız üstündə quran, hər cür prinsipləri inkar edənlər hər şeyi öz arşınları ilə ölçürlər. 30 il xalqa xidmət edən adam kimi antibolşevik mövqeyimi niyə gizlətməliyəm? Mövqeyimi dəyişməyə heç bir əsas olmayıb, indi də yoxdur!"

Giorgi Mamulianın dediyinə görə, 1920-ci illərin sonunda Azərbaycan nümayəndə heyətinin maliyyə vəziyyəti daha da ağırlaşdı. Və qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan nümayəndə heyəti üzvlərinin pis-yaxşı yaşamasında, əlbəttə, polyaklar böyük rol oynadılar. Çünki 1926-cı ildə "Prometey" hərəkatı və Qafqazın Müstəqillik Komitəsi yarananda Azərbaycan nümayəndə heyətinin bütün üzvlərinə, az da olsa, müavinət təyin olunmuşdu. Bu da onlara yaşamağa və siyasi fəaliyyətlə məşğul olmağa imkan verirdi. Əlbəttə, bu vəsait kifayət eləməirdi. Məsələn, mən nümunə kimi deyə bilərəm ki, Topçubaşı 1926-cı ilin sonundan ömrünün axırına qədər polyaklardan hər ay 80 Amerika dolları almışdı. 20-ci illərdəki vəziyyətə baxanda bu, pis məbləğ deyildi. Daha doğrusu, o vaxt bu pulla birtəhər yaşamaq olardı.

1924-cü ildə Əlimərdan bəy maddi problemlər ucbatından artıq Parisdə yaşamırdı. O, pay-

taxt yaxınlığındakı Sen-Klu qəsəbəsinə köçmüşdü. Çünki orda kirayə haqqı ucuz idi...

1926-cı ildə Polşa hökumətinin yardımı ilə "Prometey" hərəkatının yaradılması nəinki Azərbaycan, həm də bütövlükdə Qafqaz, Ukrayna və Türkiyə mühacirlərinə maddi-mənəvi baxımdan xeyli yardımçı oldu. Təşkilatın nəşr etdiyi "Prometey" jurnalı mühacirlərin arzu və ideallarının tribunasına çevrildi.

1920-ci illərin sonlarında vəziyyət tamam dəyişdi. Qərib dövlətlərinin əksəriyyəti sovetləri tanıdı. Onda mühacirlər arasında Qafqaz xalqlarının birliyi məsələsi yenidən aktuallaşdı.

1932-ci ildə Qafqaz Konfederasiyası yaratmaq barədə müzakirələr başlandı, çoxsaylı görüşlər keçirildi. Azərbaycan, Gürcüstan və Şimali Qafqaz xalqlarının nümayəndələri Qafqazın bolşeviklərdən azad olunmasından sonra İsveçrə Konfederasiyası tipli birlik yaratmaq öhdəliyi götürdülər. Bu öhdəlik Qafqaz Konfederasiyası Paktı deyilən sənəddə öz əksini tapmışdı.

Qafqaz Konfederasiyası Paktı 1934-cü ilin iyulunda Brüsseldə imzalandı. Azərbaycan tərəfdən Paktı Əlimərdan bəy Topçubaşı və Məmməd Əmin Rəsulzadə imzaladılar. Onda Əlimərdan bəy xəstəydi. Sənədi titrək əlləri ilə imzalamışdı. Sonralar M.Ə.Rəsulzadə Paktın imzalanmasını Topçubaşının "sonuncu qəhrəmanlıq işi" adlandıracaqdı...

Qəriblikdə bitən ömür

1934-cü ilin yayında, Qafqaz Konfederasiyası Paktını imzalayandan bir neçə ay sonra Əlimərdan bəy vəfat etdi.

Əlimərdan bəy Topçubaşov

1865-ci ildə anadan olub¹. 1888-ci ildə Peterburq İmperator Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. Uzun illər Bakı şəhər Dumasının üzvü olub, 1902-1905-ci illərdə Bakı şəhər Dumasının ilk müsəlman sədri kimi fəaliyyət göstərmiş. Bir müddət rusdilli "Kaspi" qəzetinə redaktorluq edib. Rusiyanın birinci Dövlət Dumasının deputatı və Dumada Müsəlman Fraksiyasının sədri olub. Azərbaycan müstəqillik qazanandan dərhal sonra nazir statusunda səfir kimi Türkiyəyə göndərilib, həmin il dekabrın 7-də Parlamentin sədri seçilib.

1918-ci ilin dekabrında Paris Sülh Konfransında Azərbaycan Nümayəndə Heyətinin sədri təyin olunub.

Azərbaycanda bolşevik hakimiyyəti qurulandan sonra Bakıya qayıtmayıb. Ömrünün sonuna qədər Parisdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə aparıb.

¹ Əlimərdan bəyin doğum tarixi barədə mənbələrdə müxtəlif rəqəmlər gəlir. Biz onun özünün yazdığı tərcümeyi-halə əsaslanaraq 1865-ci il yazırıq.

Məmməd həsən Hacınski

1876-cı ildə doğulub. 1902-ci ildə Peterburq Texnoloji İnstitutunun Tikinti Mühəndisliyi fakültəsini bitirib. Bakı şəhər dumasının üzvü, 1913-cü ildə qısa müddətdə Bakı şəhər upravasının rəisi olub. Dənizkənarı bulvarın salınmasında, Şollar su kəmərinin çəkilməsində yaxından iştirak edib, şəhərin abadlaşdırılmasında xüsusi xidmətləri ilə seçilib. Sonralar Zaqafqaziya Seyminin üzvü olub. Müstəqil Azərbaycan hökuməti təşkil olunanda xarici işlər naziri, maliyyə naziri vəzifələrini tutub.

1919-cu ilin yanvarında nümayəndə heyətinin sədr müavini kimi Paris sülh konfransına göndərilib. 1919-cu ilin sentyabrında iki aylıq Bakıya qayıdıb və bundan sonra Parisə dönməyib.

1920-ci ilin aprelində Azərbaycanda yeni hökumət formalaşdırmaq qərarı alınır və bu vəzifə Məmməd həsən Hacınskiyə həvalə olunur. Lakin o, bu işi ləngidərək bolşeviklərlə əməkdaşlığa meyil edir.

Parisdə apardığı mücadiləyə baxmayaraq, sonradan Azərbaycanın müstəqilliyinə, milli ideallara xilaf çıxmasını sanki tanıyıb ona bağışlamır: 1930-cu ilin dekabrında Məmməd həsən Hacınski həbs edilir, 1931-ci il fevralın 8-də isə həbsxanada döşək üzündən hazırladığı kəndir-lə özünü asır.

Nümayəndə heyətinin sədr müavini olmuş Məmməd həsən Hacınski hələ Əlimərdan bəydən bir neçə il əvvəl faciəli şəkildə bu dünyaya "əlvida" demişdi...

O, 1919-cu ilin sentyabrında Bakıya göndərilmişdi ki, Parisdə imzalanmış iqtisadi müqavilələr barədə hökumətə hesabat versin. Eyni zamanda, hökumət üzvləri ilə üzbəüz söhbət etsin, daxili və xarici vəziyyətə dair planlar haqqında məlumat alaraq, qayıdıb nümayəndə heyətinə çatdırsın.

M. Hacınskinin Parisə iki aydan sonra qayıdacağı planlaşdırılırdı.

Lakin o, Bakıda qalaraq, müxtəlif vəzifələrdə çalışır...

Miryaqub Mirmehdiyev

1891-ci ildə anadan olub.

Peterburq Politeknik İnstitutunda, sonralar Almaniya təhsil alıb. "İttihad" partiyasının yaradıcılarından biri olub, Zaqafqaziya Seyminin üzvü seçilib. Müstəqil Azərbaycanın ilk parlamentinin üzvü kimi fəaliyyət göstərmiş.

1919-cu ilin yanvarında müşavir statusunda Paris Sülh Konfransına gedən nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil edilib. 1920-ci ilin aprelində Azərbaycanda baş verən çevrilişdən sonra mühacir həyatı yaşamağa məcbur olub.

"Prometey" hərəkatının əsas liderlərindən sayılıb.

İkinci Dünya müharibəsi illərində Türkiyəyə köçüb, 1949-cu ildə orda vəfat edib və orda da dəfn olunub...

Ömrünün sonuna qədər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə aparıb.

Tale Abbas bəy Atamalıbəyovu Parisdən uzaq Çiliyə aparıb çıxardı. Belə ki, onun oğlu kimyaçı-mühəndis Qalib Atamalıbəyov bir müddət bu Latın Amerikasına ölkəsində yaşamağa olmuş və 1947-ci ildə valideynlərini də yanına aparmışdı.

Abbas bəy Atamalıbəyov

1895-ci ildə doğulub.

Sankt-Peterburq Politeknik İnstitutunda hərbi dəniz mühəndisliyi ixtisasına yiyələnib. Zaqafqaziya Seyminin üzvü olub. 1918-ci ildə sosialist blokunun təmsilçisi kimi Azərbaycan parlamentinin üzvü seçilib.

1919-cu ilin sentyabrında Parisə ezam edilib və Sülh konfransına göndərilən nümayəndə heyətinin tərkibində katib funksiyasını yerinə yetirib.

Azərbaycanda dövlət çevrilişindən sonra mühacirətdə qalmağa məcbur olub.

1923-cü ildə Paris Siyasi Elmlər Institutunu bitirib. "Prometey" hərəkatının fəallarından olub.

1941-1945-ci illərdə Almaniya yaşayıb, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin xətti ilə alman əsirliyində olan azərbaycanlıların saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılması, müharibədən sonra isə onların yaşamaq üçün Türkiyəyə göndərilməsi sahəsində xidmətləri ilə fərqlənib.

1971-ci ildə ABŞ-ın Klivlend şəhərində vəfat edib.

Ömrünün sonuna qədər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə aparıb.

Tanıdığı araşdırmaçı-jurnalist İsmayıl Umudlu 2002-ci ildə Abbas bəyin ABŞ-da yaşayan oğlu Qalib Atamalıbəyovla görüşərək, onun bioqrafiyası ilə bağlı bəzi faktları dəqiqləşdirib. Məlum olub ki, Abbas bəy 1948-ci ildə Çiliyə köçüb və 1966-cı ilə qədər orada yaşayıb, bir müddət Türkiyə səfirliyində katib funksiyasını yerinə yetirib. 1966-cı ildə həyat yoldaşı Reyhan xanımın Çilidə vəfatından sonra Misirin İsgəndəriyyə şəhərində beynəlxalq şirkətdə çalışan oğlunun yanına, 1967-ci ildə isə ABŞ-ın Klivlend şəhərinə köçüb.

Kitab çapa hazırlanarkən Abbas bəyin Moskvada yaşayan nəticəsi Rauf Atamalıbəyov da ulu babasının bioqrafiyası ilə bağlı bəzi məlumatların dəqiqləşdirilməsinə yardım göstərdi, onun indiyədək məlum olmayan fotolarını təqdim etdi. Bildirdi ki, Abbas bəyin oğlu Qalib və nəvələri ABŞ-da yaşayırlar. Atamalıbəyovlar nəslinin bir qolu isə Moskvadadır...

Abbas bəy Atamalıbəyov.
Çili.

Abbas bəy Atamalıbəyovun qəbri

Nümayəndə heyətinin qalan dörd üzvünün son mənzili isə Parisdədir...

Paris Sülh Konfransında iştirak edən Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri, qeyd edildiyi kimi, bir müddət Fransa paytaxtının mərkəzindəki "Klarij" otelində yaşayıblar. Bu otel Parisin mərkəzində indi də fəaliyyət göstərir.

Sonralar onlar şəhərin müxtəlif yerlərində kirayə mənzillərdə qalmalı olublar. Əlimərdan bəy 1920-1921-ci illərdə 16-cı Paris Dekamps küçəsindəki 37 nömrəli evdə yaşayıb, 1922-ci ilin sentyabrından Spontini küçəsindəki 59 nömrəli evə köçüb. 1924-cü ildən isə Parisin qərb səmtində, təxminən 10 kilometrlik məsafədə yerləşən Sen-Klu (fr. *Saint-Cloud*) qəsəbəsində məskunlaşıb.

Həmin dövrdə Qərb dövlətlərinin bir-birinin ardınca SSRİ-ni tanımağa başlaması keçmiş Rusiya imperiyası ərazisindən mühacirət edənlərə ciddi mənəvi-psixoloji təsir göstərirdi. Bir-cə faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, Gürcüstanın Paris Sülh Konfransına göndərdiyi nümayəndə heyətinin rəhbəri Nikolay Çxeidze bütün bu çətinlik və iztirablara dözməyərək 1926-cı ildə intihara əl atmalı oldu. Amma Əlimərdan bəy və Azərbaycan nümayəndə heyətinin digər üzvləri bütün maddi-mənəvi çətinliklərə dəyanətlə dözərək mübarizəni davam etdirdilər...

Sen-Klu qəbiristanlığı.
Sentyabr, 2015-ci il.

Fransa qaydalarına görə, bütün ailə bir qəbirdə dəfn edilir. Əlimərdən bəyın 1926-cı ildə vəfat edən oğlu Rəşidin, 1947-ci ildə vəfat edən həyat yoldaşı, böyük Həsən bəy Zərdabının qızı Pəri xanımın və 1977-ci ildə vəfat edən oğlu Ələkbər bəyın nəşi onunla eyni qəbirə qoyulub...

Ələkbər bəy 1896-cı ildə Tiflisdə doğulub. 1920-ci ildən Fransada yaşayıb.

Paris Sülh Konfransına göndərilən nümayəndə heyətinin işində yaxından iştirak edib. 1930-cu ildən "Prometey" hərəkatının fəallarından biri kimi tanınıb. Atasının ölümündən sonra da bir müddət siyasi fəaliyyətlə məşğul olub, nümayəndə heyətinin üzvləri ilə birlikdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə aparıb.

Orta Asiya və moñqol-türk xalqlarının tarixi üzrə mütəxəssis kimi tanınıb.

Parisdə Şərqlə Dilləri İnstitutunda, Türk Dünyasının Öyrənilməsi Mərkəzində və bir sıra muzeylərdə işləyib.

Ələkbər bəy Topçubaşının pasport şəkilli.

Ə. Topçubaşının dəfni.
Noyabr, 1934-cü il.

Aleksandr Nikolskoy,
Sentyabr, 2015, Paris.

Aleksandr Nikolskoy

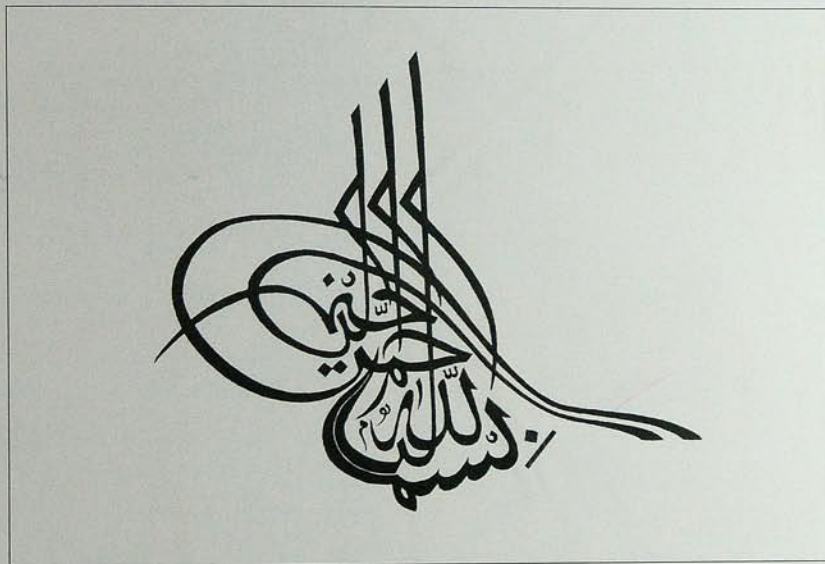
Parisdə yaşayan rus mühaciri (85 yaş)

Mən Əli Topçubaşı ilə, - biz ona Əli deyirdik, - 1952-ci ildə türk dilini ikinci dil kimi öyrənmək üçün daxil olduğum Şərq Dilləri Məktəbində tanış oldum. O, türk dilləri mərkəzində işləyirdi. Çox mehriban və açıq adam idi. Tələbələrini ürəkdən, sevə-sevə öyrədirdi. Məsələn, xatirimdədir ki, bir dəfə Luvrda türk incəsənəti sərgisi təşkil olunmuşdu. Əli biz tələbələri ora apardı və biza bu incəsənətin incəliklərini çox böyük məhəbbətlə izah etdi. Allaha inanan adam idi və İslamın özəlliklərini də daim biza anladırı. Ona görə də bizdə İslam

haqqında çox aydın təsəvvür yaranmışdı. Beləcə dostlaşdıq və mən onu öz ailəmə gətirdim. Mənim atam Kırımdan idi və onunla müzakirə etməyə çoxlu ümumi mövzuları olurdu. Atam da Qafqazı sevirdi. Ona görə söhbətləri maraqlı alırdı.

Əlinin rəssamlıq istedadı da var idi. "Bismillahi-rəhmani-ir-rəhim" yazılmış bu əyənə mənim valideynlərimə o özü hədiyyə etmişdi. Başqa bir kalligrafiq yazısını isə mənə bağışlamışdı. Bu günə qədər də biz hər iki yazı nümunəsini ondan yadigar kimi qoruyub saxlayırıq.

Qeyd edək ki, Əlimərdan bəyin beş övladı - gənc yaşda vəfat edən Rəşiddən və uzun ömür

Ələkbər bəy Topçubaşının
əl işi.

sürən Ələkbər bəydən başqa Ənvər adlı daha bir oğlu, Sevər və Sara adlı iki qızı olub.

Ələkbər bəy ailə qursa da, övlad sahibi ola bilməyib. Sevər xanımın Ənvər ötən əsrin 70-ci illərinə qədər Parisdə yaşayıblar, lakin sonrakı taleləri və övladları barədə məlumat yoxdur.

Sara xanımın Türkiyədə yaşayan qızı Zərifə Kürdəmir (Sultanova) ötən əsrin 90-cı illərinin sonunda müsahibələrindən birində 1921-ci ildə Parisdə doğulduğunu deyib. Bildirib ki, atası Əliəşraf Sultanov və anası Sara xanım "1920-ci ildə rus istilası zamanı Qafqazdan qaçaraq Amerikaya gediblər". Bir il Amerikada yaşadıqdan

sonra Parisə qayıdıblar. Sonralar daimi yaşamaq üçün Türkiyəyə köçüblər.

Atatürkün hakimiyyəti illərində Türkiyədə aparılan soyadı islahatı zamanı ailə Sultanov fəmiliasından imtina edib və "Kürdəmir" soyadını qəbul etməli olub.

Zərifə xanımın iki qızı, dörd nəvəsi olub. Qızlarından biri İstanbulda, digəri isə İzmirdə yaşayıb. 2000-ci illərə qədər Azərbaycanın Türkiyədəki səfirliyi ilə əlaqə saxlayan Zərifə xanım vəfat edib və əlaqələr itib. Onun qızları və nəvələri barədə hər hansı məlumat əldə etmək mümkün olmayıb.

ALIMARDAN BEY
TOPTCHIBACHI
PRÉSIDENT DU PARLEMENT
DE LA
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE
D'AZERBAÏDJAN
1918 - 1920
VÉCUT DANS CET IMMEUBLE EN
1920

Əlimərdan bəyin burada
yaşadığını bildirən xatirə
lövhəsi vurulmuş ev.

...Müasir Azərbaycan dövləti Xalq Cümhuriyyətinin tarixi nailiyyətlərinə, bu nailiyyətlərin əldə edilməsində müstəsna xidmətləri olan böyük şəxsiyyətlərə daim yüksək ehtiram göstərir, onların xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üçün lazımı tədbirlər həyata keçirir.

...1998-ci ilin mayında Əlimərdan bəyin bir vaxtlar Parisdə yaşadığı "37, Rue Decamps, Paris-16" ünvanındakı evə Azərbaycan dövlətinin təşəbbüsü ilə xatirə lövhəsi vurulub. Həmin lövhədə aşağıdakı mətn həkk olunub: "1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Parlamentinin prezidenti olmuş Əlimərdan Topçubaşı 1920-ci ildə bu evdə yaşamışdır".

Əlimərdan bəy
Topçubaşının və ailə
üzvlərinin yeni qəbri.
Sentyabr, 2015-ci il.

Köhnə məzar daşı isə Bakıya gətirilib və hazırda Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı muzeyində saxlanılır.

Dahi Üzeyir Hacıbəyovun qardaşı, jurnalist, ictimai xadim Ceyhun bəy Hacıbəylinin də məzarı Sen-Klu qəbiristanlığındadır. O, 1962-ci il oktyabrın 22-də, 69 yaşında vəfat edib.

Qərİb məzarlar

Əlimərdan bəyin köhnə
qəbir daşı Nizami adına
Ədəbiyyat muzeyində.
Oktyabr, 2015-ci il

2006-cı ilin mayında Azərbaycan dövlətinin himayəsi ilə Sen-Klu məzarlığında Əlimərdan bəyə yeni, əzəmətli qəbirüstü abidə qoyulub.

Ceyhun bəy Hacıbəyli
oğlu ilə.

Ceyhun bəy Hacıbəyli

1891-ci ildə anadan olub. Bakıda, Sankt-Peterburqda və Parisdə təhsil alıb. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi orqanı olan "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru olub, Paris Sülh Konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin müşaviri kimi çalışıb.

1920-ci ilin aprelində Azərbaycanda baş verən çevrilişdən sonra mühacirətdə qalmağa məcbur olub.

1927-1933-cü illərdə "Prometey" hərəkatının fəallarından biri kimi tanınıb. 1937-ci ildən "Qafqaz" jurnalının fransızdilli versiyasının redaktoru kimi fəaliyyət göstərmiş.

Fransada nəşr edilən çoxsaylı jurnallarla əməkdaşlıq edib, Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı və dili haqqında çoxsaylı məqalələr yazıb.

Üzeyir bəyin "Arşın mal alan" musiqili komediyasını fransız dilinə tərcümə edərək, 1925-ci il iyulun 4-də Parisin "Femina" teatrında fransız aktyorların ifasında tamaşaya qoyub.

Ömrünün sonuna qədər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə aparıb.

Ceyhun bəyin özünün və Əlimərdan bəyin məktublarında məhəbbətə "Ceyçik" adlandırdıqları oğlu Ceyhun Hacıbəyli də atası ilə eyni qəbirdə yatır. Məzar daşında ata Ceyhun bəydən başqa oğul Ceyhun bərdə də qeyd var: "Ceyhun Hacıbəyli, 1918-1940. Fransa uğrunda həlak olub".

Deyənlərə görə, kiçik Ceyhun Hacıbəyli istedadlı gənc olub, Sorbonna Universitetində oxuyub və İkinci Dünya müharibəsi başlayanda Fransa ordusuna çağırılıb, hərbi tapşırığı yerinə yetirərkən həlak olub.

Ata Ceyhun bəyin 1950-ci ildə dünyasını dəyişən həyat yoldaşı Zöhrə xanım və 1993-cü ildə

vəfat edən oğlu Timuçin Hacıbəyli də bu qəbirdə dəfn ediləblər.

Hacıbəyilərin Fransadakı nəsil davamçıları haqqında əldə olunan məlumatlar belədir:

Timuçin bəy birinci dəfə ixtisasca musiqiçi olan fransız xanımla ailə qurub və bu izdivacdan Ceyhun-Klement Hacıbəyli kimi tanınan oğlu doğulub.

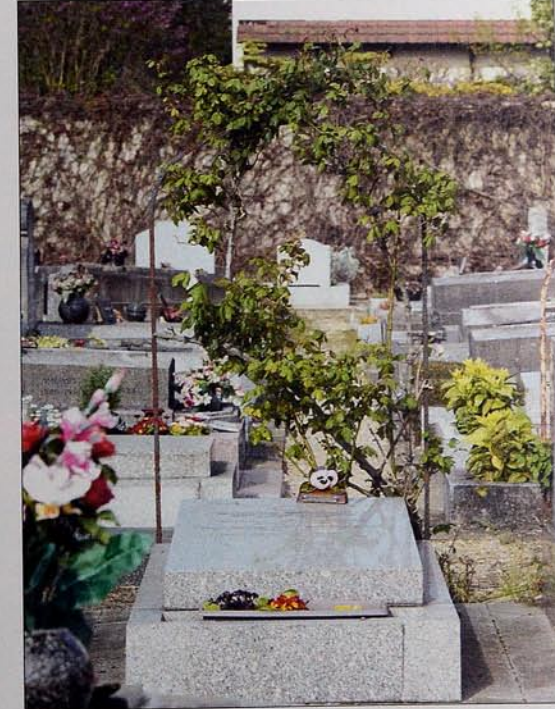
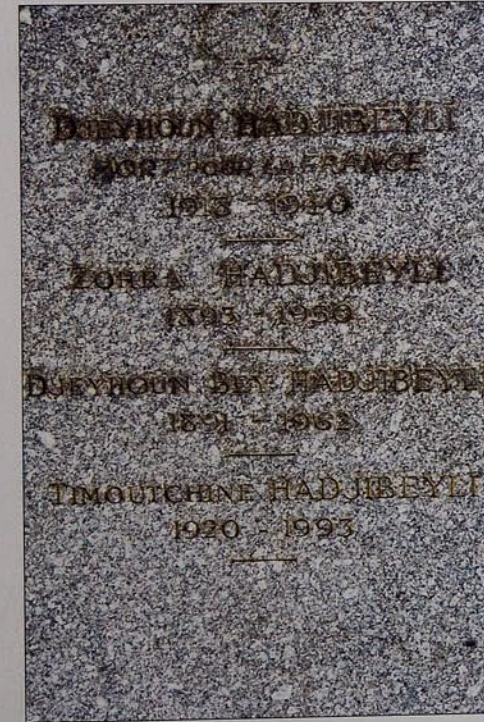
Ceyhun-Klement Hacıbəyli hazırda Laosun paytaxtı Vyentyan şəhərindəki fransız liseyində musiqi müəllimidir. Çaz ifaçısı kimi tanınır. Bu

istedadlı musiqiçi də mənsub olduğu məşhur nəslin yaradıcılıq və ifaçılıq ənənələrini yaşadır və uğurla davam etdirir.

O, iki dəfə Bakıda olub. Bir dəfə dünya Azərbaycanlıları Konqresinin, bir dəfə isə Beynəlxalq Caz Festivalının iştirakçısı kimi... Hər zaman azərbaycanlı olması ilə fəxr etdiyini bildirir...

Timuçin bəyin ikinci nikahdan övladı olmayıb, üçüncü nikahdan isə Bencamen adlı oğlu dünyaya gəlib və hazırda Parisdə yaşayır.

Ceyhun bəyin və ailə
üzvlərinin qəbri.
Sentyabr, 2015-ci il.

Fransada... müsəlman qəbiristanlığı

Fransa hökuməti hələ Birinci Dünya müharibəsi illərində bu ölkənin tərəfində vuruşaraq yaralanan müsəlman hərblərə xüsusi qayğı göstərmişdir. Bu qayğının təzahürü kimi 1934-cü ildə Fransa uğrunda döyüşən müsəlmanların dəfn edilməsi üçün Paris yaxınlığındakı Bobinyi (fr. *de Bobigny*) qəsəbəsində xüsusi bir ərazi ayıraraq. Bu, o vaxtlar Fransada yeganə müsəlman qəbiristanlığıdır. Bobinyi qəbiristanlığının ərazisində məscid fəaliyyət göstərir, məzarların vəziyyətinə nəzarət edən din xadimi var.

Məlum olduğu kimi bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi keçmiş çar Rusiyasının ərazisində yaşayan bir çox xalqların, o cümlədən Qafqaz xalqlarının azadlıqsevər övladlarının nümayəndələrinin öz doğma torpaqlarını tərk

etməsinə səbəb olmuşdur. Fransaya gəlib çıxmış və burada həmişəlik yaşamağı qərara almış mühacirlər arasında sonralar bu ölkəyə şəərəflə xidmət edənlər, hətta onun uğrunda həyatını itirənlər də az deyil. Müharibə illərində Fransa uğrunda döyüşən müsəlmanlar, sonralar isə sovet rejimindən qaçıb Fransaya pənah gətirən müsəlmanların əksəriyyəti bu qəbiristanlıqda dəfn edilmişdir.

Arxiv sənədləri əsasında müəyyən edilmişdir ki, ötən əsrin 30-cu illərində Bobini şəhərində hərbi hospital yerləşirdi. Birinci Dünya müharibəsi illərində Fransa uğrunda döyüşən hərblər həmin hospitalda müalicə alır, çoxları da elə burada dünyasını dəyişirdi. Vəfat edən müsəlmanları dəfn etmək üçün tarixi vətənlərinə aparmaq

Qərib məzarlar

baha başa gəldiyindən hökumət qərara alır ki, Bobini yaxınlığında onlar üçün qəbiristanlıq yaradılsın. Qəbiristanlığın salınması barədə qərar 1934-cü ildə qəbul olunur, lakin burda ilk dəfn mərasimi 1937-ci ildə təşkil olunur. Qafqazlılardan burda ilk dəfn olunan Əbdülməcəd Çerməyev olub. Milliyyətə çəçən olan Çerməyev Dağlılar Respublikasının Paris Sülh Konfransına göndərilmiş nümayəndə heyətinin rəhbərindən idi. O, 1937-ci ilin avqustunda vəfat edib və burda dəfn olunub. Ona görə də qəbiri birinci sıradadır. Burada yüzdən çox qafqazlı dəfn edilib.

Azərbaycan parlamentinin sabiq üzvü və Xalq Cümhuriyyətinin ilk nazirlərindən olan Mirzə Əsədullayevin məzarı da Bobini qəbiristanlığındadır. O, 1938-ci ildə Parisdə vəfat edib və burada torpağa taşınılıb.

Mirzə Əsədullayev tanınmış Bakı milyonçusu Şamsi Əsədullayevin oğludur, 1875-ci ildə Bakının Əmircan kəndində dünyaya gəlib.

Azərbaycan müstəqilliyini elan etdikdən sonra parlamentə üzv seçilib.

Fətəli xan Xoyskinin 1918-ci il dekabrın 26-da təşkil etdiyi üçüncü hökumət kabinetində ticarət və sənaye naziri vəzifəsini tutub.

1920-ci ilin aprelinə Azərbaycanı sovet hakimiyyəti qurulduqdan az sonra həbs edilib. Lakin tezliklə həbsdən azad olunub və ailəsi ilə birlikdə Fransaya köçüb.

1927-ci ildə Parisdə Azərbaycan Neft Sənayəçiləri İttifaqı adlı təşkilat yaradıb və həmin təşkilatın prezidenti olub.

Mirzə Əsədullayevin qabri.

1938-ci il aprelin 14-də Parisdə vəfat edib və Bobinyi qəbiristanlığında dəfn olunub.

Mirzə Əsədullayev milyonçu Musa Nağıyevin qızı Ümmülbanu ilə evlənib və bu nikahdan dörd qızı olub. Ümmülbanu Nağıyeva 1905-ci ildə vəfat edib. Anasının adaşı olan kiçik qızı sonralar Fransada Banin adı ilə yazıçı kimi məşhurlaşmış. Bir çox romanlar və esselər müəllifi olan Banin Azərbaycanda daha çox

“Qafqaz günləri” və “Paris günləri” romanları ilə tanınıb. 1946-cı ildə çap olunan “Qafqaz günləri” romanı Azərbaycan dilinə 1988-ci ildə tərcümə edilib.

1981-ci ildə Baninlə görüşən ilk Azərbaycanlı diplomat Ramiz Abutalıbov sonralar onun bir çox mədəniyyət və incəsənət xadimləri ilə görüşünü təşkil edib, tarixi vətəni ilə əlaqələrinin qurulmasına yardımçı olub. 1990-cı ilin 20 yanvar

Müsləman məzarlığında soydaşlarımızın qəbirləri.

hadisələrindən sonra Banin Fransa qəzetlərində bu qırğını pisləyən yazılarla çıxış edib.

Banin 1992-ci ilin oktyabrında 87 yaşında vəfat edib və onun cəsədi, Ramiz Abutalıbovun dediyinə görə, öz vəsiyyətinə əsasən elmi-tibbi araşdırmalar məqsədi ilə Fransanın elmi-tədqiqat mərkəzlərindən birinə verilib...

Mirzə Əsədullayevin 20 yaşlı qardaşı oğlu Nadir Əsədullayev isə əmisinin yanında dəfn edilib.

O, 1939-cu ildə vəfat edib. Nadir Əsədullayevin anası Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızı Leyla xanım olub. Bir vaxtlar Bakımın iki ən varlı adamının – Şəmsi Əsədullayev və Hacı Zeynalabdin Tağıyevin nəvəsi olan nakam gəncin qəbri indi belədir...

Azərbaycanda bolşevik hakimiyyətinin qurulmasından sonra bir çox məşhur mülkədarların övladları da yaşayış yeri kimi Fransanı seçiblər.

Allahyar bəy Zülqədərov

Zülqədərovlar nəslinin nümayəndələri Parisdə

Azərbaycanda bolşevik hakimiyyətinin qurulmasından sonra bir çox məşhur mülkədarların, o cümlədən Zülqədərovların və Şamaxıskilərin övladları da qürbətə üz tutublar.

Bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsinə qədər Yelizavetpol quberniyasında Zülqədərovların 34.278 desyatın torpağı olub. Həmin torpaqlarda dəfələrlə silahlı kəndli üsyanları baş verib. Qatır Məmmədin kəndli hərəkatı Zülqədərovların torpaqlarını da bürüyüb və nəslin başçısı kimi tanınan məşhur Allahyar bəy Zülqədərov 1918-ci il yanvarın 5-6-da baş verən üsyan zamanı öldürülüb. Arxiv sənədləri əsasında hesablanıb ki, həmin günlərdə Allahyar bəyin üç qardaşı, oğlu Məmməd bəy, kiçik qızı Şahbanu və arvadı Seyidnisə xanım da daxil olmaqla Zülqədərovlar nəslindən 20 nəfər qətlə yetirilib.

Allahyar bəy yaşadığı Keşikənddə öldürülüb və indi inzibati cəhətdən Gədəbəy rayonunun ərazisinə daxil olan və Qoşabulaq adlanan həmin kənddə dəfn edilib.

Azərbaycan İnqilab Komitəsinin 5 may 1920-ci il tarixli dekretinə əsasən, Zülqədərovlara məxsus torpaqlar müsadirə olunub.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Allahyar bəyin ABŞ-da və Fransada yaşayan nəvə-nəticələri dəfələrlə ata-baba yurdlarını ziyarət ediblər, Allahyar bəyin nəvəsi Xosrov bəy və Elxan bəyin vəsaiti ilə onların qəbirləri bərpa olunub, səliqəyə salınıb.

Zülqədərovlar nəslinin taleyi barədə faktları dəqiqləşdirməkdə bizə Allahyar bəyin nəticəsi Nəzakət xanım Aşurbəyova-Ələkbərova kömək etdi. Nəzakət xanım dedi ki, Allahyar bəyin Nəzakət adlı qızı sabunçulu Bəşir bəy Aşurbəyovla ailə qurub. Bəşir bəyin ikinci arvadı olan Nəzakət xanım dünyaya dörd övlad – üç oğlan, bir qız gətirib. Həmin Nəzakət xanımın qızı Rəbiyyə (ona əcnəbi dayələri Roza deyirmiş) xanımın dünyaya gətirdiyi qıza nənəsinin adını qoyublar. Allahyar bəyin nəticəsi olan həmin Nəzakət xanım Aşurbəyova-Ələkbərova hazırda Bakıda yaşayır.

Allahyar bəy Zülqədərov qızları ilə

Onun sözlərinə görə, Allahyar bəyin iki arvadından on bir övladı olub. Birinci arvadından olan Məmməd bəy 1918-ci ildə elə atası ilə birlikdə atışma zamanı həlak olub.

O, ikinci dəfə əslən Misirdən olan imkanlı bir tacirin Telli xanım adlı soydaşımızla izdivacından doğulan Seyidnisə xanım ilə evlənib və onların dörd oğlu, altı qızı olub.

Qeyd olunduğu kimi, Allahyar bəyin qızı Nəzakət xanım Bəşir bəy Aşurbəyovla ailə qurub. İkinci qızı Şövkət xanım Bakının məşhur memarı Zivər bəy Əhməd bəyovun arvadı olub və Fırəngiz adlı yeganə qızları dünyaya gələndən sonra onlar ayrılıblar. Şövkət xanım ikinci dəfə bibisi, daha doğrusu, Allahyar bəyin bacısı Nilufər xanımın oğlu Zilli bəy Şamxorskiyə ərə gedib. Onların Elxan və Mələk adlı iki övladı dünyaya gəlib.

Allahyar bəyin üçüncü qızı Sücaət xanım Bakıda Nobel şirkətində İran nefti üzrə rəis vəzifəsində çalışsan Rəhim Xəlili ilə ailə qurub. Ənvər, Orxan və Pərviz adlı üç övladın dünyaya gəldiyi bu ailə Tehrandə, sonra isə Fransada yaşayıb.

Nəzakət xanımın sözlərinə görə, Azərbaycanda bolşeviklər hakimiyyətə gələndən sonra Allahyar bəyin övladları Türkiyəyə, oradan isə İrana köçüblər. Onun dördüncü qızı Dilarə xanım ixtisasca mühasib olan Kərim bəy Sadıqovla ailə qurub və onlar 25 il İranda yaşayıblar. Kərim bəyin vəfatından sonra Dilarə xanım iki oğlu – Xosrov bəy və Sürüs bəylə birlikdə ABŞ-ın Kaliforniya ştatına köçüb. Xosrov bəy ilk dəfə 1993-cü ildə Azərbaycana gəlib və qohumları ilə görüşüb. Dilarə xanım və Xosrov bəy Amerikada dünyalarını dəyişiblər. Hazırda Xosrov bəyin iki oğlu və bir qızı Kaliforniya ştatında, Sürüs bəy isə Minnesota ştatında yaşayır, bir oğlu var.

Allahyar bəyin ixtisasca rəssam olan Leyla adlı beşinci qızı Almaniyə vətəndaşı ilə ailə qurub, uzun illər Almaniyədə yaşayıb və 2000-ci illərin əvvəllərində vəfat edib, Diter adlı bir oğlu var.

Allahyar bəyin kiçik qızı Şahbanu xanım isə 1918-ci ildə atası ilə birlikdə qətlə yetirilib.

Allahyar bəyin dörd oğlu da 1920-ci ildən sonra Türkiyədə və İranda yaşayıblar. Sonralar onlardan ikisi – Əli bəy və Nuşu bəy (Anuşirəvan Zülqədərov) Fransaya köçüblər. Allahyar bəyin üçüncü oğlu Qəzənfər bəy Almaniyədə tibb təhsili aldıqdan sonra İranda həkim kimi fəaliyyət göstərmiş və cavan yaşlarında xəstəlikdən vəfat edib. Oğlanlarının ən balacası olan Ruxnəddin bəy (rus-yapon müharibəsi illərində doğulduğu üçün ona “Yapon” deyiblər) kiçik yaşlarında dünyasını dəyişib.

Tanınmış tədqiqatçı Ədalət Tahirzadənin araşdırmalarına görə, 1884-cü ildə doğulan Əli bəy Zülqədərov 1903-1906-cı illərdə Novorossiysk Universitetinin hüquq fakültəsində, 1906-1908-ci illərdə isə Peterburq Universitetinin hüquq fakültəsində təhsil alıb. Azərbaycanda bolşevik hakimiyyəti qurulduqdan sonra İrana, oradan isə Fransaya köçüb, sonrakı taleyi barədə məlumat azdır. Lakin Allahyar bəyin vaxtilə ölkəmizin, necə deyirlər, at oynatdığı qərb bölgəsində onun barəsində müxtəlif əfsanələr və həqiqətlər dolayıdır. Deyilənə görə, İkinci Dünya müharibəsi illərində Azərbaycan legionunun tərkibində vuruşmuş döyüşçülərdən biri çox sonralar Əli bəyi gördüyünü danışıb. Onun sözlərinə görə Əli bəy Zülqədərov öz arvadı ilə müharibə illərində Fransanın Lodz şəhərində olan legionerlərin görüşünə gəlib, özünün məşhur Allahyar bəyin oğlu olduğunu bildirib və legionerlərə qayğı göstərmiş. Novruz bayramı ərəfəsinə təsadüf edən bu görüş zamanı Əli bəy bir neçə gün legionerlərə qonaqlıq verib, onlar üçün Novruz şirniyyətləri hazırlatmış. Onun legionerlərlə vətən və torpaq haqqında maraqlı söhbətlər apardığı, legionerlərə mənəvi dayaq durmaq istəyi barədə çoxlu xatirələr gəzir.

Amma bunların həqiqətə nə dərəcədə uyğun olduğunu indi demək çətinidir.

Əli bəy Zülqədərovun həyat yoldaşı Məhrux xanımın Fransada yaşadığı və orada dəfn edildiyi isə dəqiqdir. Məhrux xanım 1949-cu ildə vəfat edib və Bobinyi qəbiristanlığında dəfn olunub. Onun qəbrinin üstündə bu barədə müvafiq qeyd var: “Məhrux xanım Zülqədər: 1884-1949”.

Nəzakət xanımın dediyinə görə, Əli bəy və Məhrux xanım Zülqədərlərin “Zorka” kimi tanınan Sürəyya adlı qızları dünyaya gəlib. Ramiz Abutalıbovun sözlərinə görə, Sürəyya Ə.M.Çermoyevin qohumu olan Səid Tukayevlə ailə qurub və onlar sonralar ayrılıblar.

Sürəyya (Zorka Tukayeva), eləcə də Əli bəyin ikinci arvadı Yuliya Zülqədər (qızlıq фамилиясы Brandt) və onun bacısı, general Hüseyn xan Naxçıvanskiyin nəvəsi Nikita Naxçıvanskiyin arvadı Nadejda Brandt da Paris yaxınlığındakı rus qəbiristanlığında dəfn olunublar.

Zülqədərovlardan biri – Sücaət xanım isə uzun illər Ceyhun bəy Hacıbəylinin Parisdəki ailəsində yaşayıb, ötən əsrin 60-cı illərində övladları ilə birlikdə ABŞ-a köçüb...

Məhrux xanımdan başqa onun bacısı Xavər xanım da Parisdə yaşayıb. Ramiz Abutalıbovun sözlərinə görə, qızlıq familiyaları İbrahimbəyov olan bu bacılar əslən Cənubi Azərbaycandan olublar.

Dağlılar Respublikasının Paris Sülh Konfransındakı rəhbərlərindən olan Əbdülməcidi Çermoyevlə ailə quran Xavər xanım 1953-cü ildə Lozannada vəfat etsə də, öz vəsiyyətinə əsasən, Bobinyi qəbiristanlığında dəfn edilib. Başdaşı üzərinə bu qeyd həkk olunub: “Xavər xanım İbrahimbəyovna-Çermoyeva: 1886-1953”...

Nuşu bəy (Nəzakət xanım “Nuşu dayı” deyir – M.H.) kimi tanınan Anuşirəvan bəy də Paris yaxınlığındakı Bobinyi məzarlığında uyuyur. Köhnə qəbirüstü yazı güclə oxunur: “Anuşirəvan bəy Zülqədər”. Doğum tarixi oxunmasa da, vəfat etdiyi tarix aydın görünür – 1952.

PREFECTURE D'ETRE-ET-LOIR REPUBLIQUE FRANCAISE
CABINET DU PREFET Chartres, le 20 JUIL. 1936

MOUVET ET CONFIDENTIEL
PREFECTURE - 3 JUIL 1936 - ETRE-ET-LOIR

REPOSE

Le Préfet d'Etren-et-Loire a l'honneur de vous prier de bien vouloir lui fournir ci-contre des renseignements à tous égards concernant :

M. Zulgadaroff
Garçon de magasin
à Toulon-Saint

M. ZULGADAROFF, réfugié émigré russe blanc venait par intermittence chez M. VERDIER-DUFOUR comme dresseur-écuyer.

Bonne conduite à chacun de ses séjours, tenue tout à fait convenable. Est parti depuis le début de l'hiver 1935, sans avis de départ à la mairie

Dreux, le 28 Juillet 1936
Le Sous-Préfet,

L. Lenoir

LE PREFET, pour le Préfet, Le Chef de Cabinet, Henry Boyenat

M. le Sous-Préfet de Dreux

Police - Service Blanc, contrôle et recherche des étrangers
4. M 885

Anuşirəvan bəyin taleyi ilə bağlı Fransadakı müvafiq polis idarəsindən verilmiş sorğunun cavabı da maraqlıdır: "Polis bölməsinin arxivində vətəninəndən didərgin düşmüş əcnəbilər haqqında "Xaricilərə nəzarət və onların axtarışı" yarımbaşlığı ilə Er və Luarda 1936-cı ildə bölgə məmurları tərəfindən açılan araşdırmanın nəticələri qorunub saxlanılır. Zülqədərovun adına Ver-en-Druedə dükanda işlədiyini təsdiq edən bir kart var. Həmçinin o, bir müddət at sahibkarı cənab Verdye-Düfurun yanında təlimçi-mehtər işləmişdir.

...1935-ci il qışın əvvəlində, cənab Zülqədərov, yerli hakimiyyət orqanına xəbər vermədən Ver-en-Drueni tərk etmişdir. 1932-ci ildə (4 M P 558) tərtib olunmuş bölgə qaçqınları siyahısında onun adı qeyd olunmamış və 1936-cı ilə qədər heç bir sənəddə onun haqqında məlumat yoxdur..."

Parisdəki rus qaçqınları ofisinin verdiyi arayışda isə təsdiq edilir ki, "Anuşirəvan Zülqədərov rus qaçqınıdır. 1897-ci il aprelin 11-də Yelizavetpol quberniyasında doğulmuşdur. Atası Allahyar Zülqədərov olmuşdur".

Anuşirəvan Zülqədərovun qabri

2357 14 Août 1936

1935 CERTIFICAT POUR USAGE ADMINISTRATIF

L'Office des réfugiés Russes certifie par le présent que Monsieur Anouchirovan ZULGADAROFF, réfugié russe, demeurant à Vert en Drouais, Château Marsalin (E. et L.), est né le 11 Avril 1897 à Melchina (province d'Elisabethpol, Russie). Ses parents: Mr. Allah Yar Zulgadaroff et son épouse Seïda Ibrahim.

Le présent certificat est destiné à être produit à la Préfecture de l'Etren et Loire).

Le Directeur-Adjoint de l'Office:

Qərib məzarlar

Göründüyü kimi, bizə məlum olan arxiv sənədlərinə əsasən, onun nə işlə məşğul olduğunu söyləmək çətindir. Amma tanınmış tədqiqatçı və rejissor Aydın Dadaşov "Qarabəy Qarabəyov" adlı monoqrafiyasında (yeri gəlmişkən tanınmış həkim və maarifçi Qarabəy Qarabəyov Allahyar bəyin bacısı oğlu olub - M.H.) Anuşirəvan bəyin İkinci Dünya müharibəsi illərində Azərbaycan legionerlərinin Paris filialına rəhbərlik etdiyini yazıb. Nə dərəcədə haqlıdır, deyə bilmərik...

Bobinyi məzarlığında üstündə Xurşud xanım Vəzirova və Axundov yazılmış iki köhnə qəbir də diqqəti cəlb edir, lakin onların kimliyi barədə məlumat yoxdur...

Bobinyi məzarlığı

Əkbər ağa Şeyxülislamov.

Əkbər ağa Şeyxülislamov:

1891-ci ildə doğulub.

Peterburq Dəmiryol Mühəndisləri İnstitutunda təhsil alıb. Zaqafqaziya Seyminin üzvü olub.

27 yaşında müstəqil Azərbaycanın akinçilik və əmək naziri vəzifəsinə təyin edilib.

1919-cu ilin yanvarından Paris Sülh Konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü kimi fəaliyyət göstərmiş.

1920-ci ildən mühacirətdə qalmağa məcbur olub.

1927-1932-ci illərdə Azərbaycan Milli Mərkəzinin üzvü olub, Qafqazın İstiqlal Komitəsində Milli Mərkəzi təmsil edib.

Ömrünün sonuna qədər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə aparıb.

Əkbər ağanın qəbri, bir vaxtlar sözün əsil mənasında itmək üzrə olub.

Ramiz Abutalıbovun sözlərinə görə, vaxtilə onu bu qəbiristanlığa başqa bir mühacir soydaşımız - Qədir Süleymanov aparıb. O, Əkbər ağanın qəbrinin təxmini yerini göstərə bilib. Çünki qəbir tamamilə tanınmaz vəziyyətdə olub.

Ramiz Abutalıbov belə xatırlayır: "Onda biz Parisdə yaşayan cənablu soydaşımız Məmmədəli Tacahmədi ilə Bobinyinin qəbiristanlığı idarəsinə getdik və Əkbər ağanın qəbrinin yerini dəqiqləşdirdik. İdarədə konkret sxem var idi. Amma qəbir yeri itmək üzrə idi... Sonralar bir dəfə ümummilli lider Heydər Əliyevin yanında "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyinə hazırlıqla bağlı müşavirə keçirilirdi. Mən də müşavirədə iştirak edirdim. Sonda Heydər Əliyev zala müraciət etdi ki, müzakirə olunası başqa məsələ qalmadı ki?"

Mən əlimi qaldırıb Əkbər ağanın Parisdəki qəbrinin acınacaqlı vəziyyətdə olduğunu dedim... Düzdür, mən anlayırdım ki, burada tamam başqa məsələ müzakirə edilir və bəlkə də heç yeri deyil. Amma anlayırdım ki, mənim cənab Prezidentlə yaxın vaxtlarda başqa ünsiyyət imkanım olmayacaq, ona görə də narahat olduğum bu problem barədə danışdım. Heydər Əliyevin reaksiyası qəti oldu: "Məşğul ol!"

Əkbər ağa
Şeyxülislamovun qəbri
təmirdən sonra.
Sentyabr, 2015-ci il.

Prezidentin müvafiq tapşırığından sonra Azərbaycanın Fransadakı səfirliyi bu işin icrasına başla-

dı, lazımı vəsait ayrıldı və 1999-cu ildə Əkbər ağanın qəbri indi gördüyünüz kimi səlhiyəyə salındı, mərmər başdaşı və sinədaşı qoyuldu.

Paris Sülh Konfransında Dağlılar Respublikasını təmsil edən Əbdülməcid Çermoyev, həmin respublikanın xarici işlər naziri Heydər Bəmmat, sonuncu Türkiyə sultanı Əbdül Həmidin oğlu II şahzadə Əhməd Nuruəddin və başqa məşhur müsəlmanlar da Bobinyi məzarlığında əbədi rahatlıq tapıblar.

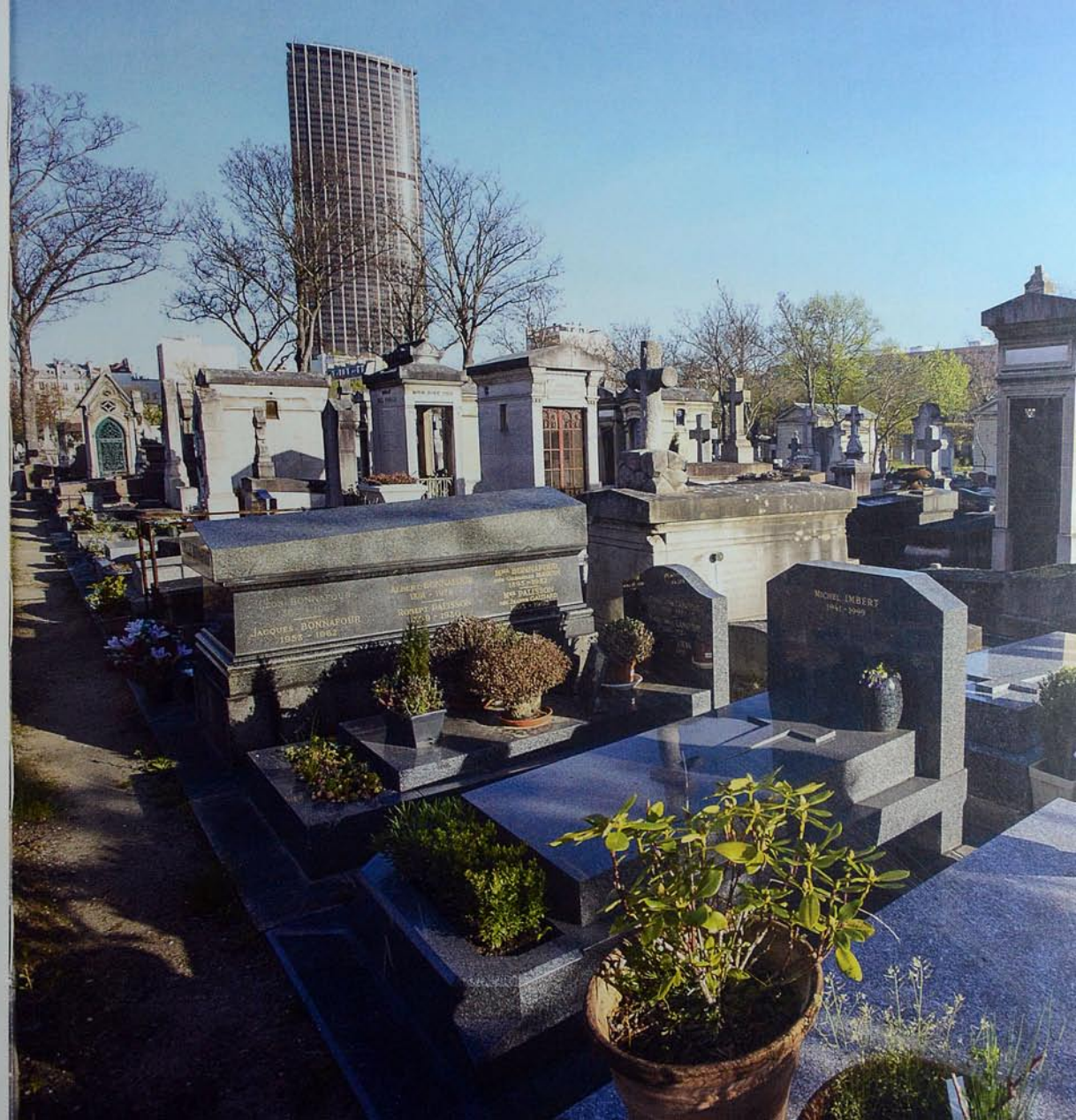
Məşhurların son mənzili və 3 azərbaycanlı mühacir

Fransada mühacir soydaşlarımızdan bəzilərinin əbədi rahatlıq tapdığı ünvanlardan biri də Parisin cənubunda, 14-cü şəhər dairəsində yerləşən Monparnas qəbiristanlığıdır (fr.ş *Cimetière du Montparnasse*). Əsası 1824-cü ildə qoyulub, ilk vaxtlar, sadəcə, “Cənub qəbiristanlığı” kimi tanınıb. Hətta uzun illər bura Parisin kənarı sayılıb. Lakin şəhər böyüdükcə yaşayış evləri bu qəbiristanlığı da əhatə edib və indi Monparnas qəbiristanlığı, demək olar ki, şəhərin mərkəzində yerləşir.

Qəbiristanlıqda məşhur ictimai-siyasi xadimlər, tanınmış alim və filosoflar, yazıçı və dramaturqlar, aktyor və musiqiçilər dəfn ediləblər.

Ötən əsrin 70-ci illərinin sonunda qısa müddətdə İrənin baş naziri olmuş Şapur Bəxtiyar, Meksika prezidenti Pərfirio Dias, Ukrayna siyasətçisi Simon Petlyura, Fransa prezidenti Deşenel Pol və onlarla başqa siyasi xadimlərin, Pyer Lui, Gi De Mopassan, filosof Jan-Pol Sartr kimi tanınmışların, şahmat üzrə dördüncü dünya çempionu Aleksandr Alyoxinin və yüzlərlə digər məşhurun da son mənzili Monparnas məzarlığıdır.

Bu məşhur məzarlıqda üç mühacir soydaşımız dəfn edilib. Onlardan biri Paris Sülh Konfransındakı Azərbaycan nümayəndə heyətinin ən uzunömürlü üzvü Məmməd Məhərrəmovdur.

Məmməd Məhərrəmov

1895-ci ildə anadan olub.

Peterburq İmperator Universitetinin tibb fakültəsində oxuyub, sonradan təhsilini Moskva Universitetində davam etdirib.

1918-ci ildə Azərbaycan parlamentində sosialist fraksiyasını təmsil edib. 1919-cu ilin yanvarında Azərbaycan nümayəndə heyətinin müşaviri kimi Paris Sülh Konfransına göndərilib.

1920-ci ilin aprel çevrilişindən sonra həmişəlik Parisdə yaşayıb. Qafqaz xalqlarının Parisdə fəaliyyət göstərən nümayəndə heyətlərinin işində yaxından iştirak edib, "Prometey" hərəkatının fəallarından olub.

Qədim kitablar və əntiq mallar kolleksiyası kimi tanınıb, Parisdə kiçik bir mağaza işlədib.

Ömrünün sonuna qədər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə aparıb.

Digər məsləkdaşlarından fərqli olaraq, iki dəfə - 1972 və 1975-ci illərdə Bakıya gəlmiş M. Məhərrəmov bu ayyarlılıq səfərləri zamanı qohum-əqrəbası ilə görüşmək imkanı qazanıb, Filarmoniyada maestro Niyazinin rəhbərlik etdiyi orkestrin konsertində olub. Azərbaycana gələrkən Sədinin, Hafiz Şirazinin və Əmir Xosrov Dəhləvinin bəzi qədim əlyazmalarını özü ilə gətirərək Azərbaycan muzeylərinə hədiyyə edib.

Məmməd Məhərrəmov 1982-ci il martın 3-də, 87 yaşında vəfat edib və Monparnas qəbiristanlığında dəfn olunub.

Ramiz Abutalıbovun verdiyi məlumata görə, Məmməd Məhərrəmov Monparnas qəbiristanlığındakı son mənzili dostu və məsləkdaşı Qədir Süleymanovla şərikli alıb ki, gələcəkdə hər ikisi bu qəbirdə dəfn olunsun. 2014-ci ildə vəfat edən Qədir Süleymanov da indi bu qəbirdə uyyuyur.

Qadir Süleymanov.

Əslən İrəvandan olan **Qadir Süleymanov** İkinci Dünya müharibəsində sovet ordusu sıralarında vuruşub, 1941-ci ildə Krimda – Feodosiya yaxınlığında gedən qanlı döyüşlərdə yaralanaraq əsir düşüb. Bir müddət müxtəlif əsir düşərgələrində qaldıqdan sonra almanlar onu da milli legionda daxil ediblər və tərcüməçi kimi istifadə etmək üçün xüsusi təlim keçiblər. Müharibənin sonuna yaxın onun qulluq etdiyi legion Fransaya göndərilib və o sonralar yerli partizanlara qoşulub.

Müharibə başa çatdıqdan sonra Qadir Süleymanov SSRİ-yə qayıtmayıb, Parisdə qalmağı qərara alıb. Lakin müvafiq sənədləri olmadıqından Fransada yaşamaq icazəsi almaqda çətinlik çəkib. Həmin dövrdə Fransada yaşayan Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri sənəd düzəltməkdə belə adamlara kömək ediblər. Qadir Süleymanova bu işdə Əlimərdan bəyin oğlu Ələkbər bəy Topçubaşı yardımçı olub. Sonralar

özünün dediyinə görə, həmin vaxt Əkbər ağa Şeyxülislamovun Parisdə kiçik qatıq dükkanı olub və Ələkbər bəy ona həmin qatıq dükanında işləməsi barədə sənəd düzəldib və yalnız bundan sonra o, Fransada yaşamaq hüququ qazana bilib.

İllər keçəndən sonra Qadir Süleymanov Fransanın azadlığı uğrunda göstərdiyi xidmətlərə görə, bir sıra hökumət mükafatları ilə təltif olunub.

Müharibədən sonra onunla əsirlikdə olan rus qadınla ailə qurub, lakin bu evlilik uzun sürməyib. Həmin qadınlardan Boris adlı oğlu dünyaya gəlib və hazırda Parisdə yaşayır. Ömrünün sonuna qədər tək yaşasa da, oğlu və Volodya, Şaşa və Aleksey adlı üç nəvəsi ilə mehriban münasibət saxlayıb, daim onların qayğısı ilə əhatə olunub.

Vətəninədən ayrı düşmüş Qadir Süleymanov yalnız ötən əsrin 70-ci illərində Azərbaycanla əlaqə saxlamağa cürət edib və ilk dəfə qardaşı ilə telefonla danışa bilib... Daha doğrusu, özünün dediyinə görə, hər ikisi telefonda hönkür-hönkür ağlamalı olub...

Bu danışığıdan xeyli sonra Azərbaycana gəlib və artıq Ermənistandakı yurd-yuvalarından qovulmuş qohum-əqrəbasını Göyçayda və Gəncədə tapa bilib...

Qadir Süleymanov 1989-cu ildə Fransada Azərbaycan Evinin əsasını qoyanlardan biri, bu ölkədəki Azərbaycan diasporunun ən fəal üzvlərindən olub.

1993-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyev prezident kimi Fransaya səfəri zamanı Parisdə yaşayan Azərbaycan diasporunun fəalları ilə birlikdə Qadir Süleymanovla da görüşüb və səmimi söhbət edib.

Q. Süleymanov 2014-cü il sentyabrın 17-də, 97 yaşında Parisdə vəfat edib və sentyabrın 19-da Monparnas məzarlığında torpağa tapşırılıb.

2012-ci ildə Parisdə vəfat edən daha bir soydaşımız – **İlhan Zilli** də Monparnas qəbiristanlığında dəfn edilib.

Ramiz Abutalıbovun sözlərinə görə o, Fransada yaşayan soydaşlarımız arasında daha çox Elxan bəy kimi tanınıb.

Nəzakət xanım Aşurbəyova-Ələkbərovanın verdiyi məlumata görə, Parisdə İlhan kimi tanınan Elxan bəy Allahyar bəyin doğma nəvəsi olub.

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, Allahyar bəyin qızı Şövkət xanım əvvəlcə məşhur memar Zivər bəy Əhmədbəyova ərə gedib, lakin bu izdivac uzun sürməyib. Şövkət xanım ikinci dəfə Allahyar bəyin bacısı oğlu Zilli bəy Şamxorski ilə ailə qurub. Bu izdivacdan dünyaya iki övlad gəlib – Elxan və Mələk.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulana qədər Şamxorskilər də Yelizavetpol quberniyasının iri mülkədarlarından sayılıblar, onlar 40 min desyatindən çox torpağa sahib olublar. Azərbaycan İnqilab Komitəsinin 5 may 1920-ci il tarixli dekretinə əsasən Şamxorskilərin bütün mülk və torpaqları müsadirə olunub.

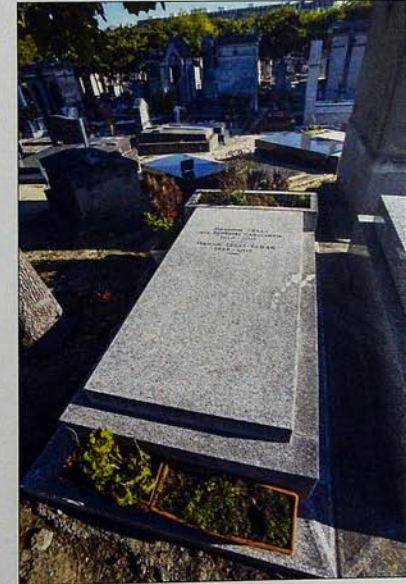
1920-ci ildən sonra bu nəslin nümayəndələrinin bir hissəsi də Azərbaycanı tərk edib, Zilli bəy Şamxorskinin övladları – Elxan və Mələk İrana köçüb. Onlar uzun müddət İranda yaşayıb, şah ailəsi ilə – Pəhləvilərlə mehriban münasibət yaradıb, bu ailə ilə yaxın dost olublar. 1979-cu ildə İran inqilabı baş verəndə Mələk və Elxan Fransada səfərdə olduqları üçün şahın yaxın adamları kimi bir daha İrana qayıda bilməyiblər. Bundan sonrakı həyatlarını Parisdə yaşayıblar.

Nəzakət xanımın dediyinə görə, ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra Mələk xanım da,

Elxan bəy də dəfələrlə Azərbaycanda olub, qohumları ilə görüşüblər. Mələk xanım ailə qurmayıb. Hazırda qocalıq illərini Parisdəki pansionatlardan birində keçirir...

Sonralar İlhan Zilli kimi tanınan Elxan bəy isə milliyətçə fars olan Mersedə xanımla ailə qurub. Bu izdivacdan Mehdi və Əli adlı oğlanları, Məryəm adlı qızı dünyaya gəlib, onlar Parisdə yaşayırlar. Lakin artıq ata-baba yurdlarına – Azərbaycana maraqlı göstərmirlər...

İlhan Zilli 2012-ci ildə Parisdə vəfat edib və Monparnas qəbiristanlığında dəfn olunub. Onun dəfnində Parisdə yaşayan soydaşlarımız, eləcə də Azərbaycanın Parisdəki səfirliyinin əməkdaşları iştirak ediblər.

Maşhur Şamxorskilər və Zülqədərovlar nəslinin nümayəndəsi İlhan Zillinin qəbri.

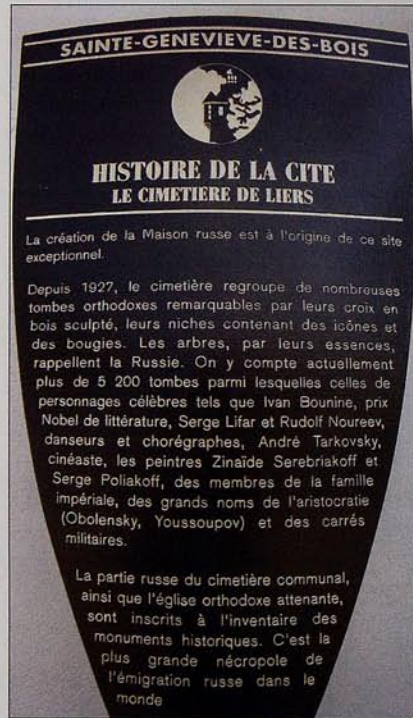
Rus mühacirləri arasında doğma adlar

1927-ci ildə Parisin təxminən 30 kilometrliyində Sent-Jenevye De Bua şəhərində (fr. *Sainte-Geneviève-des-Bois*) salınmış qəbiristanlıq Fransada "rus qəbiristanlığı" kimi tanınır. Arxiv sənədlərinə əsasən, müəyyən olunub ki, 1927-ci ilin aprelində rus knyaginyası Vera Kirillovna Meşerskaya bu şəhərdə torpaq sahəsi alaraq rus mühacirləri üçün «Rus evi» («Rus qocalar evi» də deyirlər) adlanan qocalar evi-

nin əsasını qoyub. Bu evdə yaşayan qocalar elə həmin 1927-ci ildən başlayaraq vəfat etdikcə burada dəfn ediliblər. Ivan Bunin, Konstantin Korovin, Sergey Lifar, knyaz Feliks Yusupov, Viktor Nekrasov, Andrey Tarkovski, Aleksandr Qaliç və yüzlərlə digər məşhurlar bu qəbiristanlıqda dəfn ediliblər.

Məzarlıqda, əsasən provaslav təriqətinə mənsub insanlar dəfn edilir, lakin başqa inanc

Sent-Jenevye De Bua şəhərindəki rus qəbiristanlığı.

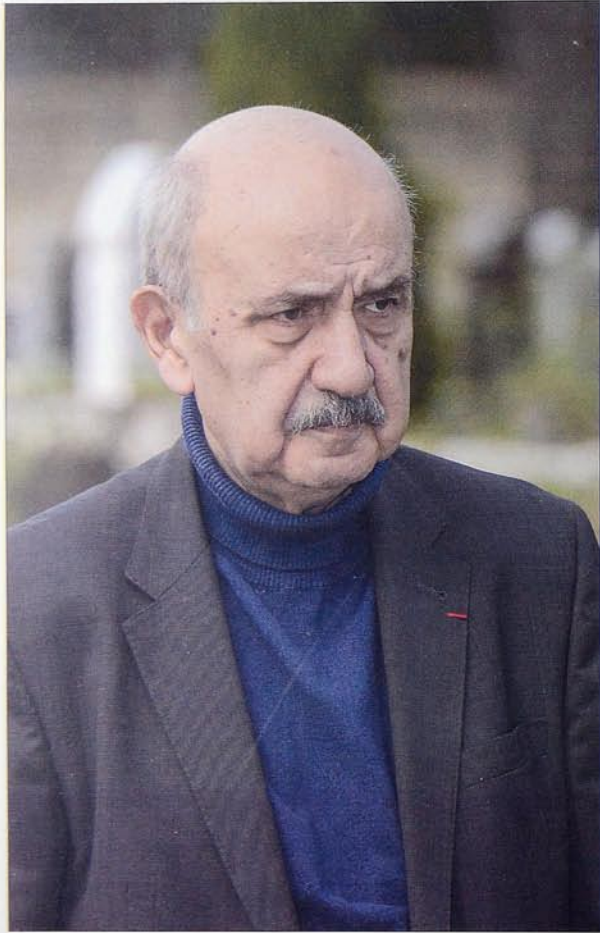
sahiblərinin qəbirləri də az deyil. Məsələn, 1961-ci ildə Fransaya qastrol səfərinə gedib SSRİ-yə qayıtmayan məşhur baletmeyst, milliyyətə başqırd olan Rudolf Nureev də burada dəfn olunub. Onun öz vəsiyyətinə əsasən, xalça formasında hazırlanan məzar daşı bura gələnlərin diqqətini xüsusi cəlb edir...

Ötən illər ərzində rus qəbiristanlığı sürətlə böyüyüb. Müqayisə üçün xatırladaq ki, 1939-cu

ildə burada cəmi 50 qəbir olub, 1952-ci ildə isə bu rəqəm 2000-ə çatıb. İndi bu qəbiristanlıqda çoxlu rus hərbi xadimləri, tanınmış yazıçılar, məşhur rəssamlar, görkəmli artistlər, ümumilikdə 15 mindən çox mühacir uyuyur.

"Rus qəbiristanlığı"nın əbədi sakinləri arasında azərbaycanlılar da var. Onların məzarını axtarıb tapmaq zəhməti yenə Ramiz Abutalıbovun çiyinlərinə düşüb.

Rus qəbiristanlığının sxemi.

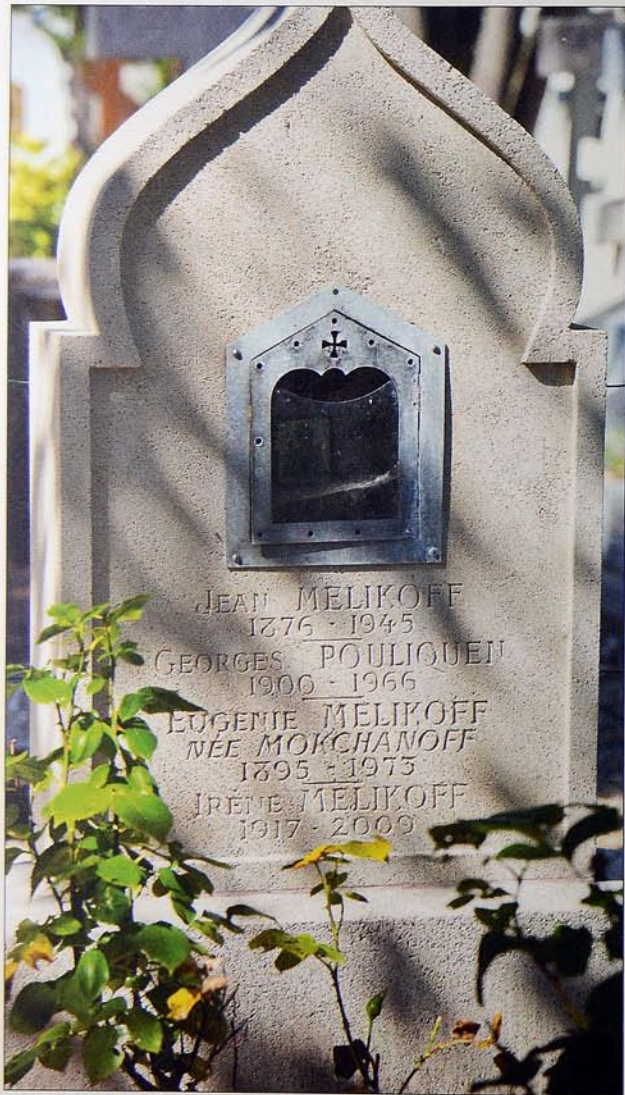

Ramiz Abutalıbov.
Sentyabr, 2015-ci il

Ramiz Abutalıbov belə xatırlayır: "Təxminən ötən əsrin 70-ci illərində Parisdə yaşayarkən rus mühacir qəzeti olan "Русская мысль" qəzetində oxudum ki, Paris rus kilsəsində Tatyana Hüseynovna Martinova-Naxçıvanskayanın qırx mərasimi keçiriləcək. Həyat yoldaşım Tamilla xanımı da götürüb getdim ora. Mərasim zamanı Aleksandr (İsgəndər) Makinski ilə tanış olduq. O, biza Sent-Jeneyev De Bua şəhərindəki rus qəbiristanlığının ünvanını verdi. Bundan başqa, Nitsa şəhərindəki rus qəbiristanlığının da ünvanını verdi, dedi ki, Tatyana xanım Nitsa şəhərindəki rus qəbiristanlığında dəfn olunub. Beləliklə, mən bu iki qəbiristanlıqda da axtarışlar apardım və xeyli soydaşımızın son mənzilini tapdım..."

Rudolf Nureevin qabri

Iren Melikoff

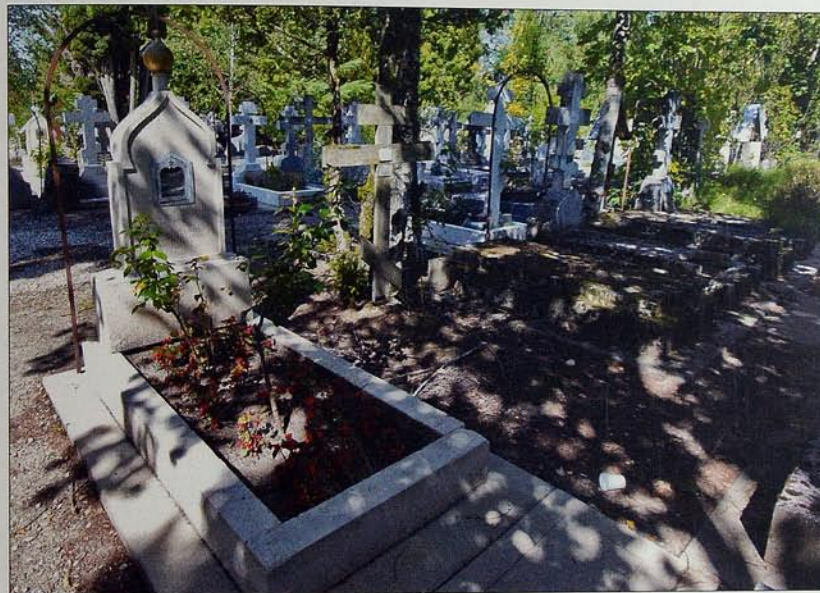
Tanınmış türkoloq, elmlər doktoru, professor İren Melikoff 1917-ci ildə Petroqradda ziyalı ailəsində dünyaya gəlib. Bolşeviklərin qələbəsindən sonra ailə Finlandiyaya köçüb, bir müddət sonra isə daimi yaşayış yeri kimi Fransanı seçib. İren Melikoff Sorbonna Universitetinin ədəbiyyat fakültəsində təhsil alıb, Şərqi dilləri üzrə mütəxəssis kimi tanınıb.

1941-ci ildə ailə quran İren milliyyətə türk olan əri ilə Türkiyəyə köçüb, bir müddət orada yaşadıqdan sonra yenidən Fransaya qayıdıb. 1968-ci ildən taleyini Strasburq Universiteti ilə bağlayıb və uzun illər bu universitetin türk və fars dilləri kafedrasına rəhbərlik edib.

O, 1966-cı ildən «Turcica» adlı jurnal nəşr etməklə Fransa oxucularını türk xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə yaxından tanış edib. Bu jurnalda Azərbaycan yazıçılarının əsərləri də nəşr edilib.

İren Melikoff dörd yüzə yaxın elmi məqalənin müəllifi olub, çoxsaylı kitablar nəşr etdirib. Türk araşdırmaları sahəsində səmərəli fəaliyyətinə görə 10 ali mükafat almış alim Bakı Dövlət Universitetinin də fəxri doktoru olub.

1990-cı il yanvarın 20-də sovet qoşunlarının Bakıya yeridilməsinə etiraz olaraq Parisdə keçirilən mitinqdə fəal iştirak edib.

Həmişə azərbaycanlı olmağı ilə fəxr edən İren xanım dəfələri Bakıda türkologiyaya dair konfranslarda iştirak edib. O, ulu öndər Heydər Əliyevlə yaxından tanış olub və türkologiyaya dair kitablarını Ümummilli Liderə bağışlayıb. Heydər Əliyev İren xanımın elmi fəaliyyətini yüksək qiymətləndirib.

İren Melikoff Strasburqda keçirilən tədbirlər zamanı Prezident İlham Əliyevlə də görüşüb.

O, 2009-cu ilin yanvarında 91 yaşında vəfat edib və yanvarın 14-də «rus qəbiristanlığı» kimi tanınan Sent-Jenevyev De Bua məzarlığında torpağa tapşırılıb.

Dəfn mərasimində iştirak edən Azərbaycanın Fransadakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və xanımı Mehriban xanım Əliyevanın başsağlığını mərhumun ailə üzvlərinə və yaxınlarına çatdırıb, mərhumun qəbrini üstünə Azərbaycan Prezidentinin adından əkil qoyulub.

Məlumat üçün qeyd edək ki, anası rus olduğu üçün İren Melikoff provaslav xristianlığına etiqad edib. Lakin atasının müsəlman olduğu nəzərə alınaraq onun dəfnində bir gün müsəlman adəti üzrə «Quran» oxunub, o biri gün dəfn mərasimini provaslav keşişi idarə edib. Bu da bir tələddir...

Tanıdığımız və tanımadığımız Makinskilər

Tarix dərsliklərindən bəllidir ki, 1747-ci ildə Nadir şahın öldürülməsindən sonra Azərbaycan ərazisində yaranan kiçik feodal dövlətlərdən biri də Maku xanlığı olub. Xanlığın adı Cənubi Azərbaycanı yerləşən Maku şəhərinin adı ilə bağlıdır. Bu xanlıq Xoy, Qaradağ, Naxçıvan və İrəvan xanlıqları ilə həmsərhəd ərazidə yerləşib. 1828-ci ildə imzalanan Türkmənçay müqaviləsinə əsasən Maku xanlığı İranın tərkibində qalıb.

Maku xanlığının nümayəndələri Makinskilər kimi tanınıb və bu nəslin bəzi davamçıları 1918-ci ildə müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasında yaxından iştirak ediblər.

1874-cü ildə İrəvanda dünyaya gələn Teymur xan Makinski əvvəlcə İrəvan gimnaziyasını,

1916-cı ildə isə Varşava Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucularından biri olub. O, əvvəlcə Zaqafqaziya Seyminin, sonradan isə Azərbaycan Milli Şurasının üzvü seçilib.

1918-ci ilin iyun-oktyabr aylarında Azərbaycanın ədliyyə nazirinin müavini, oktyabrın 20-dən dekabrın sonunadək Azərbaycan Cümhuriyyətinin Ermənistan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəsi vəzifəsində çalışıb.

1918-ci il dekabrın 26-dan 1919-cu il martın 14-ə qədər Fətəli xan Xoyskinin 3-cü hökumət kabinəsində ədliyyə naziri vəzifəsini icra edib. 1919-cu ilin iyunundan 1920-ci ilin yanvarına qədər Azərbaycan Hərbi Məhkəməsinin sədri,

Paşa xan Makinski

1920-ci ilin martından isə yenidən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ermənistan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəsi olub.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin süqutundan sonra 1920-ci il mayın 15-də İrəvanda diplomatik nümayəndəliyin fəaliyyətini Ermənistan hökuməti tərəfindən dayandırılıb, diplomatik nümayəndəliyin başçısı olduğu zaman Zəngibasarıda yaşayan soydaşlarımıza maddi yardım göstərdiyinə görə T.Makinskiyə qarşı Ermənistan prokurorluğu tərəfindən cinayət işi açılıb, lakin o, İrəvanı gizlicə tərk edərək mayın 28-də Tiflisə qaçıb bilib.

Teymur xan Makinskinin sonrakı taleyi haqqında səhifə məlumat yoxdur.

Onun əmisi oğlu Abbasəli bəy Makinski 1888-ci ildə İrəvanda doğulub. O da əvvəlcə İrəvan gimnaziyasında, 1909-1914-cü illərdə isə Kiyev Universitetinin hüquq fakültəsində təhsil alıb. Ali təhsil aldıqdan sonra Tiflis şəhərində yaşayıb və vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olub.

1918-ci ildən sonra ermənilərin İrəvan quberniyasında azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlardan xəbər tutduqdan sonra bu şəhərə köçüb və soydaşlarımızın təhlükəsizliyini qorumaq işlərində yerli ziyalılara yaxından kömək edib. Həmin illərdə Naxçıvanda da oxşar faciələr gözləndiyi üçün Abbasəli bəy Naxçıvana köçüb və orada Araz Türk Respublikasının yaradılmasında fəal iştirak edib. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bir müddət Bakıda yaşayıb, Ədliyyə Nazirliyində müvəkkil, Ərzaq Nazirliyində şöbə müdiri vəzifələrində çalışıb, vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olub.

1922-1923-cü illərdə onun Türkiyədə diplomatik işdə çalışması barədə də məlumatlar var.

Sonralar «Azərnaşr»da hüquq məsləhətçisi işləyən Abbasəli bəy Makinski 1938-ci ilin fevral ayında həbs edilib, həmin ilin mart ayında güllələnib. Tərixçi Musa Quliyevin yazdığına görə, Abbasəli bəy haqqında hökmün icrası barədə akt Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyində saxlanılır.

1917-ci ildən sonra Rusiyada baş verən siyasi proseslər Makinskilər nəslinin nümayəndələrini dünyanın müxtəlif guşələrinə səpələyib. Onların bəziləri Fransada yaşamağa olub və bu ölkədə torpağa tapşırılıb.

Belə ki, Hüseyn xan Naxçıvanskiyə qohumluğu çatan və 1917-ci ildən Fransada yaşayan Paşa xan (Pavel) Makinski və onun oğlanları Paris yaxınlığındakı «rus qəbiristanlığı» kimi tanınan Sent-Jenevyeve De Bua məzarlığında dəfn edililər.

Makinskilərin nəsil şəcərəsi ilə bağlı maraqlı araşdırmalar aparan fəvqələdə və səlahiyyətli səfir, Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin Dövlət Protokol İdarəsinin rəisi Pərvin Mirzəzadənin verdiyi məlumata görə, Ehsan xan Naxçıvanski-nin oğlu olan Paşa xan Makinski 1862-ci ildə İrəvanda doğulub. O, 1917-ci ildə Rusiyanı tərk edib, Varşavada, sonralar isə Parisdə yaşayıb. Paşa xan birinci dəfə Zəri xanım Naxçıvanski ilə ailə qurub və ondan Cansuriyyə adlı qızı doğulub. Cansuriyyə xanım ötən əsrin 20-ci illərində bolşeviklər tərəfindən Nargin adasında güllələnən general Əliyər bəy Həşimbəyovun həyat yoldaşı olub. 1967-ci ildə Bakıda vəfat edib. Paşa xan isə ikinci dəfə Stefani Lyubeska adlı polyak qızı ilə ailə qurub. Bu izdivacdan İskəndər (Aleksandr) və Kərim (Kirill) adlı iki oğul dünyaya gəlib.

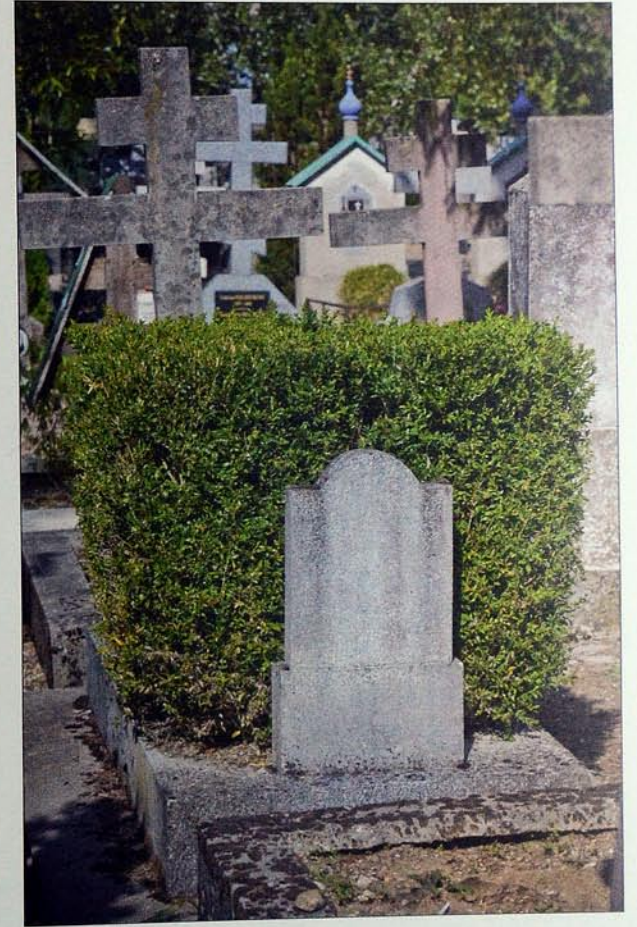
Paşa xan Makinski uzun sürən xəstəlikdən sonra 1934-cü ildə Parisdə vəfat edib və «rus qəbiristanlığı»nda dəfn olunub. Aradan uzun zaman keçməsi ilə əlaqədar onun qəbir daşının üstündəki qeydlər tamamilə pozulub, qəbirin üstündə isə yamyaşıl kolluq əmələ gəlib. Ona görə də qəbiri ancaq Sent-Jenevyeve De Bua məzarlığının ofisində saxlanılan müvafiq sxem əsasında tapmaq mümkündür...

Paşa xanın oğlu İskəndər (Aleksandr) xan Makinski isə Rusiya İmperator Hüquq Məktəbində təhsil alıb, sonralar Parisdə yaşayıb. Parisin işğal olduğu İkinci Dünya müharibəsi illərində faşistlər tərəfindən təqib edilən alimlərin və müqavimət hərəkatının üzvlərinin Parisdən çıxarılmasında fəal iştirak edib, buna görə sonralar «Fəxri Legion» ordeni ilə təltif olunub.

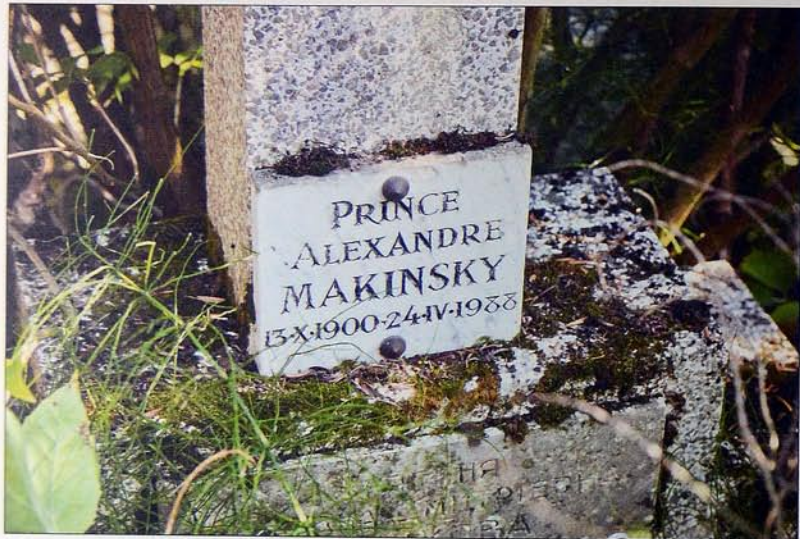
İskəndər xan Makinski bir müddət Rokfeller Fondunun Lissabondakı ofisində işləyib, 1964-cü ildə «Coca Cola Eksport» şirkətinin Nyu-Yorkda vitse-prezidenti olub.

Ramiz Abutalıbovun sözlərinə görə, o, sonralar bir sıra Amerika və Fransa qəzetləri ilə əməkdaşlıq edib, məqalələri «Aleksandr Qotye» imzası ilə çap olunub.

İskəndər xan 1988-ci ildə Parisdə vəfat edib. Onun Sent-Jenevyeve De Bua qəbiristanlığındakı ot basmış qəbir daşının üstündəki qeydi olduğu kimi təqdim edirik: «Şahzadə Aleksandr Makinski. 13.X.1900 - 24.IV.1988».

Paşa xanın qəbri.

*İskəndər (Aleksandr) xan
Makinskinin qəbri*

Paşa xanın 1910-cu ildə Peterburqda doğulan və 1991-ci ildə Parisdə dünyasını dəyişən ikinci oğlu Kərim xan (Kirill) Makinski də bu qəbiristanlıqda dəfn edilib.

O, vaxtilə Parisdə hüquq üzrə magistr dərəcəsi alıb, İkinci Dünya müharibəsi illərində bu şəhərdəki Katolik İnstitutunun və Sosial Elmlər Kollecinin professoru olub. Paris faşistlər tərəfindən işğal olunduqdan sonra antifaşist müqavimət hərəkatının liderlərindən biri kimi həbs edilib, 1943-1945-ci illərdə Buhenvald və Dora həbs düşərgələrində saxlanılıb.

1945-ci ildə Fransa Xarici İşlər Nazirliyi və ABŞ-ın Fransadakı səfirliyinin himayəsi ilə iki ölkə arasında əlaqələrin daha da gücləndirilməsi üçün yaradılan France-Etats Unis Asosiasiyasının prezidenti olub. 1945-1947-ci illərdə gündəlik "Le Parisien Libere" qəzetində müxbir kimi çalışıb. 1947-1948-ci illərdə UNESCO-da işləyib, 1948-ci ildə Fransanın ABŞ-da səlahiyyətli nümayəndəsi olub.

Ramiz Abutalıbovun sözlərinə görə, K.Malinski sonralar ABŞ-da fəaliyyət göstərən Lev Tolstoy Fondunun Fransa bölməsinə rəhbərlik edib.

Fransa xalqı və dövləti qarşısında xidmətlərinə görə "Fəxri Legion" ordeni ilə, eləcə də bir sıra digər orden və medallarla təltif olunub. Maraqlıdır ki, Parisdə yaşamış iki qardaşın - Makinskilərin hər ikisi "Fəxri Legion" ordeni ilə təltif edilib...

Pərvin Mirzəzadənin verdiyi məlumata görə, Kərim xan milliyyətə rus qadınla ailə qurub, onun Mişel adlı oğlu olub. Mişel isə Belçika əsilzadələrindən olan bir xanımla ailə qurub və bu izdivacdan Nadejda, Pyer və Pavel adlı övladları doğulub. Hazırda onlar Parisdə yaşayırlar.

Qeyd edək ki, Fransada yaşayan Makinskilər xristianlığa etiqad ediblər, xristian kimi də dəfn olunublar...

*Cahangir (Vladimir)
Rahimovun qəbri.*

Sent-Jenevye De Bua məzarlığı rus ordusunun kapitanı olmuş Cahangir (Vladimir) Rahimovun (1894-1984) da son mənzili olub.

Tiflis quberniyasında doğulmuş podpolkovnik Abbasqulu bəy Sofiyevin oğlu Oskar (Əskər - Boris) Sofiyev (1874-1934) və onun qardaşı Maksimilian (1906-1945) da bu qəbiristanlıqda

Sofiyevlərin qəbri.

dəfn edilib. Maksimilianın baş daşında ölümü haqqında kiçik qeyd var : «5.XI.1937- 2.I.1945. Kolumbia həbs düşərgəsində verilən əzablardan sonra vəfat edib».

Xatırladaq ki, Sofiyevlər də xristianlığı qəbul ediblər.

General və general qızının... qərib məzarları

Üç mindən çox rusiyalı mühacirin əbədi rahatlıq tapdığı Kokad qəbiristanlığı (fr. *Cimetière russe de Caucaude*) Fransada ərazisinə görə ikinci böyük rus qəbiristanlığıdır.

XIX əsrin ortalarında Fransanın bu gözəl guşəsi rus aristokratları üçün cəlbedici məkana çevrilir. Çar ailəsinin üzvləri, zadəganlar, yazıçılar və rəssamlar bu yerlərdə istirahət etməyi çox sevir. 1860-cı ildə Nitssada ilk pravoslav məbədi tikilir və qəbiristanlıq salınması qərara alınır. Rusiya çarı yaxınlıqda yerləşən rus hərbi kömür bazasını qorumaq üçün artilleriya batareyası yerləşdirməkdən ötrü şəhərin qərbində torpaq sahəsi alır.

1865-ci ildə şahzadə Nikolay Aleksandroviç Nitsada vərəm xəstəliyindən vəfat edir, bundan

sonra orada ibadət xana tikilir və İmperator II Aleksandrın razılığı ilə 1867-ci ildə burada qəbiristanlıq salınır. Həmin vaxta qədər Fransanın başqa yerlərində dəfn edilən rusların qalıqları bura köçürülür.

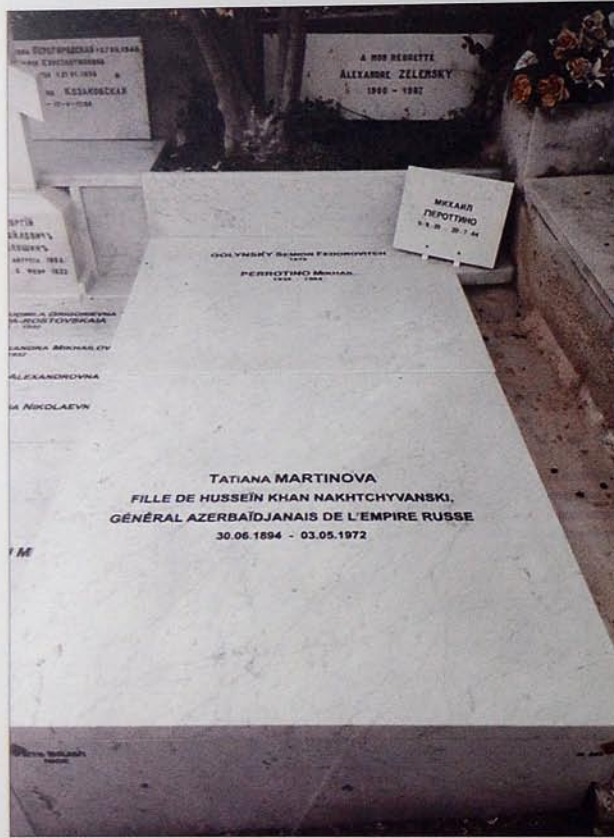
Kokad qəbiristanlığında məzarı olan iki soydaşımızın maraqlı tərcümeyi-halı vardır.

Onlardan biri - **general Teymur bəy Novruzov** 1880-ci ildə peşəkar hərbiçi ailəsində dünyaya gəlib. Atası rus ordusunun general-leytenantı rütbəsinə yüksəlmiş Mirzəhacı bəy Novruzov olub.

Teymur bəy 1917-ci ilin fevral inqilabına qədər 17-ci Nijeqorod alayında podpolkovnik rütbəsində xidmət edib. Azərbaycanın müstəqilliyi elan edildikdən sonra polkovnik rütbəsində milli

General Teymur bəy Novruzovun
qəbri təmirdən sonra.

Hüseyn xan
Naxçıvanskiinin qızı
Tatyana Hüseynova-
Martynovanın qəbri
təmirdən sonra.

orduda qulluq edib, xidmətdə fərqləndiyinə görə tezliklə general-mayor rütbəsi alıb.

1920-ci ilin mayında Gəncədə bolşeviklərə qarşı üsyanın rəhbərlərindən biri olub.

Son illərdə aşkarlanan arxiv sənədlərinə əsasən, Birinci Dünya müharibəsində göstərdiyi qəhrəmanlığa görə Fransanın Fəxri Legion ordeni ilə təltif olunmuş general T. Novruzov 1920-ci ilin iyununda, Gəncə üsyanı zamanı bu ölkənin Qafqazdakı hərbi missiyasının rəhbəri podpolkovnik Emil-Avqust Korbela məktubla müraciət edərək, Fransa hökumətinin Azərbaycanın bolşeviklərdən azad olunmasına hərbi yardım göstərməsini xahiş edib.

General həmin məktubda Azərbaycan xalqının azadlıq istəyindən söz açaraq son vaxtlar anti-bolşevik hərəkatının gücləndiyini xatırladaraq yazırdı: *"Azərbaycan ordusunun generali kimi mübarizə yoldaşlarımla və Vətənimin tanınmış siyasi xadimləri ilə razılıq əsasında xalq hərəkatına və Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda döyüşə qalxan nizam-intizamlı silahlı qüvvələrə rəhbərliyi öz üzərimə götürməyi özümə borc və vəzifə hesab edirəm. Hesab edirəm ki, əgər Fransa hökuməti mənim təşəbbüsümə maddi və kiçik miqdarda maliyyə yardımı etsə, bütün xalqın köməyi ilə mən uğur qazana bilərəm"*.

Təəssüf ki, Qafqazdan ünvanlanan bu və digər müraciətlərə baxılmayıb, Gəncə üsyanı bolşeviklər tərəfindən yatırılıb və general Novruzov Tiflisə, ordan da Almaniyaya gedə bilib. O, bir müddət Mərakeşdə yaşayandan sonra Fransaya köçüb.

1961-ci ildə Fransada vəfat edib və Kokad qəbiristanlığında dəfn olunub.

Kokad qəbiristanlığı general Hüseyn xan Naxçıvanskiinin qızı **Tatyana Hüseynova-Martynovanın** da son mənzilidir...

Hüseyn xan Kəlbəli xan oğlu Naxçıvanski 1863-cü ildə doğulub, rus ordusunda qulluq edib, Rusiya İmperator Ordusunda yeganə müsəlman general-adyutant olub. Ehtimal olunur ki, 1919-cu ildə bolşeviklər tərəfindən güllələnib. General Naxçıvanskiin harda dəfn olunduğu müəyyən edilməyib. Amma qızı Tatyana Naxçıvanskayanın qəbri Nitsada tapılıb.

Qeyd edək ki, Hüseyn xan 1889-cu ildə o dövrün tanınmış şair və tərcüməçisi Nikolay Gerbelin qızı Sofiya ilə ailə qurub. Bu nikahdan onların provaslavlığı qəbul edən üç övladı dünyaya gəlib. Böyük oğlu Xan Nikolay Naxçıvanski 1891-ci ildə doğulub, 1912-ci ildə naməlum şəraitdə vəfat edib.

Kiçik oğlu Xan Georgi (Yuri) Naxçıvanski 1899-cu ildə Peterburqda anadan olub, hərbi təhsil alıb, çarizmin süqutundan sonra aqvardiyaçılara qoşulub və sonralar anası və bacısı Tatyana ilə birlikdə Fransaya köçüb. Bir neçə il sonra isə anası ilə Livanda yaşayıb və 1948-ci ildə Beyrutda vəfat edib.

Tatyana Naxçıvanskaya 1893-cü ildə Peterburqda doğulub. 1917-ci ildə rus ordusunun generalı Dmitri Martynovun oğlu ilə ailə qurub və bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi ilə əlaqədar Fransaya mühacirət etməli olub.

Tatyana Martynova-Naxçıvanskaya 1972-ci il mayın 3-də Nitsa şəhərində vəfat edib.

Hər iki soydaşımızın Kokad məzarlığındakı qəbirləri Azərbaycanın Fransadakı səfirliyinin qayğısı ilə təmir edilib və səliqəyə salınıb.

Hüseyn xan
Naxçıvanskiinin qızı
Tatyana Hüseynova-
Martynovanın qəbri
təmirdən sonra.

Onlar Fransa uğrunda həlak olublar

Məlum olduğu kimi, İkinci Dünya müharibəsi illərində azərbaycanlı əsgər və zabitlər bir çox Avropa ölkələrində faşizm əleyhinə döyüşlərdə fəal iştirak edib, öz şücaət və qəhrəmanlıqları ilə xalqımıza şərəf gətiriblər. Belə hünərvər soydaşlarımız Fransa torpağında da az olmayıb...

1941-ci ilin sonlarında faşist Almaniyasının rəhbərliyi sovet hərbi əsirlərindən milli legionlar yaratmaq qərarına gəlir. 1943-cü ilin payızında bəzi Şərq milli legionlarının döyüşçüləri, o cümlədən bir neçə Azərbaycan batalyonu Fransaya göndərilir. Onların əsas hissəsi Rodez şəhərində yerləşdirilir. Lakin tezliklə Azərbaycan legionerləri 30 nəfərlik gizli antifaşist təşkilat yaradır və Fransa partizanları ilə əlaqə qurlar. Təşkilata sovet ordusunun sabiq kapitanı

Mirzəxan Məmmədov və Hüseynrza Məmmədov rəhbərlik edirlər.

1943-cü il oktyabrın əvvəllərində legionerlərin Fransa partizanları ilə əlaqəsindən xəbər tutan alman komandanlığı həkim Şahbazovu və feldşer Quliyevi həbs edir. Onlar oktyabrın 6-da güllələnir...

Bu cür repressiyalara baxmayaraq, Azərbaycan döyüşçüləri mübarizəni davam etdirir, Şanak şəhəri yaxınlığında 32 alman faşistini məhv edirlər.

1944-cü ilin iyulunda daha 15 nəfər soydaşımız silahla alman hərbi hissəsini tərk edərək partizanlara qoşulur. Ayyarım sonra daha 50 nəfər partizan dəstələrinin tərkibində faşistlərə qarşı döyüşlərə başlayır. Yerli sakinlərlə birlik-

*Fransanın azadlığı
uğrunda döyüşən
Azərbaycan hərbiçilərinə
abidə.*

Ramiz Abutalıbov Rodez qəbiristanlığında.
2000-ci il.

də soydaşlarımız Fransanın bir çox şəhərlərinin faşizmdən azad olunmasında fəal iştirak edirlər.

Burlup şəhərində yerləşdirilmiş Azərbaycan legionerləri 1944-cü il avqustun 17-də qiyam qaldırmağa hazırlanırlar. Bu hazırlıqdan xəbər tutan faşistlər avqustun 16-da qiyamın rəhbərlərini dərhal güllələyir. Güllələnən 15 nəfər arasında kapitan Mirzəxan Məmmədov, hərbi həkim Feyzulla Qurbanov, leytenant Vəli Vəliyev, leytenant Qulu Quluyev, leytenant Məmməd Hüseyin Yaqubov, leytenant Həmid Qurbanov, leytenant Əli Həsənov, sanitar Mirzəli Məmmədli, İsmayıl Heydərov, Paşa Cəfər xanlı, Əbdürrəhman Əliyev və başqaları olur.

Maraqlıdır ki, legionerləri güllələmək üçün qəbiristanlığa apararkən onlar faşistlərə müqavimət göstərirlər və atışma başlanır. Hüseyinrza Məmmədovun başçılığı ilə 29 nəfər soydaşımız hadisə yerindən qaçaraq partizanlara qoşula bilər. Bu hadisədən qəzəblənən faşistlər 60 nəfərə yaxın azərbaycanlıni cəzalandırmaq qərarına gəlir, onlardan bəziləri diri-diri yandırılır, qalanlarını isə güllələyirlər.

Ramiz Abutalıbov: "Rodez uğrunda döyüşlərdən sonra soydaşlarımız Karmo, Albi, Qayaka və sair şəhərlərin azad olunmasında yaxından iştirak ediblər, sonralar onların bəziləri Fransanın yüksək dövlət mükafatları ilə təltif olunublar.

1977-ci ildə Paris Milli Müqavimət Muzeyində "Əcnəbilərin Fransanın azadlığı uğrunda döyüşlərdə iştirakı" adlı sərgi təşkil olunmuşdu. Həmin sərgidə Fransa torpağında faşistlərə qarşı döyüşən ölkələrin adları göstərilmişdi. Bu ölkələr sırasında Azərbaycanın da adı var idi. O vaxt belə bir mənzərəni müşahidə etmək, haqiqətən, qürurverici idi..."

Sonralar Rodez şəhər qəbiristanlığında dəfn olunan azərbaycanlı döyüşçülərin şərəfinə Azərbaycan dövlətinin təşəbbüsü ilə abidə kompleksi ucaldılıb. Abidənin postamentində fransızca yazılıb: "Fransa uğrunda həlak olan Azərbaycan döyüşçülərinə".

Hər dəfə Parisə gedəndə Fransanın Fəxri Legion ordeninin lentini qürurla pəncəyinə taxan Ramiz Abutalıbov 2005-ci il mayın 9-da bu abidənin açılış mərasimində də iştirak edib. Azərbaycanlı olduğundan fəxarət hissi keçirməklə...

Giorgi Mamulia

1990-cı ildə Tbilisi Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirib. 1990-1992-ci illərdə Gürcüstan Elmlər Akademiyasının Tarix və Etnoqrafiya İnstitutunda elmi işçi kimi fəaliyyət göstərmiş, 1992-ci ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə edib.

1992-1994-cü illərdə Gürcüstan prezidentinin beynəlxalq münasibətlər üzrə müşaviri olub. 1996-cı ildə Moskvada Diplomatik Akademiyada təhsilini başa vurub, 2000-ci ilə qədər Gürcüstanın Rusiyadakı səfirliyində ikinci katib vəzifəsində çalışıb.

2003-cü ildən Fransada yaşayır.

Fransa Ali İctimai Tədqiqatlar Məktəbinin doktorudur.

Gürcüstan və Qafqaz tarixinə dair çoxsaylı elmi araşdırmaların müəllifidir.

Ramiz Abutalıbovla birlikdə yazdığı "ODLAR YURDU azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizədə (Azərbaycan mühacirətinin siyasi tarixi. 1920-1945-ci illər)" adlı kitabı 2014-cü ildə Bakıda rus dilində, 2016-cı ildə isə Azərbaycan dilində nəşr olunub.

Tarix elmləri doktorudur.

Solmaz Rüstəmovə-Tohidi

1984-cü ildə Moskva Dövlət Universiteti Jurnalistika fakültəsinin aspiranturasında təhsilini başa vuraraq İran mətbuatı tarixi üzrə namizədlik dissertasiyası müdafiə edib.

1980-1995-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Siyasi Tədqiqatlar və İnformasiya İnstitutunda, 1995-ci ildən Azərbaycan MEA-nın akademik Ziya Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunda müxtəlif elmi vəzifələrdə çalışıb. Hazırda həmin institutun İran tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisidir.

2004-cü ildə Kominternin Şərq siyasəti və

İran mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək tarix elmləri doktoru alimlik dərəcəsi alıb.

XIX-XX əsrlər İran, Azərbaycan, Qafqaz və Yaxın Şərq ölkələrinin siyasi tarixi, eləcə də 1918-ci ildə Azərbaycanlıların soyqırımını tarixi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü tarixi və s. mövzularda çoxsaylı elmi araşdırmaların, o cümlədən 20 kitab və monoqrafiyanın müəllifidir.

Azərbaycanlıların 1918-ci il soyqırımını mövzusunda nəşr etdiyi sənədlər toplusunu və tədqiqatlar respublikadan kənar da maraqla qarşılanıb.

Son söz yerinə

Qəriblik, el-obadan, yurd-yuvadan ayrı düşmək Azərbaycan xalqı üçün bütün dövrlərdə çətin olub, ağrılı sayılıb. Bu ağrı-acının izləri folklorumuzda bu gün də yaşayır: “Gəzməyə qərib ölkə, ölməyə Vətən yaxşı” kimi... “Burda bir qərib ölmüş, göy kişnər, bulud ağlar” formasında...

Bu, həm də o deməkdir ki, azərbaycanlılar bütün dövrlərdə el-obaya, doğma yurd-yuvaya, Vətənə bağlı olublar. Qəriblikdə isə... bir qayda olaraq, məcburiyyət ucbatından qalıblar... Amma

qalan ömürlərini Vətən həsrəti ilə yaşayıblar... Vətən onlara sahib çıxanda isə geri dönüblər, torpağını öpüblər, daşını qucaqlayıblar.

Bu kitabda haqqında söhbət açılanların heç birinə sağlığında Vətən sahib çıxma bilməyib. Baxmayaraq ki, onların əksəriyyəti həyatını bu Vətənin istiqlal uğrunda mübarizəyə həsr edib, qəriblik möhnəti yaşayıb, qərib məzarlarda yatmalı olub. Bu Vətən isə öz istiqlalına qovuşmaya qədər istiqlal mücahidlərinə nə qapı açma bilib, nə də qucaq...

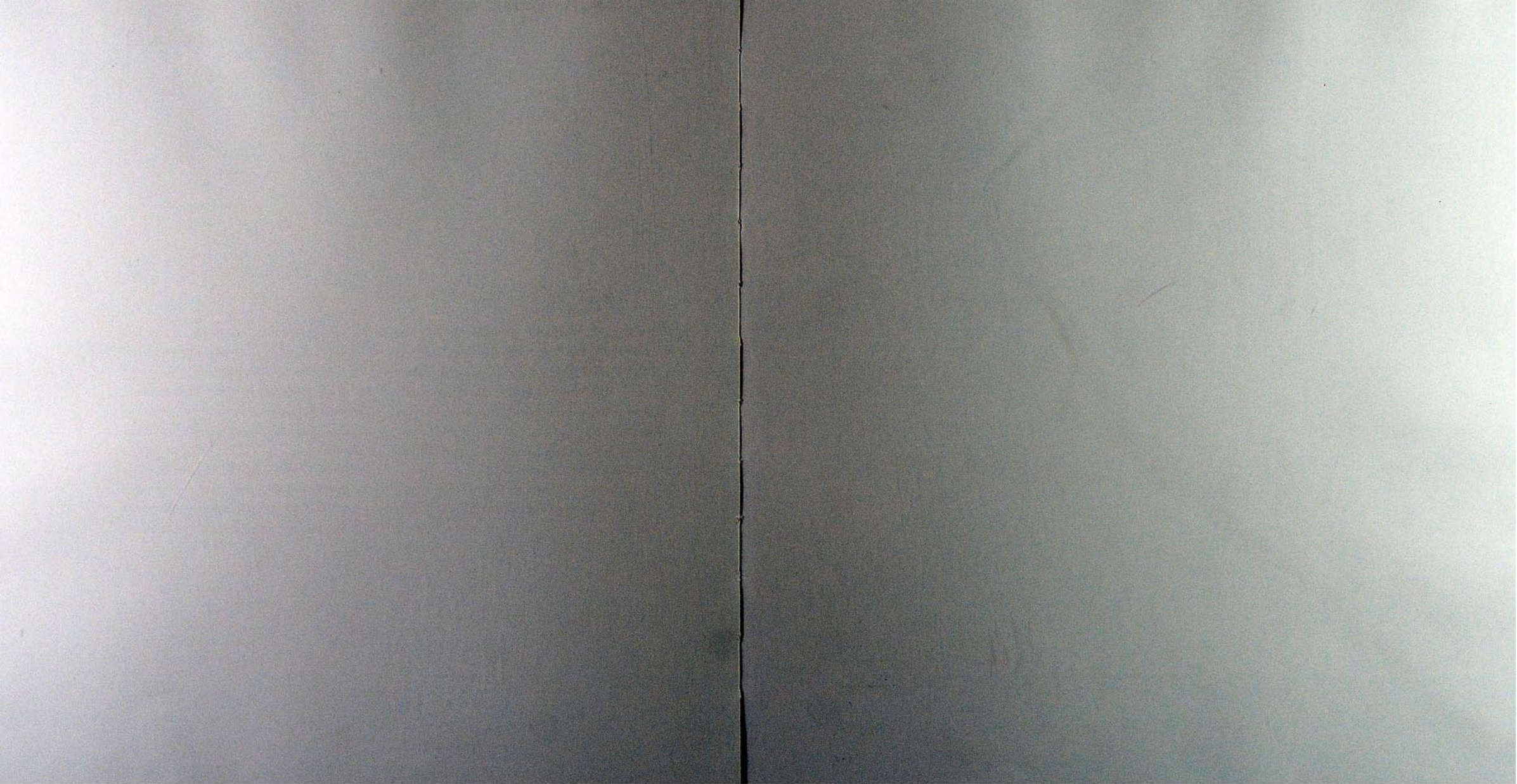
Amma nə yaxşı ki, o günlər gəlib. Azərbaycan yenidən dövlət müstəqilliyi qazanıb, öz taleyini müəyyənləşdirmək imkanı əldə edib və nəhayət, öz qəriblərinə - istiqlal mücahidlərinə, bolşevik təqibindən qaçanlara, hətta, sadəcə inciyib gedənlərə də sahib çıxıb, onların yad ölkələrdəki məzarlarını itib-batmağa qoymayıb.

Və bəlkə bundan sonra qərib məzarlarda uyuyan həmvətənlərimizin ruhu əbədi rahatlıq tapıb...

“Qərib məzarlar” adlanan bu kitab da Vətən həsrəti ilə yaşayan və bu dünyadan nigaran köçən soydaşlarımızın qərib məzarlarının unudulmaması və qorunması məqsədilə hazırlanıb. Yenə də qərib məzarlara sahib çıxan Azərbaycan dövlətinin qayğısı ilə, Heydər Əliyev Fondunun yardımı ilə...

Bu xeyirxah layihəyə dəstək verənlərə ancaq sonsuz minnətdarlıq düşür...

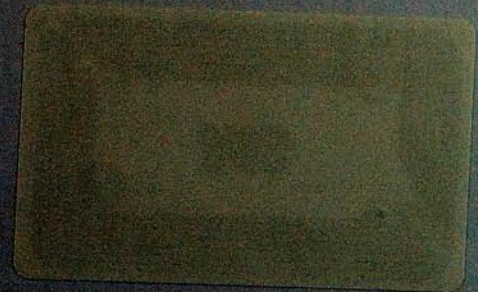
Fransadakı qərib məzarlarda uyuyanların ruhuna isə “Məkanınız cənnət olsun!” demək...

“Qərib məzarlar” (Fransa)

Layihə rəhbəri:	Arzu Əliyeva
İdeya müəllifi və baş məsləhətçi:	Ramiz Abutalıbov
Buraxılışa məsul:	Orman Əliyev
Layihənin koordinatoru:	Nəzrin Qaracayeva
Redaktor:	Elşən Əliyev
Korrektor:	Nəzrin Nazirli İsmayılzadə
Dizayn:	ALF Group Design
Fotoqraf:	Vüqar İbadov
Nəşriyyat:	Çaşıoğlu

15M

№ 2016
884

QƏRİB MƏZARLAR